

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI**

Toshtemirov Qobuljon Qubbijonovich

VOKAL VA ZAMONAVIY MUSIQA

5111100 – Musiqa ta'limi ta'lim yo'nalishi talabalari uchun

O'QUV QO'LLANMA

Andijon-2020

VOKAL VA ZAMONAVIY MUSIQA

Toshtemirov Qobuljon Qubbijonovich

O‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasining Davlat ta’lim standarti talablariga muvofiq va pedagogik OTM «Musiqa ta’limi» yo‘nalishi uchun mo‘ljallangan «Vokal va zamonaviy musiqa» fan dasturi asosida tayyorlangan. O‘quv qo‘llanmada «Vokal va zamonaviy musiqa» faniga oid ta’limning mavzulari, dars o’tish metodlari, talaba yoshlarga kelgusi pedagoglik jarayoni uchun tavsiyalar hamda, fan dasturida tavsiya etilgan o’zbek va chet el kompozitorlari va bastakorlarining tavsiya etilgan laboratoriya mashg’ulotlari mavzulari bo‘yicha taxminiy vokal musiqa asarlari notalari bilan keltirilgan.

«Vokal va zamonaviy musiqa» nomli ushbu o‘quv qo‘llanma fan dasturida berilgan 1-modul bo‘yicha o‘zbek tilida yozilgan bo’lib, 5111100 - Musiqa ta’limi ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan, o‘quv qo‘llanma 5 ta katta mavzuni o’z ichiga qamrab olgan. O‘quv qo‘llanma 5 ta mavzu ketma-ket tartib bilan, paragraf shaklida keng va misollar, talabalarning badiiy-ijrochilik tomonlarini puxta o’zlashtirilishiga, ularning vokal va zamonaviy musiqa asarlari reperiuarini xilma-xil shakl va xaraklerdagi rang-barang musiqiy asarlar bilan boyitib borishga alohida e’tibor berilib, vokal asarlarini ijro etish yuzasidan pedagogik tavsiyanomalar, ovoz apparatining tuzilishi va uni boshqarish, vokal to‘g’risidagi asosiy tushunchalar bo‘yicha ma’lumotlar yoritilgan.

Ushbu o‘quv qo‘llanmadan nafaqat oliy ta’lim muassasasida balki, umumiyl o’rta ta’lim maktablari musiqa madaniyati fani o’qituvchilari ham foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar:

A.G’.Mallaboyev, ADU Musiqa ta’limi kafedrasи dotsenti, O’zbekistonda va Qoraqalpog’istonda xizmat ko’rsatgan artist, Turon Fanlar Akademiyasi akademigi, bastakor.

Sultonali Mannopov, Farg’ona davlat universiteti “Tasviriy san’at va musiqa” kafedrasи mudiri, O’zbekiston xalq artisti, professor

Kirish.

Vokal va zamonaviy musiqa fanini san'atning mushtarak turi sifatida o'r ganilishi lozim. Uning barcha unsurlari o'zaro bog'lanib, bir-birini boyitib, murakkab tizimini tashkil qiladi. Bir yoki bir necha xonanda ovozi bilan cholg'u asbobi jo'ri yoki jo'rsiz ijro etilishga mo'ljallangan asarlar vokal musiqa sohasiga taalluqli bo'ladi. Aksariyat hollarda vokal va zamonaviy musiqa asarlari so'z, marosim yoki sahna harakati bilan bog'liqdir. Kuy so'z bilan bog'langanda faqatgina uning ma'nosini aks ettiribgina qolmay, matn ostida yotgan mazmunni ham ifodalaydi. «Matn – matn osti – musiqa» aloqalari juda murakkab va o'zgaruvchan bo'lishi mumkin, lekin u badiiy asar tarkibida hech qachon mutlaqo erkin bo'la olmaydi. Shuning uchun bir matnga har xil musiqiy asarlar yozilsa ham, ularning har birida musiqa va matn o'rtasidagi turli aloqalarni topish mumkin.

Vokal va zamonaviy musiqada so'z mazmuni, uning ifoda vositalari, kuyning ritmi, melodikasi va sintaksisi bilan bog'lanadi. Ritm, tembr, melodika, artikulyatsiya, balandlik birgalikda musiqa tilini (nutqini) barpo etadilar. Bular faqat so'znigina emas, balki musiqaning ham unsurlari hisoblanadi. Ritm sohasiga qisqa va cho'zim tovushlar orasida munosabatlari, urg'ular, jumlalar bo'linishi, pauzalar, temp va umuman sintaksis kiritiladi. Ushbu umumiyliliklar so'z va musiqa ohanglarini birligi va farqni o'r ganishga hamda tahlil qilishga imkon beradi.

So'zning ma'nosini va kuy izmi hamda barcha ifoda vositalari orasida uzviy bog'lanishlar mavjud, umumiylar nuqtalari bor. Kuy izmi deganda ohangning tovushlarini balandlik ta'rifini nazarda tutamiz. Nutqning kuy chizig'i bilan musiqadagi kuy izmining umumiylarini ko'pdirelim. Vokal va zamonaviy musiqa asarlar ini tahlil qilganda birinchi bo'lib musiqiy obrazni she'riy yoki nasriy matnni xarakteri va obraziga badiiy mosligi to'g'risida savol tug'iladi. Ushbu moslik umumiylashgan yoki detallashtirilgan xarakterga ega bo'lishi mumkin. She'riy matnga yondashish vokal va zamonaviy musiqa kuyining xarakterini, musiqiy asarning shaklini aniqlaydi. Musiqa va matn munosabatlari turli hil omillar bilan aniqlanadi. U yoki bu janr, tarixiy davr, konkret kompozitorning

uslubi va boshqa omillar ular ichida. Ko'pincha vokal va zamonaviy musiqa asarlari asosida poetik matnlar yotadi, shuning uchun she'riy o'lchovlar va ular bilan bog'liq bo'lgan she'rning xarakteri vokal kuyni tuzilishiga, uning ritmiga va tempiga ta'sir ko'rsatadi. Lekin she'rni musiqiy ritmga ta'siri chegarasiz emasdir. Musiqiy boy imkoniyatlari kompozitorga she'r ritmini turli xil talqin qilishga keng sharoitlar yaratadi. She'riy matnni musiqada ifodalanish tamoyillarini tasniflash asosida she'r vazni (o'lchovi) va nutqiy ritmini musiqiy ritm bilan bo'lgan o'zaro nisbati yotadi.

O'QUV FANNING DOLZARBLIGI VA OLIY KASBIY TA'LIMDAGI O'RNI.

Mazkur Vokal va zamonaviy musiqa fani 5111100 – Musiqa ta'limi ta'lim yo'naliishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, ushbu fanda talabaning shu fan bo'yicha egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari minimumi, ovoz apparatining tuzilishi va uni boshqarish, vokal va zamonaviy musiqa to'g'risidagi asosiy tushunchalar bo'yicha metodik ko'rsatmalar tavsiya etilgan.

Vokal va zamonaviy musiqa fanida talabalarning badiiy-ijrochilik tomonlarini puxta o'zlashtirilishiga, talabalarning qo'shiq repertuarini xilma-xil shakl va xarakterdagi rang-barang vokal hamda zamonaviy musiqa asarlari bilan boyitib borishga alohida e'tibor berilgan.

O'QUV FANINING MAQSADI VA VAZIFALARI.

Vokal va zamonaviy musiqa fanining asosiy maqsadi - vokal va zamonaviy musiqa san'ati vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining estetik va badiiy didini tarbiyalash, professional uslubda kuylash malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

Alohida e'tibor tovush apparatining texnik rivojiga, artistik mahoratini rivojlantirish va yuqori badiiy saviyada tarbiyalashga qaratilishi kerak. Mazkur fan yuzasidan talaba zamonaviy dunyoqarashi keng bo'lgan, ya'ni insoniyat madaniyati tarixi, rivojlanish pog'onalari xususan yangi paydo bo'lgan

kompyuterlar tizimidagi jahon musiqiy dasturlari yuzasidan ham tushuncha, tasavvur, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim.

Vokal va zamonaviy musiqa fanini o'qitishning asosiy vazifasi - dars jarayonida talabalarga ta'lif va tarbiya berish, ularni dunyo standartlariga javob beradigan chuqur bilimli, yuqori malakali mutahassis qilib tayyorlash, vokal pedagogikasining tizimliligi, izchilligi, oddiydan murukkabga o'tish, individual yondashish kabi qator didaktik tomonlari bilan tanishtirish muhim hisoblanadi.

Vokal va zamonaviy musiqa fani bo'yicha talabalarning bilimiga, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan asosiy talablar:

- vokal va zamonaviy musiqada sistemalilik, izchillik, oddiydan murukkabga o'tish, individual yondashish kabi qator didaktik tomonlarini;
- tovush apparatining tuzilishi va harakatlanishi xususiyatlarini;
- vokal to'g'risidagi asosiy tushunchalarni;
- ovoz hosil qilish va uning turlarini; xonandalik nafasi, artikulyatsiya, intonatsiya va dinamik belgilarni bilishi va tasavvurga ega bo'lishi;
- vokal va zamonaviy qo'shiqlarni ijro etish jarayonida nafasni qovurg'aning pastiga, qoringa shovqinsiz olish va uni tejamli sarflash, barcha registrlarda yuqori holatda ovoz hosil qilib kuylay olish, sof va toza kuylash;
- so'zlarni orfoepiya qoidalariga muvofiq talaffuz qilib kuylash, turlichay ovoz hujumlari bilan kuylay olish, legato va stakkatoda kuylash;
- o'zbek va Yevropa vokal va zamonaviy musiqa asarlarining klassik va zamonaviy uslubiy yo'nalishlarining manerali ijrosini bilish va uni amaliyotda qo'llsha olish;
- yakka va turli guruuhlar bilan mustaqil ijodiy ishlash, konsert faoliyatini yurg'azish va mikrofonni erkin ishlatish ko'nikmalariga ega bo'lishi;
- xonanda ovozining registrlari, badiiy texnik imkoniyatlari va ovoz qo'yish mashqlarini;
- o'quvchi bilan asar ustida ishlab, sahnaga chiqishga tayyorlash kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi, malaka hosil qilishi va amalda qo'llay olishi;

- vokal va zamonaviy musiqa siru-asrorlarini chuqur bilish va yuqori professional uslubda kuylay olish, musiqa asbobi jo'rligida hamda unison yoki ko'p ovozli ansambllar jo'rligida yakka xonanda sifatida kuylash, ovoz va musiqa asbobi uchun yozilgan asarlarni ifoda etish shtrixlari, stili va xarakteri nuqtai nazardan tahlil qilish;
- maktabgacha, boshlang'ich va o'rta ta'lim tizimida pedagogik faoliyat yuritishda vokal va zamonaviy musiqa talablarini qo'llay olish;
- o'quvchi ovozini rivojlantirish va ovozdagi nuqsonlarni bartaraf etish;
- o'quvchiga dastur tanlash, dastur ustida ishlab, estrada sahnasiga tayyorlash kabi ko'nikmalariga ega bo'lishi;
- vokal va zamonaviy musiqa qo'shiqchiligi tarixi va rivoji bosqichlari;
- jo'rnavoz va fonogramma (minus) bilan ishlash yo'llari;
- estrada musiqasining klassik va zamonaviy uslubiy yo'naliшhlarini;
- vokal ovoz registrlari, hajmini va ovoz imkoniyatlarini;
- vokal nota matnlarini o'qish va tahlil qilishni;
- xonandalik pedagogikasining asosiy tushunchalari;
- xonandalik ovozlar klassifikatsiyasi va musiqiy qobiliyat psixologiyasi;
- tovush apparatining tuzilishi va ishlashi;
- o'zbek va dunyodagi mashhur estrada xonandalarining ijro uslublari haqida talaba to'liq tasavvurga ega bo'lishi kerak.

I-Modul. Vokal va zamonaviy musiqa

1-mavzu: Musiqa madaniyati va uning hayotdagi o'rni.

O'zbek musiqa madaniyati namoyondalari.

1-§. O'zbekistonda musiqa madaniyatini shakllanishi jarayonlari.

O'zbek xalqining musiqa madaniyati juda uzoq tarixga ega. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo'llari, shu- ningdek, folklor - havaskorlik musiqiy merosi singari shaklan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko'rinishlari bir-birini to'ldirib keldi. Ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunimizda ham ma'naviy madaniyatimizning

bir bo’lagi sifatida namoyon bo’lmoqda. Mustaqillik sharofati bilan milliy-ma’naviy qadriyatlarimizga, urf-odatlarimizga, unutilayozgan, tarixan qadrli an’analarimizga bo’lgan e’tibor, ularni yangidan isloh etish jarayoni ustivor yo’nalish kasb etdi.

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, ma’naviy boyligimizga bo’lgan e’tibor davlat miqyosiga ko’tarildi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq otabobolarimiz va ajdodlarimizdan qolgan ma’naviy boyliklarni, jumladan, musiqiy madaniyatni avaylab asrash, tiklash borasida, qolaversa, zamon bilan hamohang qadam tashlash borasida talaygina ishlar qilindi. Bu borada o’tgan ajdodlarimiz bizlarga meros qilib qoldirib ketgan ulkan ma’naviy boyligimiz asosiy omil bo’lib xizmat qilmoqda. Tarixdan ma’lum, ma’naviyatimizning asosiy bo’g’ini bo’lgan musiqiy madaniyatimiz, an’anaviy qo’shiqlarimiz, maqom ijrolari hamisha xalqimizning kundalik hayotida ma’naviy ozuqa sifatida ehtirop etib kelingan. Xalq og’ir kunlarida musiqadan najot izlagan, xursandchilik kunlarida ham qo’shiq va musiqa ularga hamroh bo’lgan.

Zero, bugungi muborak mustaqillikka erishgan kuminizda, o’zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma’naviyatimizning bir bo’lagi bo’lgan, otabobolarimizdan meros bo’lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an’anaviy qo’shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy musiqa va qo’shiqlarimiz odamlarni hamisha iymonga, mehr-oqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Bugungi kunda ham shu dolzarbligini yo’qotmagan holda mustaqillikka, mehnatkashlar ongini shakllantirish yo’lida, barkamol avlod tarbiyasida vosita sifatida asosiy omillardan bo’lib qolaveradi.

Ashula, musiqa, raqs, folklor ijrochiligi san’ati milliy musiqa san’atining xalq hayoti va ijodi bilan chambarchas bog’liq holda paydo bo’lgan va rivojlanib kelgan qadimiy san’at turlaridan hisoblanadi. Ayniqsa, xalqimizning an’anaviy ruhdagi qo’shiqlari o’lmas meros bo’lib, barcha davrlardagidek bugun ham «labbay» deb javob bermoqda. Lekin shu bilan bir qatorda faqat tarixga sajda

qilmay, bugungi kunning ruhiga mos tarzda qo'shiqlar yaratish esa milliy mafkuramizni rivojlantirishda bosh omillardan bo'l mish musiqiy san'at bilan shug'ullanayotgan barcha mutaxassis va san'atkorlarga muhim vazifa qilib qo'yilishi tabiiydir.

Mamlakatimiz tamomila yangi jamiyat, yangi turmush va yangi hayotni boshlab yubordi. Odamlarimiz qalbi, tafakkuri va tasavvurida o'zgarishlar paydo bo'ldi. Prezidentimiz ta'kidlaganlariday, ma'naviyat masalasi millat tarixi, axloqiy va diniy qadriyatlar, madaniy meros, an'ana va rasm-rusumlar, milliy mafkura, vatanparvarlik va insonparvarlik, milliy o'zlikni anglash singari juda ko'p omillarni o'z ichiga oladi va pirovardida, inson shaxsini belgilashda asosiy mezon vazifasini bajaradi. «Xalqimizning kelajagi, eng avvalo, uning o'ziga, ma'naviy qudratiga va milliy ongingin ijodiy kuchiga bog'liqdir. Moddiy farovonlikka tabiiy intilish millatning ma'naviy va aqliy o'sish ehtiyojiga g'ov bo'lmasligi lozim. Ma'naviylik va mahrifiylik xalqimizning ko'p asrlik tarixi davomida doimo uning eng kuchli o'ziga xos xususiyati bo'lib keldi» - deb aytib o'tgan edilar O'zbekiston respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov. Ushbu tamoyillardan kelib chiqib, ma'naviy jabhalarning barcha yo'naliishlari o'zlarining maqsad va vazifalarini belgilab olishlari zarur bo'ladi. Ayniqsa, bu jabhada musiqiy madaniyatning ma'naviy hayotdagi o'ziga xos o'rnini baholash, uning ta'sirchanlik kuchini mustaqillik mafkurasi tomon yo'naltirish uning bosh mezoni ekanligini anglash muhimdir.

Madaniy hayotda bugungi kunda shu tamoyilga ko'ra siljishlar kuzatilmogda. Ijodkorlarning fikri-zikri ana shu tamoyillar yo'liga yo'naltirilgan desak, xato qilmagan bo'lamic. Musiqiy madaniyat o'zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'zining chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradigan o'zbek xalqining boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizdan ham o'z o'rniga ega. U xalq ijodining yuksak namunalari, folklor ijrochiligi, kuy tuzilishi, mazmunan rivojlangan cholg'u va ashula asarlari, dostonlar ijrochiligi hamda murakkab ijrochilik turkumi atalmish maqom musiqasini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, xalq musiqiy madaniyatida o'zlarining barcha davrlarda sezilarli

hissalarini qo'shib kelayotgan xalq bastakorlarining ijodi ham salmoqli o'rinni tutadi.

XIX asr oxirlariga kelib o'zbek musiqiy madaniyatida o'zgarishlar davri boshlandi. Bu albatta, Turkiston o'lkasini Russiya tomonidan istilo qilinishi bilan bog'liqidir. Bu borada ikki tomonlama qarash bilan o'rganmoq zarur bo'ladi. Chunki ba'zi bir hollarda milliy musiqa madaniyatimizga salbiy ta'sirini kuzatsak, ikkinchi tomondan, o'ziga xos rivojlanish davri bo'lganligini ham ehtirop etish zarur bo'ladi. Chunki nota yozuvining kirib kelishi, o'lkamizda milliy musiqa san'atimizni ilmiy ravishda o'rganish, folklor va etnografiya sohasidagi rivojlanishga sezilarli ta'sir etdi.

Bu borada V.A.Uspenskiy, Ye.Ye.Romanovskaya, N.N.Mironov singari musiqashunos va etnograf olimlarning mehnatlarini aytib o'tish zurur bo'ladi. Ilyos Akbarov, Mutual Burxonov, Yunus Rajabiy, Tolibjon Sodiqov, Muxtor Ashrafiy singari musiqamiz darg'alari ulardan saboq oldilar. Bundan tashqari, jahon musiqiy madaniyatining durdonalari sanalmish fortokino sozi, opera va balet, simfonik ijro, jahon klassik musiqiy sozlarining kirib kelishi musiqiy madaniyatimizning har tomonlama serqirra rivojiga salmoqli hissa qo'shdi. Natijada, o'zbek xalq musiqalari, qo'shiqlari, maqomlari joy olgan 20 jilddan ortiq kitoblar dunyo yuzini ko'rdi. So'nggi 130 yildan ortiq vaqt davomida musiqiy madaniyatimiz murakkab, keskin ziddiyatlarga, ijobiy va salbiy ko'rinishlarga to'la tarixiy davrni boshidan kechirdi.

Ana shu holatlarga qaramay, o'tgan davrlar mobaynida ilm fan, san'at, jumladan, musiqiy madaniyat sohasida faxrlanishga arzigulik ishlar amalga oshirilganligini ehtirop etish zarur. Yaqqol misol sifatida musiqa ijodiyoti, ijrochiligi, musiqa ilmi, ta'limi singari sohalarni olish mumkin. Shu o'tgan davrlarning salbiy oqibatlari sifatida hayotimizning o'ta siyosiyashtirilushi, milliy qadriyatlarimizni mensimaslik, uning toptalishiga yo'l qo'yilishi, xalqchil yo'naliishlarga bepisandlik munosabatida bo'lish, azaliy xalqaro madaniy aloqalar rivojlanishiga sun'iy to'siqlar qo'yilishi kabilarni ko'rsatish mumkin.

Hozirgi zamon o’zbek musiqa ijodiyoti serjabha va ko’lami keng, usluban boy va rang-barang, rivojlangan va shiddatli jarayon sifatida gavdalanadi. Zotan, musiqiy madaniyatimiz juda qadim, betakror va noyob an’analarga ega bo’lgani holda, zamona zayli bilan yangidan-yangi yo’nalish, shakl, janr, uslublar bilan yanada boyib bormoqda. Demakki, asrlar osha bizgacha yetib kelgan ardoqli navobaxsh merosimiz qatori bir necha avlod ijodkorlarining ko’rkam musiqiy an’analari madaniy-ma’naviy mulkimizga aylandi. Har qanday san’at turi har xil vositalar orqali hayotiy voqelikni aks ettirishga qodir ekan, so’nggi yuz yillik mobaynida O’zbekiston musiqasining rivojlanishi nechog’lik murakkab va o’zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarda kechganini yaqqol tasavvur qilish mumkin. Xususan, 20-yillardan e’tiboran kompozitorlikka xos ifoda vositalarining izchil joriy etila boshlanishi musiqiy madaniyatimizda musiqa ijodkorligining yangi tizimi barpo etilishidan dalolat berdi.

Tabiiyki, tez orada o’zbek xalq ijodiyoti, an’anaviy bastakorlik hamda havaskorlik singari o’zaro chambarchas bog’liq qatlamlar bilan uzviy bog’liq ravishda milliy qadriyatlarimizga, «noan’anaviy» kompozitorlik ijodkorligi muhim tarmoq sifatida qo’shiladi. Umumbashariy madaniy taraqqiyotga mos ravishda mazkur jabha o’lkamizda tarixan juda qisqa muddat ichida uzil-kesil shakllanib, samarali rivoj topganini alohida ehtirop etish lozim. G’arbiy va Sharqi Ovrupa mamlakatlari tajribasidan unumli foydalanibgina qolmay, o’zgacha yaratuvchanlik qonun-qoidalarini o’zlashtirish, uni o’zbek xalq musiqasining boy imkoniyatlari bilan mohirona payvand qilish maqsadida ilg’or kompozitorlarimiz nafaqat Markaziy Osiyo, balki Sharq mintaqasi doirasida ulkan yutuqlarni qo’lga kiritishga muvaffaq bo’ldilar.

2-§. Musiqada yangicha uslub.

Yangicha musiqiy uslubda noyob zamонавиy musiqa asarini yaratish, jahon xalqlari musiqasi rivojlanishini hisobga olib, tobora yangidan-yangi ijodiy ufqlarni ochib berish bilan tafsiflanuvchi baynalminal jarayonga O’zbekiston o’z munosib ulushi bilan dadil kira oldi. Kasbiy ulg’ayish bosqichlarini tezkorlik bilan o’tab,

har tomonlama yetuklik pallasiga ko'tarilishi bilan «O'zbek kompozitorlik maktabi» dunyo musiqa madaniyatida o'ziga munosib o'rinni egallahsga intildi.

Asosan XX asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan ana shunday ijodga moyillik darajasi ilgari ayricha holda bo'lган ikki toifadagi musiqiy tafakkur an'analarining o'lkamizda uzviy mushtarakligiga erishilganligi bilan ham xarakterlanadi. Shu boisdan ko'p ovozlik uslub ila bunyod etilgan turli janrlardagi badiiy jihatdan barkamol, mumtoz asarlar ma'naviy qadriyatlarimizning jahonshumul salohiyatini yanada oshirdi. Musiqiy madaniyatimizning yangi yo'nalishi bo'lган o'zbek simfonik musiqasi 70-80-yillarda peshqadam safga chiqib olganini eslab o'taylik.

Bu o'rinda respublikamizda, qo'shni va qator xorijiy mamlakatlarda o'tkazilgan nufuzli madaniy tadbirdar, konsert, ko'rik-tanlov hamda festivallarda katta muvaffaqiyat bilan ijro etilgan o'zbekona poemalar, syuitalar, uvertyuralar, fantaziyalar, cholg'u konsertlar va simfoniyalar xalqaro musiqa jamoatchiliqi diqqat-e'tiborini qayta-qayta o'ziga jalb qilgan. Bugungi kunda o'zbek musiqa san'ati nafaqat asl an'anaviy ko'rinishlarida, balki kompozitorlik yo'nalishlarida ham xalqaro miqyosda tobora kengroq tan olinmoqda. Bu ma'noda sof cholg'u musiqasi, xususan, uning ancha murakkab sanalmish simfonik ijodiyoti alohida e'tiborga molik.

Endilikda respublikamiz kompozitorligi shunchaki xil musiqa janrlarida yozish va izlanish tajribalaridan iborat bo'lmay, balki noyob an'analariga, mumtoz namunalar xazinasiga ega sermahsul oqimdir. Uni turli yillarda xalqchil kuy ohanglar zaminida yaratilgan noyob va betakror asarlar tashkil etadi. Zero, har qanday andozada bastalangan musiqaning milliylik, badiiy barkamollik, o'ziga xoslik, mazmundorlik, ta'sirchanlik kabi fazilatlari hamisha qadrlidir. Yuksak kasb mahorati, teran bilimdonlik, nozik did bilan ko'hna milliy an'analarga tayanib yaratilgan asarlarning umri boqiyligini birgina o'zbek simfonik musiqasi misolida yaqqol ko'rish mumkin. Jumladan, 30-yillarning ikkinchi yarmida yaratilgan Aleksey Kozlovschiyning ovoz va simfonik orkestriga moslashtirilgan ehtirosli «Tanova» poemasi, «Lola» syuitasi, Gliyerning

«Farg’ona bayrami» shodiyona uvertyurasi tinglovchilarga hamon olam-olam zavqu shavq bag’ishlab kelmoqda.

Simfonik orkestr ishtirokida ijro etishga mo’ljallangan o’lmas kashfiyot darajasidagi asarlar orasida Mutal Burhonovning yakkaxon, xor va simfonik orkestr uchun «Alisher Navoiyga qasida»si, Muxtor Ashrafiy, Georgiy Mushel va Sulaymon Yudakovlarning qator simfonik asarlari, Doni Zokirovning «Lirik poema»si, Boris Nadejдинning «Bolalarga» syuitasi, Ikrom Akbarovning «Shoir xotirasiga», «Epik poema»lari, «Samarqand hikoyalari» turkumi, Sayfi Jalilning «Samarqandnoma» simfoniysi, To’lqin Qurbanovning simfonik kuylari, Mirsodiq Tojiyevning «Shoir sevgisi» poemasi va 19 ta muhtasham simfoniyalari, Mirxalil Mahmudovning 3 ta simfoniysi, Nurilla Zokirov, Mustafo Bafoyev, Rustam Abdullayev, Habibullo Rahimov, Bahrullo Lutfullayev hamda boshqa ijodkorlarning yantuqlari musiqiy madaniyatimiz ravnaqiga munosib hissa bo’lib qo’shildi. Zaminimizdagi musiqa san’atining rivoji tarixan uch ming yilga borib taqaladi.

O’tgan bu zalvorli davrlar mobaynida musiqiy madaniyatimiz juda ko’p marotaba o’zining uzoq rivojlanish davrini bosib o’tdi va xalqimiz ma’naviy boyligining negizi sifatida ezgulik va taraqqiyot uchun xizmat qildi. Shuning uchun ham biz juda boy, rang-barang, ko’lami keng, usluban xilma xil, qiymati chin ma’noda bebaho darajali ulug’vor musiqiy merosga egamiz. O’rta asrlarda faqat mumtoz ijodkorlik qatlamida «O’n ikki maqom»dek muhtasham tizim, uning negizida shakllanib bizgacha yetib kelgan Buxoro va Xorazm maqom turkumlari, Farg’ona-Toshkent maqomlari, an’anaviy ijrochilik va surnay yo’llari, xalq bastakorlik ijodkorligi, musiqiy dostonchilik san’ati musiqiy madaniyatimizning sarchashmalari sifatida bahramand qilib kelmoqda.

Milliy cholg’ularimizning toifalari ko’pligi, turfa yakka va jo’rnavorozlik ijro an’analarining o’ziga xosligi bo’yicha milliy musiqa san’atimizga dunyo uzra teng keladiganini topish qiyin. Sharq musiqa ilmining asoschisi deb butun jahonda tan olingan vatandoshimiz Abu Nasr Forobiy, buyuk allomalarimizdan Abu Ali ibn Sino, Abdulqodir Marog’iy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zaynulobiddin

Xusayniy, Kavkabiy Buxoriy, Darvish Ali Changiy va boshqalar sharqona jahonshumul ahamiyatga molik noyob nazariy va estetik qarashlarni ishlab chiqqan holda mumtoz musiqiy asarlarning ham muallifi sifatida keng tanilgandirlar. Ana shunday xalqchil va ustozona qatlamlar orqali bizgacha yetib kelgan musiqiy madaniyatimiz tufayli tarixan juda qisqa muddatlarda O'zbekistonda yanada yangicha, ko'p ovozli milliy kompozitorlik ijodiyoti uzil - kesil shakllandi, o'z qiyofasiga ega bo'ldi, jadal ravnaq topdi. Bunda xalq musiqamiz, ayniqsa, maqomchilik an'analari faqat hayotbaxshlikni tahminlabgina qolmay, balki mahsuldar zamin bo'lib xizmat qildi.

Ma'lumki, ulug'vor maqom san'ati milliy ma'naviy mulkimizning eng qimmatli va ardoqli xazinasidir. Uning asl namunalaridan necha-necha avlodlar bahramand bo'lib kelishmoqda. Hatto keng ko'lamli targ'ibot uchun rasman taqiqlangan paytlarda ham maqomlarning mavqeい, amaliy-hayotiy mohiyati saqlanib qolaverdi. Xalqimizning yuksak ongi, didi, ruhiy talab va ehtiyojlariga bastakorlik ijodiyoti, ustozona hofizlik va sozandalik ijrochiligi ma'naviy ozuqa berib kelgan. Shu bois bunday san'at ustalari el-yurtimiz orasida hamisha qadrlanganlar va e'zozlanganlar. Buyuk istiqlol tufayli musiqiy madaniyatimiz eski siyosiy-mafkuraviy tazyiqlardan xalos bo'ldi. Shu bilan birga, u ko'hna mumtoz an'analaramizning to'la tiklanishiga, ayniqsa, yosh avlodlarni bilimdon, savodxon, ma'naviy barkamol darajada tarbiyalashga misli ko'rilmagan imkoniyat yaratdi.

Xususan, biz aynan mustaqillik davrida ko'hna maqom ijrochiligi va an'anaviy ijodkorligida yuzaga kelgan yangicha ijodiy salohiyatning tiklanishini kuzatishga muyassar bo'lmoqdamiz. Kezi kelganda shuni ham ehtirop etish kerakki, Ovrupaga turdosh zamonaviy musiqa ijrochiligi bo'yicha, jumladan, fortepiano, torli, damli va zarbli cholg'ular, akademik uslubdagi xonandalik ixtisosliklaridan ko'plab iqtidorli yosh musiqachilarimiz voyaga yetmoqda. Ularning aksariyati respublika va chet mamlakatlarda nufuzli xalqaro tanlovlarda ishtirok etishib, g'olib va sovrindorlikni qo'lga kiritishayotgani quvonarli holdir.

Xulosa qilib aytganda, musiqiy madaniyatimizning xalq ma'naviy hayotidagi o'rni beqiyosdir. Musiqiy madaniyat xalq ma'naviy dunyosining ajralmas qismi bo'lib, uning ma'naviy ehtiyojini barcha davrlarda qondirgan va har doim hamdard bo'lган, beminnat xizmat qilgan. Zero, bugungi mustaqillik davrimizda ham o'zining ma'naviy burchini muqaddas bilib, xalqimizga xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham musiqa madaniyatimiz bugungi kunning ulkan ijod maydoniga aylandi.

3-§. Musiqa madaniyatini rivojida milliy cholg'ularning o'rni va ahamiyati.

Milliy cholg'ularimizning toifalari ko'pchiligi, turfa yakka va jurnavozlik ijro an'analarining o'ziga xosligi bo'yicha milliy musiqa san'atimizga dunyo uzra teng keladiganini topish qiyin. Sharq musiqa ilmining asoschisi deb butun jahonda tan olingen vatandoshimiz Abu Nasr Forobiy, buyuk allomalarimizdan Abu Ali ibn Sino, Abdulqodir Marog'iy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zaynulobiddin Xusayniy, Kavkabiy, Buxoriy, Darvish Ali Changiy va boshqalar sharqona jahonshumul ahamiyatga molik noyob nazariy va estetik qarashlarni ishlab chiqqan holda mumtoz musiqiy asarlarning ham muallifi sifatida keng tanilgandirlar.

Ana shunday xalqchil va ustozona qatlamlar orqali bizgacha yetib kelgan musiqiy madaniyatimiz tufayli tarixan juda qisqa muddatlarda O'zbekistonda yanada yangicha, ko'p ovozli milliy kompozitorlik ijodiyoti uzil-kesil shakllandi, o'z qiyofasiga ega bo'ldi, jadal ravnaq topdi. Bunda xalq musiqamiz, ayniqsa, maqomchilik an'analar faqat hayotbaxshlikni taxminlabgina qolmay, balki maxsuldar zamin bo'lib xizmat qildi.

Ma'lumki, ulug'vor maqom san'ati milliy ma'naviy mulkimizning eng qimmatli va ardoqli xazinasidir. Uning asl namunalaridan necha-necha avlodlar bahramand bo'lib kelishmoqda. Hatto keng ko'lamli targ'ibot uchun rasman taqiqlangan paytlarda ham maqomlarning mavqeyi, amaliy-hayotiy mohiyati saqlanib qolaverdi. Xalqimizning yuksak ongi, didi, ruxiy talab va ehtiyojlariga bastakorlik ijodiyoti, ustozona hofizlik va sozandalik ijrochiligi ma'naviy ozuqa

berib kelgan. Shu bois bunday san'at ustalari el-yurtimiz orasida hamisha qadrlanganlar va e'zozlanganlar.

Buyuk istiqlol tufayli musiqiy madaniyatimiz eski siyosiy-mafkuraviy tazyiqlardan xalos bo'ldi. Shu bilan birga, u ko'hna mumtoz an'analarimizning to'la tiklanishiga, ayniqsa, yosh avlodlarni bilimdon, savodxon, ma'naviy barkamol darajada tarbiyalashga misli ko'rilmagan imkoniyat yaratdi. Xususan, biz aynan mustaqillik davrida ko'hna maqom ijrochiligi va an'anaviy ijodkorligida yuzaga kelgan yangicha ijodiy salohiyatning tiklanishini kuzatishga muyassar bo'lmoqdamiz.

Diniy-falsafiy ashulalar masalasiga kelsak, bular, avvalo bizning tarixiy boyligimizdir. Kimgadir g'ayri tabiiy tuyulsa ham, bu yo'nalishga to'siq bo'lmaslik aslida ozodlik, erkinlik, yuksak madaniyatga xos chinakam demokratik tamoyillarning amaldagi yaqqol ifodasi bo'lsa kerak. Chunki mumtoz sharq she'riyatida bitilgan ilohiy, tasavvufona mavzular o'tmish musiqamizda o'zining oxanrabo, ta'sirchan ifodasini topgan va qadrlangan. Bunday ashulalarning o'z tinglovchilari, asosan, keksalar orasida shinavandalari, muhlislari bor. Buni albatta, hisobga olish zarur bo'ladi.

Kezi kelganda shuni ham e'tirof etish kerakki, Yevrupaga turdosh zamonaviy musiqa ijrochiligi bo'yicha, jumladan, fortepiano, torli, damli va zarbli cholg'ular, akademik uslubdagи xonandalik ixtisosliklaridan ko'plab iqtidorli yosh musiqachilarimiz voyaga yetmoqda. Ularning aksariyati respublika va chet mamlakatlarda nufuzli xalqaro tanlovlarda ishtirok etishib, sovrindorlikni qo'lga kiritishayotgani quvonarli xoldir.

Mavzudan kelib chiqib, xulosa qilib aytganda, musiqiy madaniyatimizning xalq ma'naviy hayotidagi o'rni beqiyosdir. Musiqiy madaniyat xalq ma'naviy dunyosining ajralmas qismi bo'lib, uning ma'naviy extiyojini barcha davrlarda qondirgan va xar doim hamdard bo'lgan, beminnat xizmat qilgan. Zero, bugungi mustaqillik davrimizda ham o'zining ma'naviy burchini muqaddas bilib, xalqimizga xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham musiqa madaniyatimiz bugungi kunning ulkan ijod maydoniga aylandi.

4-§. O'zbek musiqa madaniyati namoyandaları.

Komil Xorazmiy (1825-1899)

Komil - shoir, xattot, bastakor, musiqashunos, tarjimon, davlat arbobi. Uning ibratli faoliyati zamondoshlari va keyingi davr ilm ahlining e'tirofiga sazovor bo'lgan. Ko'plab tadqiqotchilar bu ulkan ijodkor va siyosatdon faoliyatiga qiziqish bilan qaraganlar.

Muhammadniyoz Komil 1825 yili Xivada tug'ildi. Otasi Abdulla oxun madrasada mudarrislik qilgan. Muhammadniyozga pahlavon laqabi bolalik chog'ida erkalatib emas, balki navqiron yigit yoshlarida jang maydonlarida ko'rsatgan ajoyib jasoratlari e'tirofi sifatida berilgan. Komilning chindan ham namuna bo'larli jasoratlar ko'rsatgan, o'ta tadbirkor sarbozboshi bo'lganligi haqidagi Muhammad Yusuf Bayoniy ma'lumotlari buni tasdikdaydi. «Shajarayi Xorazmshohiy»da yozilishicha, Xiva xonining dushmani bo'lmish yovmitlarning zabardast pahlavoni va usta mergani Qoraboloq nomli sarkardaga hech kim bas kela olmay turgan tang bir vaziyatda Komil o'z qudrati, jasorati va tadbirkorligi bilan uni yengib, orqaga qaytishga majbur qiladi va Matmurod devonbegining marhamatiga sazovor bo'ladi.

Komil dastlab eski maktabda, so'ngra Xiva madrasalaridan birida ta'lim oladi. Otasi vafotidan so'ng iqtisodiy tanglik vajidan o'qishni birmuncha vaqtga kechiktirib, savdogar bobosi Xo'jash mahram xizmatida qoyim turadi va keyinroq uning moddiy yordami bilan tahsilni nihoyasiga yetkazadi.

Talabaliq davridayoq she'rlari el nazariga tushadi. Natijada uni Xiva xoni Sayid Muhammadxon saroya, mirzalik lavozimiga taklif etadi. Muhammad Rahimxoni Soniy hukmfarmoligi davrida esa Komil tez orada mirzaboshilik lavozimiga tayinlanadi. Rusiya imperiyasi Xiva xonligini bosib olish uchun urush boshlagan 1873 yili Komil xuddi shu mansabda edi. Davlat arbobi sifatida Komilga avvalo tasalli bergen, keyinchalik esa boshiga ko'pdan-ko'p kulfatlar yog'ilishiga sabab bo'lgan voqealar o'sha davrlarda ro'y beradi. Gap shundaki, chor Rusiyasi Xivaga yurish boshlagunga qadar butun Dashti Qipchoq (jumladan, Turkiston, Avliyo-Ota, Chimkent)ni, Toshkent, Xo'jand, O'ratega, Jizzaxni va

nihoyat Samarqandni g'oyat shafqatsizlik bilan qonga botirib, bosib olgan, minglab begunoh kishilarning yostig'ini quritgan edi. Xiva xonligidagi saroy a'yonlari bosqinchi rus armiyasining qurol-yarog'i ham, professional tayyorgarlik darajasi ham o'zlarinikidan ancha yuqori ekanini, unga teng kelishning amalda iloji yo'qligini yaxshi bilishardi. Dushman qo'shiniga qarshi ochiqchasiga urushishning intihosi ma'lum edi.

Xiva xonligi saroyidagi amaldorlar yurt ustiga yogshrilib kelayotgan bosqinchilarga munosabat masalasida bir-biridan keskin farq qiluvchi ikki guruhga bo'linib qoladi. Devonbegi Matmurod boshliq birinchi guruh kuchlar nisbatini hisobga olmay, el-yurtni qonga botirishi muqarrar bo'lgan jihod tarafdori edilar. Mirzaboshi Komil, xonning maslahatchisi Said Amirqul Umar (ilgarigi xon Said Muhammad Rahimxonning amakisi) va uning hamfikrlari esa yurt imkoniyatlarini to'la hisobga olgan hodda ish ko'rish, bosqinchi tomon bilan murosayu madora yo'lini tutish, shu tariqa huquqlari cheklangan holda bo'lsa ham xonlikni saqlab qolish fikrida edilar. Keyingi voqealar Komil va uning hamfikrlari haq ekanligini ko'rsatdi. Turkiston general gubernatori fon Kaufman boshchiligidagi rus qo'shini oxirigacha jang qilmoqchi bo'lgan xonlik qo'shinlarini ular umrida ko'rmagan bahaybat to'plardan o'qqa tutib, qirib tashladi, qanchadan-qancha inson qoni behuda to'kildi.

Sharoit og'ir edi. O'sha yili bahorda ruslar Xivani egallagan, xon poytaxtni tashlab chiqishga majbur bo'lgan edi. Erkinlikni butunlay berishdan ko'ra yarim-yorti saqlab turish ma'qul topildi. Natijada, 1873 yilning 12 avgustida Xiva yaqinidagi Gandimiyon qishlog'ida Rusiya bilan Xiva xonligi o'rtasida shartnoma tuzildi. Bu shartnoma tarixga «Gandimiyon shartnomasi» nomi bilan kirdi. Unga ko'ra, Xiva xonligi o'sha sanadan e'tiboran vassal bo'lib qolar va xonlik hududida rusiyaliklarga qator imtiyozlar berilar edi. Shu yo'l bilan Xivaning to'pga tutilib, vayron etilishi, bo'lajak harbiy-ma'muriy tartiblar oldi olindi. Ozroq muddatga bo'lsa-da, mahalliy idora saqlandi. Shuning asosiy tashkilotchisi Muhammadniyoz (Komil Xorazmiy) edi.

Komil faoliyatining bu jihatni o’z yurtidagi va xorijdagi siyosatdonlar e’tiborini tortdi va ular tomonidan aksar hollarda yuksak baholandi. Chunonchi, Xiva xonligidagi 1873 yil voqealari haqida ingliz tilida maxsus kitob chop ettirgan Makgaxan Komilning sulhparvar va tadbirkor kishi ekanini ta’kidlasa, Xiva xonligiga qarshi janglarda bevosita ishtirok etgan F.Lobosevich uning to’g’risida bunday yozgan edi: «Matniyozi xonlikning og’ir, kulfatlari paytlarida, Xiva aholisi hayot-mamoti hal bo’layotgan bir vaqtida butun kuch-quvvatini sarflab, bekorchi g’azab va jahlni bosishga, anglashilmovchiliklar sababini aniqlashga va yuzaga kelgan ixtilof yaxshi natijalar bilan tugashiga harakat qildi. Matniyozining bu vaqtida o’z Vataniga ko’rsatgan xizmati beqiyos katta bo’ldi».

Shunisi ham borki, 1873 yil qirg’inbarotini o’z ko’zлari bilan ko’рган ба’зи mahalliy muarixlar tomonidan ancha keyin bitilgan asarlarida Komilning bu davrdagi faoliyatiga birmuncha salbiy munosabatda bo’lganlar. Bu hol Bayoni va Laffasiy asarlarida ko’proq seziladi. Ammo o’sha davrdagi o’ta og’ir ahvol chuqurroq mulohaza qilib ko’rilsa, Komil tutgan yo’l el-yurt manfaatiga muvofiq kelganligi ma’lum bo’ladi. Chindan ham Xiva xonligi vassal sifatida bo’lsada saqlanib qolganligi, yurtga Muhammad Rahimxoni Soniydek tiniq fikrli, mudabbir, ma’rifat homiysi yetakchilik qilgani tufayli vohada ilm-fan, ma’rifat, adabiyot va san’at, xalq hunarmandchiligini rivojlantirish, asrlar bo’yi saqlanib qoladigan noyob qurilishlarni amalga oshirish uchun muayyan imkoniyatlar vujudga keldi. Avvallari xonlikda umuman bo’lmagan yangicha maktablar, shifoxonalar, suratxona, bosmaxona singari ma’naviyat o’choqlari paydo bo’ldi. Ana shularning hammasida o’ttiz yildan ortiq davr mobaynida xon saroyining nufuzli kishilaridan bo’lmish Komilning ham o’ziga yarasha ulushi bor, albatta. 1873 yil voqealaridan so’ng surgunga jo’natilgan Matmurod devonbegi o’rniga tayinlangan Komil xonlikning Rusiya imperiyasi bilan munosabatlarini sozlash, poytaxt korchalonlarining beboshliliklarini jilovlash sohasida muhim ishlarni amalga oshirdi. Biroq oradan yetti yil chamasi vaqt o’tib, Muhammad Rahimxon o’z sobiq devonbegisi Matmurodni Kaluga surgunidan ozod qildirib, yana avvalgi mansabiga qo’ygach, Komil mirzaboshilik lavozimiga tushiriladi. Bu hol unga

qattiq ta'sir qiladi. Matmurod boshliq eski muxoliflarigina emas, mustamlaka ma'muriyati ham unga nisbatan yomon munosabatda bo'ldi. Hatto Komilning Xiva xonligi va Rusiya imperiyasi munosabatlarini sozlash yo'lidagi fidoyiligi ham qadrlanmadni. U kamsitildi, tahqirlandi. Komilga mustamlaka amaldorlarining bunday munosabati rus qo'shinlari Xivani bosib olgan dastlabki kunlardanoq boshlangan edi.

Xiva xonligidagi 1873 yil voqealaridan o'n sakkiz yil keyin Komil Toshkentga kelganida u bilan uchrashib, uyida mehmon qilgan N.Ostromov kundaliklarida shunday qaydni o'qiymiz: «Suhbat Xiva xususida bordi, sobiq bosh inspektor A.Kunni esladik - deya qayd qiladi kundalik sohibi. Kunni mirzaboshi o'z buyruqlariga salgina qarshilik ko'rsatgudek bo'lsa, Xivaning qozikaloni ketidan Sibirga jo'nataman, deb qutqu soluvchi amaddor sifatida ta'rifladi». Ba'zi manbalarda go'yo Komil bilan ijodiy hamkorlik qilgan qadrdon kishi sifatida ko'rsatilgan inspektor A.Kun unga shunday ko'ngilsiz munosabatda bo'lgach, general gubernatorlikdagi boshqa amaddorlarning munosabati o'z-o'zidan ayon. Chindan ham umrining oxirlarida qattiq ko'z kasaliga yo'liqib, dardiga davo istab kelgan Komilga mustamlaka ma'murlari qanchalar loqayd munosabatda bo'lganliklari, yig'lay-yig'lay o'z yurtiga qaytib borib, tez orada hayot bilan vidolashganligi o'sha davr tarixiy manbalarida qayd etilgan. Komil 1897 yili 72 yoshida vafot etadi. Bu xususda zamondoshi muarrix Laffasiy o'z tazkirasida quyidagicha yozadi: «Komil parishonhol bo'lganidin g'amu hasratlar tortib, natijada ikki ko'ziga qora suv kelib, ojiz bo'lib qoladur. Komil parishon ahvol, ko'zidan ayrilib betoblig' bistarig'a bosh qo'yub, Xiva tabiblarig'a bir necha muolaja qildirsa-da, hech foyda bermay, balki avvalgidan yamonlashdi. Shul sababli, Komil xondin ruxsat olib, Toshkandg'a borib ko'zini do'xturlarg'a muolaja qildiradur. Ammo ko'zning og'rig'i kundan-kun shiddatlig' bo'lg'an holida, hech bir natija hosil qilmay, Komil Xivaga qaytib keladur. Dog'i ko'zining dardi avvalgidan shiddatlig' bo'lg'onin bayon qilib, xong'a arza beradur. Xon dog'i anga tasalliyi xotir bo'lg'udek hech bir marhamat-iltifotlar qilmaydur. Ammo mirzaboshilig' mansabin o'g'li Muhammad Rasulboyg'a marhamat qiladur.

Komil juda ham dard chekib, shikasta xotirlikda asholi xastalikg'a duchor bo'lub, uch kun muddat yostuqqa bosh qo'yub, 1315 yil, it yilida 72 yoshida yuz ming nadomatlar bilan oxiratg'a safar qiladur». Sinxron jadvalga ko'ra 1315 hijriy yili milodiy 1897 yil 2 iyunidan 1898 yil 21 maygacha bo'lgan muddatni o'z ichiga oladi. Muchal hisobicha it yili 1897 yil 21 martdan boshlangan. Laffasiy Komil vafot etganida 72 yoshda bo'lganini aytishiga qaraganda, u 1897 yili dunyodan o'tgan.

Komil xattotlik bilan ham muntazam shug'ullandi. Qo'lyozmalarini ko'chirish, kitob tayyorlash ishlarida faol qatnashdi. Ustoz Muhammad Panoh, Xudoybergan Muhrkon devon, Muhammad Sharif arro devon, Matyoqub Xarrot devon kabi shogirdlar yetkazdi. Uning o'g'li Muhammad Rasul ham yaxshigina xattot edi. «Mirzo» taxallusi bilan she'rlar yozgan, devon tuzgan shoir edi.

Ma'lumotlarga qaraganda, Komil Xorazmiy uch marta Moskva, Peterburg shaharlarida bo'lgan. Birinchisi 1873 yilga to'g'ri keladi. Ikkinci marotaba 1883 yili Muhammad Rahimxon Soniy - Feruz boshchiligidagi 17 kishilik hay'at tarkibida, uchinchi marta esa 1891 yili Asfandiyorxonaga hamroh bo'lib borgan. Dastlab 1891 yilda, so'ngroq 1896-1897 yilda Toshkentga sayohat qilgan. Shuningdek, uning she'rlarida Afg'oniston safari, jumladan, Buxoro orqali Mozori Sharifga, undan G'aznaga borgani haqida ma'lumotlar uchraydi.

Komil Xorazmiy musiqa san'atidan yaxshi xabardor bo'lgan. Yaxshi soz chalgan. Markaziy Rusiyaga, Toshkentga safarlari davomida rus va Yevropa musiqasini ham kuzatgan. Bu kuzatishlar davomida qadim an'anaviy kuylarimizni, shu jumladan, Xorazm musiqasini yozib olish, ya'ni notaga ko'chirish ishtiyoqi paydo bo'lgan. Buning uchun eng mashhur soz (asbob)lardan tanburni tanlagan. Shu sababli u xalq orasida «Tanbur notasi» nomi bilan shuhrat topdi. Afsuski, Komil Xorazmiy bu ishni oxiriga yetkaza olmadi. Birgina «Rost» maqomining boshlanish qismini yozib ulgurdi. Uning bu boradagi ishlarini «Mirzo» taxallusi bilan she'rlar yozgan o'g'li Muhammad Rasul davom ettirdi. Xorazm «Shashmaqom»ining hammasini notaga ko'chirdi. Komil yaratgan «Tanbur

notasi» ikki katta kitobdan iborat bo'lib, hozirda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda.

Komil Xorazmiy bir qator kuylar ijod qilib, bastakor sifatida ham shuhrat topdi. «Murabbai Komil», «Peshravi Komil» kabi kuylar uning ijodiga mansub. Bu kuylar «Rost» maqomiga bog'lab yaratilgan va notaga ko'chirilgan. Komilning musiqiy merosi adabiyotimiz va musiqamiz orasidagi qadimdan kelayotgan o'zaro bog'lanishlarning yangi davrda ham samarali davom etganini ko'rsatadi.

Komil-tarjimon Komil Xorazm tarjima maktabining iste'dodli vakillaridan edi. U tarjimon sifatida ham talay ishlar qildi. XVIII asr fors adabiyoti namunalaridan «Mahbubul-qulub» («Ko'ngullarning sevgani») va «Latoyifut-tavoyif» («Turli toifalarning latifalari») (XVI asr) asarlarini o'zbekchalaشتirdi. «Mahbubul-qulub» xalq orasida «Mahfil oro» («Majlisga ziynat beruvchi») nomi bilan shuhrat topgan bo'lib, ixcham hikoya va latifalar to'plamidan iborat edi. Muallifi Barxurdor bin Mahmud turkman Farohiy (adabiy taxallusi Mumtoz)dir. «Latoyifut-tavoyif» Faxriddin Ali Safiy qalamiga mansub. «Rashahot» («Qatralar»), «Mahmud va Ayoz» asarlarini ham u yozgan.

Safiyning otasi Husayn Voiz Koshifiy Navoiyning za-mondoshi edi. U kitobdagagi latifalarning bir qismini qayta ishladi, yangiladi. Eskirganlarini tushirib qoddirdi (452 hikoyadan 345 tasi keltirilgan). Nomini ham o'zgartirib, «Latoyifuzzaroyif» («Zarif, ma'nodor latifalar») deb atadi. Kitobning butun bir bobi (IX) shoirlar haqida edi. Jumladan, Alisher Navoiy va uning boshqa zamondoshlari ham qalamga olingan. Xorazmda tarjimachilikning keng yo'lga qo'yilishida Xiva xoni Feruzning xizmati katta, albatta. Bu tarjimalarning ko'pchiligi xonning taklif va tashviqoti bilan yozilgan.

Komilning hayoti notejis kechganidek, tarjimachilik faoliyatida ham esda qoladigan lavhalar ko'p bo'lgan. Shundaylardan biri uning «Hasbi hol» she'rida ifodalangan. She'rning nasriy debochasidan ma'lum bo'lishicha, xon Komilga bir forsiy asarni tarjima qilishga topshiradi. Biroq belgilangan muddatda shoir topshiriqni bajara olmaydi. Xon kitobning bir qismini tarjima etishni shoir Rojiyga buyuradi. Natija shu bilan tugaydiki, tarjima Rojiy nomiga o'tadi. Xon unga bir

hujra va boshqa in'om-ehsonlar beradi. «Hasbi hol» masnaviysi shu munosabat bilan yozilgan.

Komil o'z davrining yirik davlat arbobi, shoiri, adabiyotshunosi, musiqashunosi va mohir tarjimoni bo'lish barobarida XIX asrning 80-90-yillarida Xiva xonligida matbaa ishlari rivojiga salmoqli hissa qo'shdi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivida 1891 yili safari chog'ida Komil Xivada maxsus tipografiya tashkil etish maqsadida Toshkentdag'i bosmaxona mutaxassislari, harf teruvchilari bilan shartnomalar tuzganligi xususida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Xivada toshbosma va harf terish yo'li bilan chop etilgan kitoblar orasida uning besh devoni bo'lganligi ham manbalardan ma'lum. Bundan tashqari, Komil Xivada o'sha yillarda chop etilgan eng mo'tabar asarlarga, jumladan, Alisher Navoiy «Chor devon»ining mukammal nashriga, «Devoni Xolis» va boshqa kitoblarga puxta so'zboshilar yozgan.

Komil ijodi va faoliyati, ko'rib o'tganimizdek, XIX asr o'zbek adabiyoti va madaniyatining yorqin sahifalaridan birini tashkil qiladi. U, bir tomondan, o'tmishdan kelayotgan eng yaxshi an'analarimizni yangi zamonga olib kelib bog'lagan bo'lsa, ikkinchi tomondan, yangi davr masalalariga javob berishga harakat qildi. Adabiyotimizni yangi asarlar bilan boyitdi. O'zbek o'quvchilarini fors adabiyotining bir qator namunalari bilan tanishtirdi. O'zbek musiqasiga Yevropa notasini olib kirdi. «Xorazm notasi»ni yaratdi.

Ota Jaloliddin Nazirov (1845-1928)

O'zbek musiqa madaniyatining atoqli arbobi, Shashmaqom ijrosining bilimdoni, Ota Jalol Nazirov maqomdon ustoz sifatida san'atkorlar va shinavandalar orasida o'z davrida mashhur bo'lib hozirgacha, uning muborak nomi e'zozlanadi. Buxoroda birinchi musiqa maktabining ochilishi, Samarqandda musiqa bilim yurtining tashkil topishi, shashmaqomning yozib olinishi va saqlab qolinishi uning nomi bilan bog'liqdir. Usta Shodi, Domla Halim, Levicha hofiz, Boboqul Fayzullayev, Hoji Abdulaziz kabi maqom xonandalari Ota Jalol Nazirovdan ta'lim olishgan.

Ota Jalol Nazirov 1845 yili Buxoro shahrining Eshon pir mahallasida tavallud topgan. Uning oilasi musiqaga moyil bo'lib, akasi Mulla Xayrullo mahoratli maqom ijrochisi, uning o'g'li Karomat esa, usta kamonchilardan edi. Ana shu muhit uni musiqa bilan shug'ullanishiga sharoit yaratib beradi. U sakkiz yoshidan musiqa bilan shug'ullanadi va o'sha davrning Tillaboy, Mirzo Hidoyat, Abdurahmonbek, Mir bobo singari mashhur xonanda va sozandalaridan saboq oladi. Natijada 20 yoshidayoq shashmaqomni to'liq o'zlashtirib oldi. Uning dovrug'ini eshitgan Amir Muzaffarxon saroyga taklif etib, saroy hofizi etib tayinlaydi. Amir Olimxon davrida esa «Miroxo'r» unvoni beriladi.

1920 yilda Buxoroda «Sharq musiqa maktabi» ochilib, bir qancha hofiz va sozandalar jalb qilinadi va Ota Jalol Nazirov o'zi bosh bo'lib shashmaqomni o'rgata boshlaydi. 1923 yili V.A.Uspenskiy Ota Jalol Nazirov va Ota G'iyos Abdug'aniyevlardan shashmaqomning barcha turkumlarini yozib oladi. Shashmaqomning o'sha davrda notaga olinishi va 1924 yilda nashr qilinishi katta voqeа sifatida baholanadi va keyingi notalashtirish jarayonlariga yo'l ochib beradi.

Ota Jalol Nazirov faqat xonanda va sozanda, balki bastakor sifatida ham ijod qilganligi manbalarda ko'rsatiladi. Ustoz Shashmaqomning mushkilot qismlarini tartibga solgan ayrim sho'balarini kengaytirgan va qo'shimcha qismlar bastalagan. Segoh maqomi ijrosiga savt usuli bilan bir necha qisqli sho'ba bastalagan. Ushbu sho'ba ijrosi «Savti jaloliy» deb nomlanadi.

1925 yilda Ota Jalol Nazirov Samarqandga taklif etiladi. Bu yerda yoshlarga maqom ijrolarini va yo'llarini o'rgatadi, konsertlarda ishtirok etadi. Xoji Abdulaziz, Yunus Rajabiy, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Shoraxim Shoumarovlar bilan ijodiy muloqotda bo'ldi va ular ustozdan shashmaqom yo'llarini o'rganalar hamda maslahatlar olib turadilar. Ota Jalol Nazirov ijrochilik uslubidan bahramand bo'lgan o'nlab shogirdlar keyinchalik maqom ijrochiligi san'atini rivojiga katta hissa qo'shdilar. Ota Jalol Nazirov musiqa madaniyatimiz tarixidan shashmaqom bilimdoni va targ'ibotchisi, mashhur hofiz, va sozanda ko'plab maqom ijrochilarining ustozi sifatida o'zidan o'chmas nom qoldirgan ulug' san'atkordir.

Hoji Abdulaziz Abdurasulov (1854-1936)

Hoji Abdulaziz Abdurasulov mashhur hofiz va bastakor sifatida shuhrat qozongan bo'lib, Samarqand, shahrida ko'k masjid mahallasida to'quvchi oilasida tavallud topgan. Uning musiqaga bo'lган havasi yoshlikdan boshlanib, tanburchi Hoji Rahimqulga shogird bo'lib tushadi va maqom yo'llarini ijrochisi Boruh hofizdan ashulalar o'rganadi va birga kuylay boshlaydi. Keyinchalik «Shashmaqom»ni mukammal o'rganish maqsadida Buxoroga borib, mashhur maqomdon ustoz Ota Jalol Nazirovdan saboq oladi.

Abdulaziz ikki marotaba Makkaga haj safariga boradi va safar davomida turli millat kuy va qo'shiqlari bilan tanishadi. Hoji Abdulaziz tanburni juda yaxshi chertsada, ashulalarni ko'proq duetlar jo'rligida ijro etardi. Uning dasturlaridan yuzlab ashulalar o'ren olgan bo'lib, hofizlikdan tashqari bastakorlik bilan ham shug'ullanardi. U yaratgan «Gulzorim» «Bozurgoniy», «Bebokcha» «Qurban o'lam» ashulalari el orasida mashhur ijro sanaladi. 1909 yilda uning ijrosida Riga «Gramafon» firmasi «Iroq», «Nasrulloyi», «Ushshoqlar»ni yozib olgan.

1928 yilda Samarqand musiqa va xareografiya institutiga ishga olinadi va u yerda bo'lg'usi mashhur san'atkorlar M.Ashrafiy, T.Sodiqov, M.Burxonov, D.Zokirov va boshqalar uning ijodidan bahramand bo'ladilar. Ustoz sanhatkor maqom ijrolarini boyitib, jumladan «Ushshoq»ni «Samarqand ushshoqi», «Qashqarchai ushshoq» yo'llarini va yana bir necha ijrolarini yaratadi. Ustoz juda ko'p shogirdlar yetishtiradi.

Mashhur san'atkor Yunus Rajabiy shunday eslaydi: «Poytaxt Samarqand shahridagi paytlarda Rizqi Rajabiy, Imomjon Ikromov va yana bir qancha san'atkorlar Hoji akaning uylarida yashab qo'shiq o'rganardik. Men Hoji aka aytgan qo'shiqlardan ta'sirlanib ertalabgacha uxmlay olmasdim va o'rganayotgan qo'shiqlardan birortasini kuyini dilimga joylash uchun sekin xirgoyi qilib takrorlardim. Bordi-yu, biror joyni xato qilsam bormi, Hoji aka yotgan joyida menga qayrilib, «Hoy Yunusvoy, undoq emas mana bundoq bo'ladi» deb o'zlari aytib berardilar».

Hoji Abdulaziz Abdurasulov ijrosida qator qo'shiqlar gramplastinkalarga, radio tasmalariga yozib olingan. Ustoz hofiz sakson yoshlik paytlarida ham 1933 yil fevral oyida bo'lgan O'zbekiston san'atkorlarini birinchi slyotida qo'shiq aytish baxtiga muyassar bo'lgan. Shu kuni hoji Abdulaziz Abdurasulov va domla Halim Ibodovga «O'zbekiston xalq hofizi» faxriy unvoni berildi. Mustaqillik yillarida «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni berildi. Uning nomida Samarqand shahrida yosh xonandalarning respublika ko'rik tanlovi o'tkazib turiladi.

Mulla To'ychi Toshmuhammedov (1868-1943)

O'zbek qo'shiqchilik san'atida o'zidan o'chmas iz qoldirgan mashhur hofiz Mulla To'ychi Toshmuhammedov Toshkent shahrining Gulbozor mahallasida bo'zchi oilasida tavallud topgan. Dastlab Abdulla Qori mакtabida tahsil olgan va islomiy ilmlar bilan bir qatorda Hofiz, Navoiy, Mashrab, Bedil, Fuzuliy kabi mumtoz shoirlarning ijodi bilan yaqindan tanishib, ularning g'azallari bilan ashulalar ijro etgan.

To'ychi hofiz yoshlidan amakisi Qo'chqor otadan ashula aytish sirlarini o'rgangan. So'ngra ustozи Ubaydullo Andalibdan qo'shiq aytish sirlarini o'rgangan. Asta sekin Toshkent hofizlarini nazariga tusha boshlaydi. Shobarot tanburchi, Shojalil hofiz, Muhammad Umar, Abduqahhor va Nazirxon hofizlar bilan birga ijod qilgan. Ular bilan hamnafaslikda «Qo'shiq bazmi» kechalarini tashkil etgan.

Zamondosh shoirlardan Kamiy, Miskin, Xislatlar bilan hamkorlikda ijod qilib, ular ishtirokidagi yig'inlarda qatnashgan va Buxoro, Samarqand, Qo'qon, Andijon, Marg'ilon shaharlariga ham borib ashula yo'llarini o'rgangan. To'ychi Hofiz o'ziga xos ashulachilik uslubini yaratdi. Shoир Xislat Mulla To'ychi hofizga atab «Armug'oniy Xislat» devonini tuzgan. Ushbu devondagi barcha g'azallar hofiz tomonidan ijro etilgan.

Dastlabki repertuaridan «Ey dastai gul, marhabo», «Fig'on», «Shitob aylab» kabi ashulalar o'rinn olgan. Shojalil hofiz, Shobarot tanburchi jo'rligida «Shahnoz-Gulyor» ashulalar turkumi 1890 yilda To'ychi hofizga katta shuhrat

keltirgan. Keyinchalik uning dovrug'i Turkiston o'lkasining hamma shaharlariiga taralgan.

To'ychi Hofiz o'zi ijro etgan ashulalarni birinchilar qatori gramplastinkaga yozdirgan, «Grammofon» jamiyatining «Pishuhiy Amur» firmasi (Riga, 1905; Skobelev, 1911) undan 25 ta ashula, jumladan, «Ilg'or», «Xisrav», «Suvora» (uchalasi ham 2 qisqli), «Bobo Ravshan», «Yangi kurd», «Avji kurd» va boshqalarini yozib olgan. To'ychi Hofiz 1908-1910 yillarda Farg'ona vodiysidan bo'lган Adolatxon va Mozidaxon kabi ayol xonandalar ijrosidagi qo'shiqlarni ham birinchi marta gramplastinkaga yozdirgan. Uning tashabbusi bilan 1906-1912 yillarda Andijon, Farg'ona, Xo'jand va boshqa shaharlarda grammofon va plastinka do'konlari tashkil etilib, ularda o'zbek, rus va boshqa tillarda kuy, qo'shiq va ashulalari yozilgan plastinkalar sotilgan.

To'ychi Hofiz 1900-yillarda Eron, Turkiya, Italiya, Misr, Hindistonda va 1913-1914 yillarda Sharqiy Turkiston shaharlariда bo'lib, o'z ijrochilik mahoratini namoyish qilgan. O'zbekistonda mahalliy xalq musiqa ansamblari tashkil etishda, 1920 yillarda sahnalashtirilgan «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun» spektakllariga musiqa tanlashda faol ishtirok etgan. 1927 yildan umrining oxirigacha O'zbekiston Radioqo'mitasi o'zbek xalq cholg'u ansamblida ustoz xonanda, shuningdek, O'zbek davlat filarmoniyasining yetakchi xonandasini bo'lgan.

To'ychi Hofiz aytgan o'zbek mumtoz ashulalari — «Bayot», «Fig'on», «Ushshoq», «Segoh», «Giryा», «Ilg'or», «Suvora», «Chorgoh», «Ko'cha bog'i», «Taronai Dugoh» («Dugohi Xusayniy» turkumining taronasi) va boshqa o'zbek musiqa madaniyatida muhim o'rinni tutadi. To'ychi Hofiz ashulalari talqin etilishi, jumlalarining maromiga yetkazib aytlishi, qochirimlarga boyligi, o'zbek musiqa an'anasiidagi mumtoz ijro uslubi, ovozning kuchliligi bn o'ziga xosdir. Ayniqsa, noyob zebolik bilan Navoiy g'azali («Qaro ko'zum»)ga ijro etgan «Ushshoq» hofizlik san'ati yuksak namunasiga aylangan. To'ychi Hofiz 1923-yilda Moskvada o'tkazilgan qishloq xo'jaligi ko'rgazmasi va 1937-yilda O'zbek san'ati dekadasini qatnashchisi bo'lgan.

Ittifoq radioqo'mitasi 1937-yilda To'ychi Hofizdan «Bayot» va «Ushshoq»ni, San'atshunoslik intitutida (V. A. Uspenskiy) «Chorgoh», «Bayot», «Ko'cha bog'i», «Suvora» va boshqalarni yozib olgan.

Sh.Shoumarov, Yunus va Rixsi Rajabiylar, K.Zokirov, B.Mirzayev va boshqalar To'ychi Hofiz ijrochilik an'analarining davomchilaridir. Toshkent gramplastinkalar zavodi va Qashqadaryo viloyati musiqali drama va komediya teatriga To'ychi Hofiz nomi berilgan. 1927 yili O'zbekiston xalq hofizi unvoni, vafotidan so'ng 2000-yilda «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan.

Madali Hofiz Rahmatillo o'g'li (1867-1930)

An'anaviy janrdagi Farg'onalik ijrochi, Madali hofiz 1867 yil Farg'ona viloyatining Shahrixon shahrida tug'ilgan. Otasi kosib bo'lishiga qaramay, diniy ilmlar bilimdoni bo'lgan, shuning uchun Rahmatillo Qori nomi bilan mashhur bo'lgan (o'sha davrda ham ismga «Qori» qo'shimchasi qo'shilishi diniy ta'limotni yaxshi biluvchilarga nisbatan qo'llanilgan). Rahmatillo Qori o'g'lini ham kosiblikka o'rgatadi. Lekin Madalibek qo'shiqlarni juda yaxshi ko'rgan va shu sabab zamonasining taniqli hofizi, tambur asbobini egallagan Nurohundan saboq olgan. U Oraziy va G'ayratiy she'rlari asosida qo'shiqlar kuylagan.

U vaqtlar Marg'ilonda madaniyat juda rivojlangan edi, shuning uchun u hech qayerga ketmay, yashab, o'z qobiliyatlarini rivojlantirib, oila qura olgan. Bu yerda u qiziqchi Yusuf qiziq hamda hofiz Mathalimlar bilan tanishadi. Madali hofiz qo'ng'iroqday baland ovoz sohibi bo'lgan, xalqda u haqda: o'zi Marg'ilonda kuylasa-da, qo'shiqlarini Farg'onada tinglashadi, deyishgan.

U Muqimiylar, Zavqiy, Xaziniy, Psandiy, Rojiy kabi atoqli va taniqli o'zbek shoirlarining she'rlarini kuyga solib ijro etgan. «Abdurahimbegi» qo'shiqlari hanuz Muqimiylar g'azallariga kuyga solinib ijro etiladi. Madali hofiz Chormaqomlarning mohir ijrochisi sifatida ham taniqli.

U Qalandarlar, Tanovarlar, yallalar va qo'shiqlar kuylab, o'quvchilarga saboq bergen. Mulla To'ychi Toshmuhamedov kabi ba'zi o'quvchilari xalqda mashhur bo'lishgan. Mulla To'ychi Xislatning «Armug'oni Xislat» she'riga

musiqa yozgan va uni o’z ustozi Hofiz Madaliga had’ya etgan. Mazkur qo’shiqning qog’ozga yozilgan ko’rinishi Madali Hofizning bolalar uyida hanuz saqlanib keladi.

U o’zbek qo’shiq san’atidagi «yalla» janrining asoschilaridan biri bo’lgan. Shuningdek, Madali Hofiz «Shashmaqom» to’plamidagi «Buzruk» maqomiga tegishli «Savti sarvinoz» hamda «Segoh» qo’shiqlarining muallifi hamdir. Uning ismi «O’zbek xalq musiqasi» antologiyasiga kiritilgan.

1912 yil «Robert Kents» tashkiloti tadqiqot o’tkazayotgan vaqtı «Abdurahmonbegi» qo’shig’ini plastinkaga yozib olgan. Plastinka Hofiz Madalining o’g’li, taniqli bastakor Mamasiddiq Madaliyevda saqlanadi.

Madali Hofiz o’z ijodiga nisbatan juda talabchan bo’lgan va o’zining har bir asarini qayta kuylab, mukammallikkacha yetkazishga harakat qilgan va buni o’z shogirdlaridan ham talab qilgan. O’z kasbiga bo’lgan muhabbat va xalq sevib tinglovchi kuylari sababli unga «Noyob» deb nom qo’yishgan.

Madali Hofiz 1930 yil 63 yoshida Marg’ilonda vafot etadi va o’z vasiyatiga ko’ra, Xojamazoh qabristoniga dafn etiladi.

Domla Xalim Ibodov (1878-1940)

An’anaviy qo’shiqchilik san’atimizning yorqin namoyondalaridan biri Domla Xalim Ibodov Buxoro shahrida to’quvchi oilasida dunyoga keldi. O’n yoshidan taniqli xonanda va sozanda Usta Sharof rahbarligida doira chertib, xalq qo’shiqlarini ijro eta boshladi.

Ustoz unga sekin-asta Shashmaqom namunalaridan tanishtira boshladi va mashhur san’atkorlar Ota Jalol va Ota G’iyoslar bilan yaqindan tanishishlariga yordam berdi. O’n sakkiz yoshidayoq Buxoroda yetuk xonanda bo’lib elga tanildi. U maqom namunalarini jozibali ovozi bilan ijro etar, shinavandalar qalbida zavq-shavq uyg’otardi. O’zi ustoz bo’lib yoshlarga ashula, doira usullaridan dars berardi. 1923 yilda Moskvada birinchi qishloq xo’jalik ko’rgazmasida Yusufjon qiziq Shakarjonov, Mulla to’ychi Toshmuhammedov, Axmadjon Umrzoqov, Shoraxim Shoumarov, G’ulom Zafariy, Abduqodir Ismoilov, To’xtasin Jalilovlar

bilan birgalikda qatnashib zo'r muvaffaqiyatlarga erishdi. Safardan qaytgach, mashhur xonanda xaqida mana shunday misralar ham bitildi:

Moskvaga Domla Halim qildi safar.

Qo'shiq bilan unda topti ko'sh zafar.

1928 yilda Samarqandda musiqa va xoreografiya instituti ochilishi munosabati bilan Domla Xalim Ibodov bu yerga taklif qilinadi va musiqashunos N.N.Mironov undan Shashmaqomning ko'pgina namunalarini yozib oladi. Samarqandda u atoqli bastakor va xonanda Xoji Abdulaziz Abdurasulov bilan birga hamnafas bo'lib, juda ko'p konsertlar va sayillarda ishtirok etdi.

Domla Xalim Ibodov 1931 yildan boshlab O'zbekiston radiosida ishlay boshladi. U ijro etgan «Savti Sarvinoz», «Qashqarchai ushshoq», «Iroq», «Nasrulloi», «Mo'g'ulchai dugoh», «To'lqin», «Navro'zi Sabo» singari ashulalar hozirgacha oltin fondda saqlanadi. 1933-1934 yillarda musiqashunos Ye.Ye.Romanovskaya Domla Xalim ijrosida qator kuy va qo'shiqlarni, maqom yo'llarini yozib oladi. Ustoz qator anjumanlarda jumladan 1932 yilda Respublika san'at qurultoyida, 1936 yilda san'atkorlarning I-Respublika konferensiyasida, 1937 yilda Moskvada birinchi o'zbek dekadasida qatnashib katta muvaffaqiyatlarga erishdi.

U juda ko'p iqtidorli shogirdlarga ustozlik qildi. Yunus Rajabiy, Muxtor Ashrafiy, Tolibjon Sodiqov, Mutal Burxonov, Mardon Nasimov, Doni Zokirov, Sharif Amazonov, Nabijon Hasanov, Olimjon (hofizning o'g'li, O'zbekiston xalq artisti, bastakor) Halimovlar shular jumlasidandir.

Domla Xalim Ibodov san'atimiz oldidagi bebaxo xizmatlari uchun «O'zbekiston xalq hofizi» faxriy unvoniga sazovor bo'lgan. Endilikda uning nomi bilan atalib kelinayotgan Buxorodagi san'at bilim yurti ustoz orzu qilgan xayrli ishlarni ado etib kelmoqda.

Ustoz san'atkor, musiqiy madaniyatimizning atoqli namoyondasi Domla Xalim Ibodov 1940 yil 62 yoshida vafot etdi. Ustozning mo'tabar nomi, mazmundor hayotining sahifalari musiqiy san'atimiz tarixi zarvaraqlarida jilolanib, mangulik kasb etib turibdi.

Usta Olim Komilov (1875-1953)

Usta olim Komilov (1875, Marg'ilon – 3.04.1953, Toshkent) - sozanda (doyra, nog'ora, chang), milliy kuy, usul va raqslar bilimdoni, pedagog, o'zbek sahnaviy raqs san'atining asoschilaridan. Mehnat Qahramoni (1932), O'zbekiston xalq artisti (1937). Usta olim Komilov Marg'ilonda Masaид otadan doira chalish sirlarini o'rgangan. Dastlab Margilon yallachilari, sozandalarga jo'rnavozlik qilib, to'y, sayil, keyinchalik choyxonalarda xizmat qilgan. O'zbek davlat konsertetnografik truppassi (1929 yildan O'zbek davlat musiqali teatri, 1939 yildan O'zbek davlat opera va balet teatri)da doirachi; raqs studiyasida dars bergen (1926-43).

Usta olim Komilov o'zbek raqs san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan. U to'plagan va o'zi yaratgan o'zbek raqsi usullari raqqosalar uchun asosiy qo'llanma bo'lib qoldi. Usta olim Komilov Tamaraxonim va M.Turg'unboyeva kabi raqqosalar ustozidir. Tamaraxonim bilan ijodiy hamkorlikda qadimgi o'zbek raqslarini sahnalashtirgan, ularning ayrimlarini raqqosalar ansambl ijjrosiga moslashtirgan (Zang, Gul o'yin, Sadr, Daromadi gul o'yin va h.k.), yangi «Pilla», M. Turg'unboyeva bilan «Paxta», o'zi «Tantana» raqslarini yaratgan. «Farhod va Shirin» (Xurshid pyesasi; V. Uspenskiy, G. Mushel musiqasi), «Gulsara» (Komil Yashin, M. Muhammedov; R. Glier) spektakllariga raqslar sahnalashtirgan, «Paxta» (N.Roslavets, 1933), «Shohida» (F.Tal, 1939) baletlarini sahnalashtirishda qatnashgan.

Usta olim Komilov ijrosidagi xalq doyra usullarining ko'pi Ilyos Akbarovning («Doyra usullari», T., 1952), V. Uspenskiy, Ye.Romanovskayalar tomonidan yozib olingan. Usta olim Komilov ning ijro uslubi zarblar jilvadorligi hamda membr vositalarining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. T.Inog'omov, K.Azimov, A.To'ychiyev va boshqa doirachilarga ustozlik qilgan.

Moskvada o'tkazilgan milliy teatrler olimpiadasi (1930), o'zbek san'ati dekadasi (1937) qatnashchisi (dekadada ijro etilgan «Sayil va kolxozi to'yi» inssenirovkasining yaratuvchilaridan). Usta olim Komilov doiraning boy ifoda imkoniyatlarini chet mamlakatlarda ham namoyish qilgan. Tamaraxonim va

boshqa bilan 1935-yilda Londonda o'tkazilgan birinchi xalqaro raqs festivalida g'oliblikka erishgan va uning kaftlaridan olingan gips nusxa Angliya muzeyida saqlanadi. Farg'onadagi 1-musiqa maktabi, Toshkent va Marg'ilondagi ko'chalardan biriga Usta olim Komilov nomi berilgan.

Usta Olim Komilov 78 yoshida 1953 yil Toshkentda vafot etgan. U «Chig'atoy» memorial qabristoniga dafn etilgan.

To'xtasin Jalilov (1896-1966)

To'xtasin Jalilov haqida gap ketganda, u kishining naqadar buyukligi, piri ustozligi, o'zbek musiqali teatri san'ati va birinchi milliy orkestriga asos solgan tengi yo'q bastakorligini juda ko'p ulug' ustozlardan eshitganman. Men bu insonning o'zini ko'rmangan, lekin u kishi yaratgan juda ko'p kuy-qo'shiqlarni, spektakllar uchun yozilgan ajoyib asarlarini radio, televide niye orqali eshitganman va ba'zi yaratgan qo'shiqlarini o'zim ham ijro etganman. Oddiy so'z bilan aytganda, bizdek shogirdlar (Avazbek Maxmudov tilidan) Ustoz To'xtasin Jalilovga 6-avlod shogirdlar bo'lamiz, ya'ni: ustozning shogirdlaridan biri Komiljon Jabborov, u kishining shogirdi G'ulomjon Hojiqulov, so'ng O'rinboy Nuraliyev, u kishining shogirdi Nuriddin Hamroqulov, bu ustozlardan so'ng kamina (Avazbek Maxmudov) bo'lamiz. Endi o'zingiz faraz qiling, Ustoz To'xtasin Jalilovning o'sha davrda 100 dan ortiq shogirdlari bo'lgan. 100 dan ortiq shogirdlarining har birining yana 100 dan ortiq shogirdlari bo'lgan va hokazo...

To'xtasin Jalilov yaratgan, xalqimiz sevib eshitadigan 200 dan ortiq dilrabo kuy va qo'shiqlari hozirgacha yangrab kelmoqda. U milliy musiqamizning o'ziga xosligini, tabiiyligini, ohang va usullarga, sehrlarga boyligini saqlagan holda, xalq qo'shiqlari va kuylariga yana yangi hayot baxsh etib kelmoqda. Ming afsus, hozirgi davrdagi yoshlар ustoz yaratgan «Ravshan va Zulkumor», «Tohir va Zuhra», «Alpomish», Muqimiy nomidagi teatrning oltin fondidan joy olgan spektakllarga yozilgan musiqa va qo'shiqlarini bilmaydilar va hatto eshitmaganlar ham. Hozirgi ijro etilayotgan va bizning ham davrimizda ijro etilgan ko'plab kuy-qo'shiqlar ham ustoz To'xtasin Jalilov yaratgan asarlar tomiriga borib taqaladi.

Ma'lumki, viloyat teatrlariga tomoshabinlarning kelishi 1970-yillarga kelib keskin pasaydi, bunga sabab televideniyaning rivojlanishi bo'ldi. Lekin bari bir televideniya orqali ham o'zimizning milliy spektakllarimizning ko'rsatilishi talab darajasida bo'lmadi. Shu sababli biz shogirdlar qayta-qayta buyuk ustozlarimiz yaratgan asarlarni yoshlарimiz ongiga singdirishga va ustozlar nomlarini unutmasliklariga harakat qilaveramiz. O'zbekistonimizdagi mashhur san'atkorlardan Abbas Bakirov, Asad Ismatov, Soyib Xo'jayev, Xadicha Aminova, Lutfixonim Sarimsoqova va shu kabi boshqa ustozlar qatori To'xtasin aka ham xech qanday san'at dargohini bitirmagan. Ustoz-shogird an'anasiда olgan bilimlari va Olloh tomonidan berilgan tug'ma iste'dodi bilan mashhur va buyuk inson bo'lishi bilan birligida xalqimizning bastakoriga aylandi.

To'xtasin Jalilov 1895 yili Andijon shahrining Soyguzar mahallasida Jalil aka xonardonida tavallud topdi. San'atga mehr qo'yish va uni Olloh tomonidan berib qo'yilishi boshqacha bo'ladi. Tug'ma san'atkor To'xtasin aka yoshligidanoq milliy musiqa asboblarimizdan dutor, tanbur, g'ijjak va doirani mohirlik bilan chalar edi. Dastlabki saboqlarni ustoz-shogird an'anasiда ustoz sozandalar bo'lmish Orif Garmon Toshmatov, Mahmudjon Usmonov va Mo'minjon Jabborovlardan oldi.

1919 yilda Andijon teatriga asos solindi va uning asoschilaridan biri To'xtasin Jalilov bo'ldi. U kishi umrining eng go'zal damlarini (15 yil) shu teatrda badiiy rahbar va bosh dirijyor sifatida o'tkazdi. 1929 yili Samarqandda musiqli teatr tashkil qilindi va unga To'xtasin Jalilov musiqa rahbari etib tayinlangan. E'tibor bering, o'sha zamonlar juda notinch bo'lgan, ayniqsa, siyosat maydonida kommunistik g'oya hukmronlik qilayotgan bir davrda teatr hayotiga idealistik qarashlar urf bo'lib ketishi natijasida 1930-yillarda ustoz o'z ijodini ko'proq konsert ijrochiligi tomon burdi va milliy orkestr tuzdi. U tanbur, dutor, g'ijjak, chang kabi milliy cholq'u asboblarini yig'ib, 100 kishidan iborat «Milliy orkestr» tashkil qildi. Ushbu davrda o'zi ham va uning yangi tuzgan orkestri ham ko'plab tanqidlarga uchragan. Lekin ustoz orkestr uchun shunday kuylar yaratganki, ular haqiqatdan ham shaklan va mazmunan milliy bo'lib yangragan. Eng asosiysi,

Ustozning orkestr uchun bastalangan «Otmagay tong», «Ey quyosh» va yana Sobir Abdulla she’riga bastalangan «To’ylar muborak» qo’shig’i deyarli har kuni butun O’zbekiston bo’ylab yangraydi. Radioning mahalliy kanallarida taralgan «Signal» musiqasi ham ustoz To’xtasin aka ijodiga mansub.

To’xtasin Jalilov 1934 yili Toshkent shahriga ishga taklif etiladi va bu yerda O’zbek musiqali drama teatri tashkil qilinadi. Keyinchalik ushbu teatr Muqimiy nomli musiqali drama teatriga aylantirildi. To’xtasin Jalilov umrining oxirigacha ushbu teatrda musiqa rahbari, badiiy rahbar va bosh dirijyor vazifalarida zo’r matonat bilan ishladi.

Turmush o’rtog’i Malohat aya bilan to’rt o’g’il va ikki qizni voyaga yetkazishgan. Biz yosh vaqtimizda Toshkent teatrlarida qo’yiladigan spektakllarni ko’proq televideniya orqali ko’rardik. Shunda katta qizlari O’zbekiston xalq artisti E’tibor Jalilova (1924.15.3, Andijon — 1983.22.6, Toshkent) «Tohir va Zuhra»da Zuhra, «Ravshan va Zulkumor»da Zulkumor rollarini ijro etar edi. Ba’zan E’tibor Jalilova bilan Farog’at Rahmatova bosh rollarni almashib o’ynar edilar. Ustozning katta o’g’illari Xolxo’ja To’xtasinov (1919 – 1971) bastakor va sozanda sifatida, keyinchalik Muqimiy teatrida bosh dirijyor bo’lib ishlagan. Aytishlaricha, E’tibor opaning vafotidan keyin turmush o’trog’i Mahmudjon aka umrining oxirigacha uylanmay o’tgan ekan. Ustozning uchinchi o’g’illari Salohiddin To’tasinov mohir sozanda va bastakor edilar. Men bir necha bor u kishi bilan ustozimiz G’ulomjon Hojiqulov orqali ko’rishganman. Sahnalarda ansambl bilan o’rtada o’tirib g’ijjak chalib jamoani boshqarar edilar.

O’sha davrlarda shunday gap tarqalgandi: G’ulomjon Hojiqulov o’zi yakka g’ijjakda doira jo’rligida, Salohiddin To’xtasinov esa ansambl bilan nihoyat darajada chiroyli chalar edilar. Qaysi cholg’u ansamblida g’ijjak chalsa, xuddi uzukka ko’z qo’ygandek yarashib turardi.

San’at arbobi Dehqonboy Jalilov ham mohir sozanda hamda dirijyor bo’lgan (1930 – 1992). Kenja qizlari xonanda-pedagog Xolida Jalilova (1934 – 2015) Tojikiston xalq artisti. Dushanbedagi Sadriddin Ayniy nomli opera va balet

teatrida ishlagan va ijod qilgan. Kenja o'g'llari Telman Jalilov (1937 – 2002) boshqa sohada faoliyat ko'rsatgan.

Ustoz To'xtasin Jalilov o'zidan keyin nihoyatda ko'p shogirdlar qoldirdi, desak xato qilmaymiz. U kishi bastalagan barcha kuy-qo'shiqlarni chalmagan yoki aytmagan hofiz juda kam bo'lsa kerak. Ular o'zlarining ajoyib san'atlari, bastalagan kuy-qo'shiqlari bilan O'zbekistonimizda obro' qozongan ustozning shogirdlari: Saidjon Kalonov, Muhammadjon Mirzayev, G'anijon Toshmatov, Komiljon Jabborov, Doni Zokirov, Qosimjon Oxunov, G'ulomjon Hojiqurov, Manas Leviev, Xolxo'ja va Salohiddin To'xtasinovlar, Dehqonboy Jalilov, Lutfixonim Sarimsoqova, Saodat Qobulova, Farog'at Rahmatova, Mahmudjon G'ofurov, E'tibor Jalilovalardir (shogirdlar ro'yxatini uzoq davom ettirish mumkin). Yana eng martabali tomoni shundaki, bu shogirlarning deyarli hammasi O'zbekiston xalq artistlari, Saodat Qobulova esa sobiq Ittifoq xalq artisti unvoniga sazovor bo'lган.

O'zbekiston xalq artisti G'ulomjon Hojiqurovning aytishicha, butun O'zbekiston san'atkori va hatto muhlislar ham To'xtasin akani «Usta» deb atardilar. Ustozni hurmatlab Farg'ona vodiysining ayrim ko'chalari, musiqa maktab va kollejlari u kishining nomi bilan ataldi, ya'ni To'xtasin Jalilov ko'chasi, To'xtasin Jalilov nomli san'at kolleji va To'xtasin Jalilov nomli musiqa maktablari mavjud.

1937 yilda Moskva shahrida o'tkazilgan birinchi O'zbekiston dekadasida milliy orkestr bilan To'xtasin Jalilov ishtirok etdi. Dekada yakunidan so'ng u «O'zbekiston xalq artisti» yuksak unvoni bilan taqdirlandi.

Buyuk ustoz, ulug' bastakor, O'zbekiston xalq artisti To'xtasin Jalilov 1966 yili 70 yoshida Toshkent shahrida vafot qildilar. Yaratgan kuy-qo'shiqlari shu kunlargacha sozandalarimiz, xonandalarimiz tomonidan sevib ijro qilib kelinmoqda.

Muhitdin Qoriyoqubov (1896-1957)

Muhitdin Qoriyoqubov (1.05.1896 hozirgi Farg'ona - 22.02.1957, Toshkent) - ashulachi, opera xonandasasi (bariton), aktyor, o'zbek musiqli teatri

asoschilaridan. Turkiston Respublikasining birinchi xalq hofizi (1923), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi (1930), O'zbekiston xalq artisti (1936). Dastlab eski maktab, 1912-14 yillarda madrasada tahsil ko'rib, qiroatni yaxshi egallagan, qori sifatida ham tanilgan. Yoshligidan xalq ashulachilik an'analarini o'zlashtirgan Qoriyoqubov, ayni paytda yangi san'at shakllariga qiziqib, Farg'onada mahalliy sozandalardan iborat ilk puflama sozlar orkestrlarida ishtirot etib, 1916-yilda orkestrni tashkil etgan.

Konsertlarda faol qatnashib, xalq va mumtoz ashulalar («Yo'l bo'lsin», «G'ayra-g'ayra», «Olmacha anor», «Ko'cha bog'i» va h.k.)ni ijro etgan. Farg'ona o'lka musulmon siyosiy dramatik truppasida 1918-1920 yillarda aktyor, rejissyor va 1921 yilda rahbar bo'lib, Farg'ona va Kaspiy bo'yи frontlari va hududlarida madaniy xizmat qilgan. 1919 yilda Toshkentdagи K.Shorshteyn teatr-studiyasida, Moskvada teatr san'ati institutida 1922-24 yillarda tahsil ko'rgan. Tamaraxonim bilan «Sharq kechalari» (Moskva), 1925 yilda Parijda o'tkazilga Jahon amaliy san'at ko'rgazmasida, shuningdek Berlin konsert sahnalarida o'zbek qo'shiq, yalla va laparlarini yangicha talqin etib, zamonaviy o'zbek san'atini ilk bor Yevropada targ'ib etgan.

1926 yil Samarqandda O'zbek davlat sayyor konsert etnografik truppasini tashkil qilgan, u bilan Rossiya, Tatariston, Gruziya va boshqa joylarda gastrolda bo'lган. Qoriyoqubov Qo'qon va Andijon musiqali teatrlari shakllanishida ham faol ishtirot etgan. 1927-28 yillarda bu teatrlarda badiiy rahbar, rejissyor (M.Miroqilov bilan) sifatida qatnashib, teatr jamoalarini qayta tuzgan, o'zi spektakllarda bosh rollarni ijro etgan: Ne'mat («Halima», G'.Zafariy), Farhod («Farhod va Shirin»; Xurshid pyesasi, Sh.Shoumarov, To'ychi hofiz va Yu.Rajabiylar musiqalashtirgan), Sultonbek («Arshin mol olon», U. Hojibekov) va boshqa Konsertetnografik truppassi zaminida O'zbek davlat musiqali teatrini tashkil qilgan, uning aktyori, direktori va badiiy rahbari bo'lgan (1929-33).

O'zbek opera san'atining shakllanishi va rivoj topishida ham Qoriyoqubovning xizmatlari salmoqli o'rин tutadi. Moskva o'zbek opera studiyasining tashkilotchisi va rahbari bo'lgan, o'zi ham shu studiyada 1934-1936

yillarda ta’lim olgan. O’zbek davlat opera va balet teatri ochilgach, 1939-1947 yillar oralig’ida uning yetakchi yakkaxon xonandasi bo’lgan. Milliy operalarda Xusrav («Farhod va Shirin», V.Uspenskiy va G. Mushel), general-gubernator («Bo’ron», S.Vasilenko, M.Ashrafiy), Novfal («Layli va Majnun», T.Sodiqov, R.Glier), Ulug’bek («Ulug’bek», A.Kozlovskiy), Mahmud Torobiy («Mahmud Torobiy», O.Chishko), Er Targ’in («Er Targ’in», Ye.Brusilovskiy) va boshqa bosh partiyalarni mahorat bilan talqin qilgan, o’zbek opera ijrochilik san’ati shakllanishiga katta hissa qo’shgan.

O’zbek davlat filarmoniyasi tashkil etilishida ham Qoriyoqubovning xizmati katta. U 1936 va 1946-1950 yillarda filarmonianing direktori va badiiy rahbari bo’lib, o’zbek xalq, mumtoz va yangi janrlarni targ’ib etuvchi ijodiy jamoalar (ashula va raqs ansamblisi, xor kapellasi, xalq cholg’ulari orkestri va h.k.)ni yuzaga keltirgan.

Muhitdin Qoriyoqubov 1957 yil Toshkentda 61 yoshida vafot etdi. O’zbek filarmoniyasi (hozirgi Xalq badiiy jamoalar direksiyasi) ga Qoriyoqubov nomi berilgan. Uning hayoti va ijodiga bag’ishlangan film ishlangan. Vafotidan so’ng 2000 yilda Qoriyoqubov «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan.

Yunus Rajabiy (1897-1976)

O’zbekiston xalq artisti, Respublika Davlat mukofoti sovrindori, sozanda, hofiz va bastakor, akademik Yunus Rajabiy ko’p qirrali ijodiy faoliyati bilan XX asr o’zbek musiqasi tarixida teran va yorqin iz qoldirdi. U zamonaviy musiqa madaniyatimiz ravnaqiga, shuningdek, O’zbekiston Bastakorlar uyushmasiga tamal toshini qo’yan san’atkorlardan biridir. Uning mumtoz qo’shiq va ashulalari, raqs kuylari, musiqali dramalari, ayniqsa, o’zbek xalq musiqa merosi namunalarini, xususan, maqomlarni zamonaviy notaga va audiotasmalarga yozishdagi xizmatlari beqiyosdir.

Yunus Rajabiy o’zining hayoti va musiqa san’atiga kirib kelishini «O’zbekiston san’ati» jurnalining 1987 yilgi 3-sonida bosilgan «O’zim va hamkasblarim haqida» esdalik maqolasida shunday ta’riflagan: «Men 1897 yilning

5 yanvarida Toshkent shahrida dunyoga keldim. Otam Rajab Sarimsoqov qassob kasbiga yarasha serzavq, dovyurak odam edi. Onam Oysha Imomova uy bekasi edilar. Oilamizda mendan tashqari yana uch o'g'il va ikki qiz bor edi. Bolalikdan xonanda-yu sozandalar davrasida o'sdim.

Shukur akam bozordan bir dutor keltirib berdi. Mirzaqosim Hofizdan va boshqa sozandalardan eshitgan kuylarni mana shu dutorda mashq qila boshladim. Shu paytlarda akam O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist (1940), o'zbek musiqa ijrochilik san'atining yirik namoyandasini Risqi Rajabi (1887 - Toshkent - 1977.20.7) yaxshigina sozanda (tanburchi) edi. Dutorim bilan unga jo'r bo'ladigan bo'ldim. Mashhur hofiz Mulla To'ychi Toshmuhamedov va yirik san'atkor Shorahim Shoumarovlardan maqom hamda xalq ashulalarini o'rgana boshladim.

7 yoshimdan eski maktabda o'qidim. 1910 yilda uni tugatib, madrasada uch yil tahsil ko'rdim. 13-17 yoshlarimda qushxonada qassoblik qildim. Lekin musiqiy mashqlarimni to'xtatmadim. Toshkentning Shayxontoxur, Ko'ksaroy, Zangiota va Tirsakda o'tkaziladigan xalq sayillarida Toshkentlik san'atkorlar bilan bir qatorda Samarqand, Buxoro, Andijon, Marg'ilon, Namangan, Qo'qon va boshqa shaharlardan taniqli ashulachi, cholg'uchi, askiyachi, dorboz, masxaraboz, raqqoslar qatnashardi. Ana shunday yig'inlarda xalqdan ko'p narsa o'rgandim. Keyinchalik «O'zbek xalq musiqasi» to'plam-kitobimga ko'pgina xalq qo'shiqlari, cholg'u kuylarini kiritganman.

1913 yili otam vafot etgach, oilamiz moddiy tomondan qiynalganligi sababli 1914-1915 yillarda Chimkent qushxonasida ishladim. Bu yerda mashhur san'atkorlar Sultonxon, Qurbonxon, Imomxon, Hoshimxon Hakimovlar bilan tanishdim. Bu aka-ukalar orasida Ilhomxon nay chalar edi. Undan nay chalishni o'rgana boshladim. Mashhur Abduqodir naychidan nay chalish sirlarini mukammal o'rgandim, 1916 yilda yetuk sozanda va xonanda bo'lib Chimkentdan qaytdim. Shu yili mashhur musiqachi va ashulachi Shorahim Shoumarovga shogird tushib, u kishidan ta'lim oldim. Ustozim shu yili akam tanburchi Risqi va men naychi-dutorchi, xonanda Rajabiylar, kamonchi Imomjon Ikromov, doirachi

Shojalilovlardan iborat ansambl tuzib, repertuarimizni boyitib xalq davrasiga chiqadigan bo'ldik.

1918 yili Toshkentda «Turkiston xalq konservatoriysi» tashkil topdi. 1919 yili esa kompozitor V.Uspenskiyning tashabbusi bilan Balandmasjid, Rohat bog'ida mazkur konservatoriyaning bo'limi ochildi. Bu bo'lim musiqa texnikumi deb ham atalardi. Bu o'quv yurtiga menga o'xshagan yoshlarni qabul qilishdi. Bizga hofiz Shorahim Shoumarov, tanburchi Shobarot aka, doirachi Shojalil aka, doirachi Abdusoat Vahobov, changchi Ismat aka, g'ijjakchi Qurbanxon Hakimov, naychi Imomjon Hakimovlar ustoz-domlalik qilishar edi. V.A.Uspenskiy esa nota yozuvi va musiqa nazariyasidan, Saodatxonim yenekeeva pianino chalishdan dars berishar edilar. Shu davrda Uspenskiy ustozlarimizdan o'zbek musiqasi bilan tanishishga va uni yozib borishga kirishdi. U Shoumarov bilan birinchi yil birga ishladi va buning natijasida chormaqomdan anchagina qismini notaga yozib oldi.

1922 yili ulug' shoir Alisher Navoiyning «Farhod va Shirin» dostoni asosida (shoir Sh.Xurshid pesasi) yaratilgan musiqali drama, avval «Namuna» maktab sahnasida, keyin o'zbek davlat teatrida o'ynaldi. Bu spektakldagi klassik xalq musiqasining asosiy kuylarini Shorahim Shoumarov bilan men ishlagan edim. 1923 yili o'qishni bitirdim va akam Risqi Rajabiy, g'ijjakchi Imomjon Ikromov, changchi Ismat akalar bilan birga Samarqandga O'zbek bilim yurti qoshida ochilgan musiqa maktabiga muallim bo'lib bordik. 1924 yilning avgustida Toshkentlik mashhur hofiz Mulla To'ychi bilan g'ijjakchi Solixon hoji Samarqandga kelishdi. Hoji Abdulaziz Abdurasulov bilan uchrashishdi. Buxoroda Buxoro Shashmaqomini mukammal biluvchi mashhur hofiz Ota Jalol Nazirov, tanburchi Ota G'iyos Abdug'aniev hamda Usta Shodi Azizovlar bilan tanishdim. Hoji Abdulaziz Abdurasulov va Levicha Boboxonovdan Buxoro «Shashmaqomi»ni o'rgana boshladik. Shunday qilib, biz ulardan «Buzruk», «Iroq», uning tasniflari, qashqarchalari, «Ushshoq» va uning bir necha turlarini, «Guluzorim», «Bebokcha», «Bozurgoniy», «Gullar bog'ida» va Shashmaqomning ko'p bo'lim, qismlarini o'rgandik.

1925-1926 yillarda Samarqand musiqali drama teatrda musiqa rahbari bo'lib ishladim. «Abdulfayzxon», «Yorqinoy», «Padarkush» kabi dramalar qo'yildi, ularga musiqa bastaladim. Shu orada «Farhod va Shirin» ham Samarqandda qo'yiladigan bo'lib qoldi, musiqasini qayta ishlab berdim. 1926 yilda «Layli va Majnun» (Sh.Xurshid pyesasi) musiqali dramasiga musiqa bastaladim.

1926 yili umr yo'ldoshimning vafoti sababli Toshkentga qaytib keldim. 1927 yili Toshkent radiouzelida radiostantsiya tuzildi. Biz har kuni shu yerda yarim soatdan konsert berib turdik. Keyinroq shu yerda 12 kishilik ansambl tashkil topdi. Ansambl tarkibi borgan sari kengayib boraverdi. Mashhur san'atkorlardan Shorahim Shoumarov, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Domla Halim Ibodov, Imomjon Ikromov, Hoji Abduraxmon Umarov, Safo Mug'anniy, Matyusuf Xarratov (Chokariy), Anvar Rajabiy, Nazira Ahmedova, Maryam Alishaevalar ansamblimizning dastlabki yillaridagi a'zolari edi. 1935 yillarga borib ansamblimiz soni 40 taga yetdi va men ularga bevosita rahbarlik qildim.

1934 yili uch oy Moskvadagi malaka oshirish kursida, so'ngra Toshkent konservatoriyasining tayyorlov kursida Imomjon Ikromov bilan birgalikda saboq oldik.

1937 yilda Moskvada o'tadigan birinchi O'zbekiston san'ati va adabiyoti dekadasiga tayyorgarlik boshlandi. Dekadaga atab men «Yolg'iz» (katta ashula), «Endi sendek» va «Hammamiz» kuylari asosida uch qismdan iborat syuita yaratdim. Bu asar dekadada muvaffaqiyatli ijro etildi. Oltin soat bilan mukofotlandim. 1938 yili Bastakorlar uyushmasi tashkil topdi. Men esa a'zolikka qabul qilindim.

1939 yilda O'zbekistonda o'ttiz ijrochidan iborat birinchi xotin-qiz dutorchilar ansambli tuzish hukumat tomonidan mening zimmamga va Lutfixonim Sarimsoqovaga topshirildi. 1939 yilda hayotimda shu unutilmas voqyea sodir bo'ldi. Hukumatimiz ko'p yillik mehnatimni munosib taqdirlab, menga «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi» degan faxriy unvon berildi va «Shavkatli mehnat uchun» medali bilan taqdirlandim. Bilimimni oshirish uchun

1941 yil boshida Moskvaga malaka oshirish kursiga Imomjon Ikromov, Muhammadaziz Niyozovlar bilan bordik. Professor G.I.Litinskiy, V.Vinogradov, san'atshunoslik fanlari doktori V.A.Sukkerman, professor V.M.Belyaevlardan ta'lim ola boshladik. Favqulodda boshlangan ikkinchi jahon urushi o'qishni davom ettirishimga to'siqlik qildi. Toshkentga qaytib Yangiyo'l shahridagi Toshkent viloyati musiqali drama va komediya teatrida musiqa rahbari bo'lib ishlay boshladim.

1945 yili 9 mayda urush bizning g'alabamiz bilan tugagandan so'ng, hokimiyat rahbarlari meni yana Radio ansambliga rahbar kilib tayinlashdi. 1945-1947 yillarda bir vaqtning o'zida, 1948 yili musiqa san'ati tarixida anchagina jiddiy g'oyaviy tortishuvlar ro'y berdi. Ya'ni xalqimizning asrlar davomida e'zozlanib kelinayotgan, milliy g'oyalar bilan sug'orilgan Shashmaqom, Farg'ona-Toshkent maqomlari, Xorazm maqomlari «Saroy musiqasi» deb, ularni ijro etilish ta'qiqlab qo'yildi. 1953 yilda esa radioning «O'zbek xalq cholg'u asboblar orkestrini» tarqatib yubordilar. 1957 yili radio qoshida «O'zbek xalq cholg'u asboblar orkestri» qaytadan tiklandi. Men orkestrga badiiy rahbar, Doni Zokirov bosh dirijyor qilib tayinlandi. 1958 yildan esa maqomchilar ansambli mening rahbarligimda ishlay boshladи.

Xalq musiqa merosining durdonalarini ko'pdan buyon to'plab notaga yozib olayotgan edim. 1947 yildan e'tiboran qayta sayqal berib, notaga tushira boshladim. 1955 yilda «O'zbek xalq musiqasi»ning birinchi tomi san'atsevar xalqimiz qo'liga borib yetdi. Bora-bora, kelgusi 1957-1959 yillarda musiqashunos Ilyos Akbarov tahririda yana to'rt jildi nashr etildi.

Keyingi 1960-1970 yillarda Shashmaqomning olti tomligi, har bir olti maqom alohida-alohida musiqashunos Fayzulla Karomatov tahririda nashr etildi. O'zbekiston radioeshittirish va televideniye Davlat komiteti qoshidagi maqom ansamбли ijrosida Shashmaqomning ashula bo'limiga kirgan barcha sho'balarini shogirdlarimga o'rgatib, ular ijrosida magnit lentalariga, plastinkalarga ko'chirishga muvaffaq bo'ldim. Bu murakkab ishni amalga oshirishda maqom ansamblining zahmatkashlari: ansamblning musiqa rahbari, O'zbekistonda xizmat

ko'rsatgan san'at arbobi Faxriddin Sodiqov, O'zbekiston xalq artistlari Kommuna Ismoilova, Berta Dovidova, O'zbekiston xalq hofizlari Ortiqxo'ja Imomxo'jaev, Orif Alimaxsumov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar Karim Mo'minov, sozandalardan Orif Qosimov, Zokirjon Sodiqov, Is'hoq Qodirov, Ilhom To'rayev, Turg'un Alimatov, Umarjon Otayev, Dadaxo'ja Sottixo'jayev hamda G'aybulla Sa'dullaevlar men bilan yonma-yon turib hormay-tolmay mehnat qilishdi».

1920-1940 yillarda Yunus Rajabiy har xil mavzularda, klassik va zamonaviy o'zbek shoirlarining she'rlariga ashula, qo'shiqlar, marsh, xor qo'shig'i, kuylar yaratishdan boshlab «Fabrika yallasi» (K.Hoshimov so'zi), «Davron-davron» (G'ayratiy so'zi), Xor: «Yashnadi» (M.G'ani so'zi), «Sirdaryo» (A.Kamtar so'zi), «Hammamiz» (Jipak so'zi), «G'alaba» (Mirtemir so'zi), «O'zbekiston» (A.Kamtar so'zi), «Qahramon» (G'ayratiy so'zi), «Paxta» (A.Qodirov so'zi), «Vatan» (A.Muhammadxon so'zi) kabi juda ko'p qo'shiqlar radio to'lqinlarida yangrab tez orada ommalashib ketdi. Bular qatorida «Gulbog'lar», «Mirzacho'lda to'y», «Qahramonlar marshi», «Xalqlar do'stligi» kabi ommaviy qo'shiqlar o'zbek xalq qo'shiqlarining tuzilishiga yaqin bo'lsada, ular ohang jihatidan originalligi bilan ajralib turadi. Shular qatori bastakor yaratgan «Sog'inganman», «Yor keldi», «Kelding», «Muncha ham», «Koshki», «Judo», «Ishq», «Mustazod», «Hajringda», «Gul sochar», «Ra'nolanmasun» kabi qator lirik ashulalari xonandalar tomonidan sevilib ijro etilib kelmoqda.

Yunus Rajabiy ijodida teatr uchun musiqa bastalash muhim o'rinn tutdi. U Samarqand teatrida ishlagan paytlarida yuqorida qayd qilingan sahna asarlardan tashqari, 1932 yili Umarjon Ismoilov bilan hamkorlikda 1934 yili «Rustam» nomli musiqali dramani yaratib, keyinchalik yana quyidagi sahna asarlarga musiqa bastaladi: 1934 y. «Avaz» (A.Hidoyatov pesasi), 1941 y. «Qasos» (A.Umariy va Tuyg'un pesalari, musiqasini yozishda B.Nadejdin hamkorlik qilgan). Kompozitor N.Mironov bilan birgalikda 1942 yili «Qo'chqor Turdiev» (S.Abdullo va R.G'ulomov pesalari), 1943 yili «Nodira» (L.Qosimov pesasi), G.Mushel hamkorligida 1944 yili «Muqanna» (H.Olimjon pesasi) va 1944 yili «Farxod va Shirin» (K.Yashin pesasi), 1968 yili kompozitor Sayfi Jalil bilan hamkorlikda

«Alisher Navoiy Astrobodda» (I.Maksumov pesasi), 1964 yili S.Yudakov va B.Zeydmanlar bilan hamkorlikda «O'g'il uylantirish» (H.G'ulom pesasi) musiqali dramalar. Shu bilan birga 1938 yili «Boy ila xizmatchi», 1939 yili «Xolisxon» (Hamza asarlari) drama spektakllariga, 1935 yili «Navoiy», 1936 yili «Muqimiy», 1938 yili «Furqat» va 1938 yili «Lola» radio-postanovkalariga musiqa bastaladi.

1957 yili O'zbekiston xalq artisti, kompozitor Tolibjon Sodiqov, Boris Zeydman hamkorligida yaratilayotgan «Zaynab va Omon» (Zulfiya librettosi asosida) operasi, T.Sodiqovning bevaqt vafot etganligi sababli Yu.Rajabiy, D.Zokirov va B.Zeydman 1958 yili operani birgalikda yozib tugatdilar. O'sha yili asar A.Navoiy nomidagi opera va balet katta akademik teatrda sahna yuzini ko'rdi.

Yunus Rajabiy musiqaning boshqa janrlarida ham qator asarlar yaratdi. Masalan: B.Nadejdin bilan «Paxta» nomli simfonik orkestr uchun raqs syuitasi, «Farg'onacha» syuitasi va «Segoh» simfonik pesasi, o'zbek xalq cholg'ulari ansambl uchun «Raqs», shoir Furqatning she'riga bastalagan «Naylagayman», «Tong nasimi» va «Yuzing oydek» nomli uch qismli vokal-simfonik syuita, o'zbek cholg'ulari ansambliga bir talay kuylar bastaladi.

Yunus Rajabiy O'zbekiston musiqa madaniyatini rivojlantirishda ulkan xizmatlari uchun qator orden va bir necha medallar bilan taqdirlangan. 1939 yili unga «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi», 1953 yili «O'zbekiston xalq artisti» faxriy unvonlari berilgan. 1966 yili O'zbekiston Fanlar Akademiyasiga haqiqiy a'zo etib saylangan.

Ustoz san'atkor Yunus Rajabiy O'zbekiston musiqa madaniyatiga, xalqiga bir umr sidqi dildan halol xizmat qilib, tirikligidayoq o'ziga haykal qo'ygan mumtoz san'atkordir. Jizzax viloyat musiqali drama teatri, Toshkent pedagogika kolleji, Toshkent metrosi bekti, Toshkentning ko'chalaridan biri va o'zi asos solgan O'zbekiston radiosи «Maqom ansamбли» uning nomi bilan ataladi. Yunus Rajabiy uy-muzeyi faoliyat ko'rsatmoqda.

Yunus Rajabiy muzeyi — O'zbekiston xalq artisti Yunus Rajabiy hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan uy-muzey. Toshkent shahrining Yakkasaroy tumanida

joylashgan. Muzey 1997-yil dekabr oyida, Yunus Rajabiy tavalludining 100 yilligi arafasida uning o'g'li Hasan Rajabiy tomonidan tashkil qilingan.

Jo'raxon Sultonov (1903-1965)

Jo'raxon Sultonov (29.01.1903 Marg'ilon – 19.10.1965) - xonanda, bastakor, O'zbekiston xalq hofizi (1939). Keng diapazonli, kuchli, yumshoq xirildoq va dardli ovoz sohibi. Xonandalik saboqlarini ilk bor otasidan olgan, keyinchalik Madali xofizdan yalla yo'llarini, Boltaboy Rajabov, Mamatbuva Sattorovlardan katta ashula, Sodirxon hofiz, Mulla To'ychi hofizlardan maqom yo'llarini o'zlashtirgan. Dastlab xalq to'ysayillari, choyxonalarda xizmat qilgan. 1926 yildan M. Qoriyoqubov rahbarligidagi O'zbek davlat konsertetnofafik truppasiga qatnashgan. Marg'ilon (1928-32) va Toshkent (1932-36 va 1940-58) teatrlarida, O'zbek davlat filarmoniyasi (1936-39), O'zbekiston radioqo'mitasi (1950-58)da yakkaxon xonanda. Muqimiy teatrda Parfi hofiz («Tohir va Zuhra»), Norqo'zi («Nurxon») kabi rollarni ham ijro etgan.

Jo'raxon Sultonov xalq orasida «katta ashula piri» nomini olgan, shuningdek, yallalar ustasi, askiyachi sifatida ham tanilgan. Shogirdi M. Uzoqov bilan 25 yildan optiq hamnafaslik qilib, o'ziga xos talqin yo'lini yaratgan. Repertuaridan «Ushshoq» va «Sodirxon Ushshog'i», «Dugoh Husayn», «Besh parda Suvora» va «Savti Suvora», «Hanuz», «Chor zarb», «Chaman yalla» kabi mumtoz ashula va yallalar, «Bog' aro», «Shafoat», «Xayrul bashar», «Otga mindim» va boshqa katta ashulalar o'rinni olgan. U o'zbek xalq kuy va usullari asosida bir qancha ashulalar ijod qilgan. «Naylayin», «O'lmasun» (Navoiy), «Keling , ey ahboblar» (Furqat), «Bir qadah» (Chustiy), «Mubtaloman» (S.Abdulla), «Ming qadam» (Habibiy), «Bir kelsin», «Ey dilbari jononim», «Ohkim» kabi katta ashulalarni cholg'u jo'rligida ijro etib yangi uslub yaratgan. Jo'raxon Sultonov ijrolari O'zbekiston radiosи va San'atshunoslik instituti fonojamgarmalarida saqlanmoqda, bir necha grammoplastinka, audiokasseta va kompakt disklarga yozilgan.

Jo'raxon Sultonov 1965 yilda 62 yoshida vafot etadi. Vafotidan so'ng 2000 yilda «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan. 1997 yildan buyon Marg'ilonda Jo'raxon Sultonov va Ma'murjon Uzoqovlar nomidagi Respublika xonandalar tanlovi o'tkazilmoqda.

Ma'murjon Uzoqov (1904-1963)

Ma'murjon Uzoqov (20.04.1904 Marg'ilon – 12.06.1963) - O'zbekiston xalq hofizi (1939). Mamatbuva hofiz, Boltaboy Rajabov, Hamroqul qori singari hofizlar ta'sirida ashula aytishni boshlagan. Hasan qoridan dutor chalish va yallalarni, Jo'raxon Sultoiovdan katta ashulaning murakkab yo'llarini o'zlashtirgan. 1922 - 25 yillar Xudoybergan hofiz Maqsumov, 1926-32 yillar Hasan qori, 1933 - 62 yillar Jo'raxon Sultonov bilan hamnafaslikda kuylagan. Dastlab xalq to'ysayillarida, choyxonalarda xizmat qilgan. Marg'ilon teatrida xonanda (1937-39), Muqimiy teatrida (Tohir, Jarchi (S. Abdulla; T. Jalilov, «Tohir va Zuhra») rollarini o'ynagan) artist va xonanda (1939-50), O'zbekiston radioqo'mitasi (1950-52), O'zbek davlat estradasi (1952-62)da yakkaxon xonanda. Baland, shirador va o'ta ta'sirli ovoz sohibi. Repertuaridan xalq ashula, yalla va katta ashulalar («Ul kun jonon», «Nasihat», «Keldim», «Jonon kelur», «Ko'zlarining», «Bayet», «Parvo etib ket», «Kalam qoshing», «Aylading», «Yolgiz», «Ko'p erdi hasratim jono», «Sayding qo'yaber, sayyod»), bastakorlar asarlari (ayniqsa, M. Mirzayevning «Yakka bu Farg'onada», «Surating», «Dog'man», «Yor istab», «Bahor», «Qachon bo'lg'ay, kim», «Bir kelib ketsin» kabi), mumtoz ashulalar («Feruz», «Mustahzod», «Bayot-V») o'rin olgan. Ma'murjon Uzoqov Farg'ona xonandalik maktabi an'analarini davom ettirgan va o'zbek musiqa madaniyati tarixida chuqur iz qoldirgan. Ijrolari O'zbekiston radiosiga jamg'armasiga, bir nechta gramplastinka va kompakt disklarga yozilgan.

Ma'murjon Uzoqov 59 yoshida vafot etadi. Vafotidan so'ng 2000 yilda Ma'murjon Uzoqov «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan taqdirlangan. Marg'ilon ko'chalardan biri, bolalar musiqa maktabi hamda shahar madaniyat va istirohat bog'iga Ma'murjon Uzoqov nomi berilgan. 1997 yildan biyon

Margilonda Jo'raxon Sultonov va Ma'murjon Uzoqov nomidagi xonandalar tanlovi o'tkazilmoqda.

Tamaraxonim (1906-1991)

Tamaraxonim (taxallusi; asl ismi va familiyasi Tamara Artyomovna Petrosyan) (1906, hozirgi Yangi Marg'ilon shaharchasi - 1991.30.6, Toshkent) - qo'shiqchi va raqqosa, baletmeyster, o'zbek professional raqsi asoschilaridan. O'zbekiston xalq artisti (1932). Moskva teatr texnikumida o'qigan (1923–1924). Yoshligidan san'atga qiziqqan: dastlab Marg'ilon, Farg'ona ayollari orasida raqsga tushib, qo'shiq aytgan.

Yusufjon qiziq Shakarjonov, Usta Olim Komilovlardan o'zbek raqs harakatlarini, Hamza, Konstantin Stanislavskiy, Vladimir Nemirovich-Danchenko va boshqalardan qo'shiqchilik, aktyorlik mahoratini qunt bilan o'rgandi.

Sahna faoliyatini 1919 yil Hamza Hakimzoda Niyoziy truppasida boshlagan. Keyinchalik Yusufjon qiziq truppasida ishlagan. 1921–1922 yillar Toshkent rus opera va balet teatrida, 1924 yildan Muhiddin Qoriyoqubov rahbarligidagi konsert truppasi (1926 yildan O'zbek davlat konsertetnografik ansamblı, 1929 yildan O'zbek davlat musiqali teatri)da faoliyat ko'rsatgan. 1925 yil Parijda bo'lib o'tgan Jahon bezak san'ati ko'rgazmasida Muhiddin Qoriyoqubov bilan birgalikda ishtirok etib, o'zbek san'atini ilk bor Yevropada namoyish etgan.

Tamaraxonim o'zbek lapar va yalla namunalarini sahnaviy ijro sharoitiga moslashtirib, yangicha ifodaviy vositalar (mimika, raqs, dialog va boshqalar) bilan boyitib, ular negizida bir necha kichik musiqiy inssenirovkalarini yaratdi, milliy ommabop (estrada) san'at rivojiga asos soldi.

Tamaraxonim ijrosidagi qo'shiq va laparlar («Lolaxon», «Qorasoch», «Bilaguzuk», «Oyijon», «Fabrikaning yo'lidan», «Qizlar, shitobingiz nima?», «Gulyor», «Yetimlar yig'isi», «Tuyg'unoy», «Erk bolalari» va boshqalar),

«Sinaxiroj», «Dilxiroj», «Qarinavo», «Usmoniya» singari raqslari xalqqa manzur bo’lgan.

1925-29 yillar Andijon, Qo’qon, Samarqand teatrlarida sahnalash-tirilgan musiqali dramalarda Halima (F. Zafariy, «Halima»), Shirin (Xurshid, «Farhod va Shirin»), Gulchehra (Uzeir Hojibekov, «Arshin mol-olon») singari rollarni ijro etdi.

1929-34 yillar Samarqanddagi O’zbek davlat musiqali teatri (1931 yil teatr Toshkentga ko’chirilgan)da, 1934-35 yillar Xorazm teatrida ishladi. 1934 yil M. Yanovskiyning «Ferenji» baletida Indra rolini o’ynadi. O’zi tashkil qilishda qatnashgan respublika balet maktabi 1935-47 yillar Tamaraxonim nomi bilan yuritilgan. 1935 yil Londonda bo’lib o’tgan birinchi xalqaro xalq raqsi va musiqa san’ati festivalida (Usta Olim Komilov, To’xtasin Jalilov, Abduqodir Ismoilovlar bilan) qatnashib oltin medal olishga sazovor bo’lgan.

1937 yil Moskvada bo’lib o’tgan birinchi o’zbek san’ati dekadasida ham ishtirok etgan. 1936-41 yillar O’zbek davlat filarmoniyasi, ayni vaqtda, O’zbek davlat musiqali teatri (1939 yildan O’zbek davlat opera va balet teatri)da raqqosa va baletmeyster. 1941-69 yillarda O’zbek davlat filarmoniyasining musiqa ansamblida badiiy rahbar, baletmeyster va aktrisa. Tamaraxonim Ikkinchiji jahon urushi yillarida konsert brigadalari bilan armiya qismlarida xizmat kildi. Tamaraxonim qaysi xalq qo’shiq va raqsini ijro etmoqchi bo’lsa, o’sha xalqning tarixi, etnografiyasi, mahalliy urfodatlari, san’ati va madaniyatini batafsil o’rganib, so’ng ijro etgan.

Uning ijrosida «Erta bilan» (qo’qoncha), «Yallama yorim» (marg’iloncha), «Omonyor» (andijoncha), «Farg’onacha raqs», «Buxorocha raqs», «Mavrigi», «Lazgi» (xorazmcha), "Bibijon" (turkmancha), «Yangi oy» (mo’g’ulcha), «Nikoh to’yi» (gruzincha), «Eshikni qoqma» (ozarbayjoncha), «Gulizor» (turkcha), «Chando» (indonezcha), «Xumor ko’zlar», «Binti shalobiya» (arabcha), «Banday tog’i» (yaponcha), «Cho’pon raqsi», «Torazi» (koreyscha), «Shirin zabon» (afg’oncha), «Nilufar» (hindcha), «Parizodoy» (qirg’izcha), «Jo’ra jonim» (tojikcha), «Garmonchi» (tatarcha), «Oy da Galya i Sultan» (ukraincha) kabi 500

dan ortiq qo'shiq va raqlar 86 tilda yangragan. U ustozи Usta Olim Komilov bilan ko'plab o'zbek xalq raqlarini sahnalaشتirib, o'ziga xos (ayollar va erkaklar raqsi harakatlarini mujassam etgan) uslubini yaratdi, yangi zamonaviy raqlar, teatrlashgan raqs syujetlarini, yangi xoreografik kompozitsiyalarini («Gul o'yin», «Sadr», «Zang», «Pilla», «Kema o'yini» kabi) ijod qildi. U o'zbek xalq raqs harakatlari bilan Yevropa mumtoz balet raqlari harakatlarini uyg'unlashtiruvchi dasturlar («Bahor», «Navo», «Qizil va oq atirgullar urushi» va boshqalar) yaratdi, bular milliy o'zbek baletini yuzaga kelishida, milliy xoreografiyanı rivojlantirishda muhim omil bo'ldi.

U birinchi o'zbek baletlaridan «Gulandom» (Yevgeniy Brusilovskiy, 1938) librettosini Uyg'un va M. Yanovskiylar bilan birgalikda yaratdi, uni sahnalaشتirib, bosh rolni o'zi ijro etdi. M. Turg'unboyeva, G. Rahimova, R. Karimova, G. Mavayeva, H. Komilova, I. Oqilov, L. Pepgrosova kabilar Tamaraxonimning shogirdlaridir. Tamaraxonim Fransiya, Norvegiya, Germaniya, Italiya, Turkiya, Eron, Hindiston kabi davlatlarda gastrolda bo'lган.

Tamaraxonim 91 yoshida vafot etdi. Toshkent shahar ko'chalaridan biri (o'zi yashagan ko'cha)ga Tamaraxonimnomi berilgan. Toshkentda Tamaraxonim uy muzeyi faoliyat ko'rsatmoqda.

Uy muzeyi 1994 yildan doimiy faoliyat ko'rsatib kelayotgan Tamaraxonim liboslari ko'rgazmasi asosida tashkil qilingan. Mazkur uy-muzeyda Tamaraxonim hayotining so'nggi yillari yashab o'tgan xonalar interyerlari saqlab qolingga. Shuningdek uning ko'plab sahna liboslari, betakror suratlar to'plami, va shoiraning ko'plab chop etilmagan she'rlari hamda memuarlari mavjud. Muzey to'plamiga shu bilan bir qatorda tasviriy san'at namunalari, liboslari va ro'zg'or buyumlari ham kiritilgan. Muzeyning ko'rgazmalar zalida Tamaraxonimning sahna liboslari, o'zbek milliy liboslari namoyishlari o'tkazib kelinadi.

Vafotidan so'ng 2001 yilda Tamaraxonim «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan.

Muxtor Ashrafiy (1912-1975)

Xalq artisti, O'zbekiston xalq artisti, Nosir va Neru xalqaro mukofotlari, respublika Davlat mukofoti sovrindori, kompozitor, dirijyor, muallim, yirik jamoat arbobi Muxtor Ashrafiy ko'p qirrali ijodiy faoliyati bilan XX asr O'zbekiston musiqa madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan. Uning opera, musiqali drama, balet, simfonik, vokal simfonik, kamer cholg'u, qo'shiq va romans janrlarida yaratgan asarlari, zamonaviy o'zbek musiqasi tarixida chuqur iz qoldirdi.

Muxtor Ashrafiy 1912 yili 11 iyunda Buxoro shahrida tug'ildi. Bolaligidan musiqaga qiziqdi va 12 yoshida Abdurauf Fitrat tomonidan tashkil etilgan Sharq musiqa mакtabiga o'qishga kiradi. Maqom ustozlaridan saboq oladi. 1928 yil Samarqand shahrida ochilgan O'zbekiston Musiqa va xoreografiya institutiga birinchilar qatorida o'qishga kiradi. Talabaliq davrida Muxtor Ashrafiy Buxoro xalq qo'shiqlarini, T.Sodiqov Farg'ona vodiysi qo'shiqlarini va Sh.Ramazonov Xorazm xalq qo'shiqlarini notaga olishadi. Institut rahbari N.Mironov tahriri ostida 1931 yilda «Pesni Fergani, Buxari i Xivi» nomi bilan nashrdan chiqadi. Shu uch og'a-ini o'qish davrida N.Mironov rahbarligida «Sadrash» nomli (Sodiqov, Ramazonov va Ashrafiy familiyalarining birinchi bo'g'inlaridan tuzilgan) simfonik orkestr uchun marsh yaratdilar. Institutni tugatgach, M.Ashrafiy 1931-1934 yillarda «O'zbekiston davlat musiqali teatr»ida badiiy rahbar va bosh dirijyor vazifasida ishladi. Kasb malakasi yetarli bo'limganini sezgan M.Ashrafiy 1934-1937 yillarda Moskva davlat konservatoriysi qoshida tashkil etilgan O'zbek opera studiyasida atoqli kompozitor, professor S.N.Vasilenkodan saboq oladi. 1937 yilda Moskvada O'zbekiston adabiyoti va san'ati o'n kunligida M.Ashrafiy dirijyor va musiqa rahbari sifatida faol qatnashdi va o'sha yili «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist» faxriy unvoni bilan taqdirlandi.

Muxtor Ashrafiy turli rahbarlik lavozimlarida faol tashkilotchiligini namoyon qildi. 1938 yildan respublika davlat opera va balet teatriga badiiy rahbar va bosh dirijyor, 1943-1947 yillarda esa direktor lavozimini ham egallaydi. 1947-1961 yillarda Toshkent davlat konservatoriysi rektori va opera-simfonik dirijyorligi kafedrasining mudiri, 1964-1966 yillarda yangi tashkil topgan

Samarqand opera va balet teatri direktori, badiiy rahbari va bosh dirijyori, 1966-1971 yillarda Alisher Navoiy nomidagi Akademik katta opera va balet teatri badiiy rahbari va bosh dirijyori, 1971-1975 yillarda Toshkent davlat konservatoriyaning rektori lavozimida ishladi.

Dirijyorlik faoliyati orqali Muxtor Ashrafiy uzoq yillar davomida o'zbek, yevropa va rus klassik kompozitorlarining opera, balet hamda simfonik asarlarini targ'ib qildi. O'zbekiston musiqa san'atini chet ellarda o'tkazilgan dekada, festivallar, qo'shiq bayramlari va turli tanlov konsertlarida namoyish etdi.

Muxtor Ashrafiyning ijodiy merosi serqirradir. U musiqaning har xil janr va shakllarida ijod qilib, ko'p asarlar yaratdi. 1939 yilda S.N.Vasilenko bilan hamkorlikda dramaturg K.Yashin librettosi asosida «Bo'ron» nomli birinchi o'zbek operasini yaratdi. Bu mualliflar tomonidan 1941 yilning boshlarida «Ulug' kanal» nomli ikkinchi opera yozildi. 1958 yilda Navoiyning «Sab'ai sayyor» dostoni asosida K.Yashin va M.Muhamedovlarning librettosiga «Dilorom» operasini M.Ashrafiy mustaqil ravishda bastaladi. 1962 yili Furqat siymosiga bag'ishlab I.Sulton librettosi asosida «Shoir qalbi» nomli operasini yaratdi.

Muxtor Ashrafiy quyidagi baletlarning musiqa muallifi: «Sevgi tumori» (G.Miller librettosi, 1969), «Temurmalik» (M.Ashrafiy librettosi, 1970), «Matonat» (A.M.Kamel librettosi, 1971). Bu baletning premerasi 1972 yil Misr davlatining poytaxti — Qohira shahrining opera va balet teatrida o'tgan va 1973 yili J.Nosir mukofotiga sazovor bo'lган; «Muhabbat va qilich» (M.Ashrafiy va G.Gelovani librettosi, 1973) Dushanbe va Toshkent shaharlarida 1973 -1974 yillarda premerasi bo'lib o'tgan.

Kompozitor Muxtor Ashrafiy respublikamizda simfonik musiqa san'atining rivojlanishi uchun ham samarali hissa qo'shdi. Simfonik orkestr uchun 1932 yil «Qurilish» marshini Ovrupo klassik simfoniya uslubida, 1942 yil «Qahramonlik» simfoniyasini yaratdi. Xuddi shu uslubda 1952 yilda tojikcha raqs syuitasi ham bastalangan. Muxtor Ashrafiy quyidagi simfonik asarlarning muallifi: 1950 yillarda uchta simfonik syuita, 1963 yil shoir S.Ayniy xotirasiga bag'ishlangan «Temurmalik» simfonik poema-rapsodiysi, 1964 yil «Bayram shodiyona»si

uvertyurasi. Yirik janrdagi vokal-simfonik asarlaridan 1951 yilda «Baxt qo'shig'i» kantatasi, «Dahshatli ishlar» vokal-simfonik poemasi va 1974 yilda Firdavsiyning «Shohnoma»si asosida «Rustam haqida doston» epik-oratoriyasi (L.Sherali so'zi) dunyoga keldi. 1968 yilda «Subhidamda» nomli simfonik-xoreografiya manzarasini yozgan edi.

Muxtor Ashrafiy quyidagi kinofilmrlarning musiqa muallifi: «Momoqaldiroqda tug'ilganlar» (1965), «Koniyuta g'orining siri» (1965), «Dilorom» film-opera (1968), «Qadim qal'a afsonasi» (1970), «Semurg'» (1972), «Gang daryosida tong» (1972).

Yillar davomida Muxtor Ashrafiy yirik musiqa asarlar bilan turli yakka cholg'ularga, ansambllarga har xil janrlarda kuy, qo'shiq va romanslar yozdi.

XX asr O'zbekiston musiqa madaniyatining rivojlanishidagi ulkan xizmatlari uchun M.Ashrafiy «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist» (1937), «O'zbekiston xalq artisti» (1939) faxriy unvonlari, «Shuhrat» ordeni (1937), ikki marotaba Davlat mukofoti (1943 va 1952), Hamza nomidagi respublika davlat mukofoti (1970), J.Neru nomidagi Hindiston davlat mukofoti, (1972) va 1973 yil Jamol Abdul Nosir Misr davlat mukofoti bilan taqdirlangan.

Halima Nosirova (1913-2003)

Halima Nosirova (29.12.1913 Farg'ona viloyati Qo'qon shahri yaqinidagi Tog'liq qishlog'i – 03.01.2003 Toshkent) - opera xonandasini (lirik-dramatik soprano), o'zbek xonandalik san'atining yirik namoyandasasi. O'zbekiston xalq artisti (1937). Boku teatr texnikumi (1924-27), Moskva o'zbek opera studiyasi (1934–37) da ta'lim olgan. Toshkent konservatoriyasini tugatgan (1977; 1977–82 yillarda Sharq musiqasi kafedrasida pedagog). Mumtoz opera hamda milliy sahna ijrochilikidan analarini N. Nejdanova, N. Golovanov, M. Uyg'ur, M. Muhamedov, T. Jalilov va boshqa ustozlardan o'zlashtirgan.

Faoliyatini aktrisa sifatida 1927 yildan O'zbek davlat namuna sayyor truppasida boshlab, Mariya Antonovna (N. Gogol, «Revizor»), Malikai Turandot (K. Gotssi, «Malikai Turandot») kabi rollarni ijro etgan. 1929–39 yillarda O'zbek

davlat musiqali teatri, 1939–86 yillarda Navoiy teatrining yetakchy yakkaxon xonandası. Noyob, o’ziga xos shirali va keng diapazonli ovoz, sahnaviy iste’dodga ega bo’lgan N. «Halima» (G’. Zafariy), «Arshin mol olon» (U. Xojibekov), «Layli va Majnun» (Xurshid; T. Sodiqov musiqasi), «Farhod va Shirin» (Xurshid; V. Uspenskiy), «Gulsara» (Komil Yashin va M. Muhammedov; R. Glier) kabi musiqali spektakllarda bosh rollarni ijro etib shuhrat qozongan.

Halima Nosirovaning musiqali drama teatri sahnasida erishgan muvaffaqiyatlari o’zbek opera ijrochiligining yuzaga kelishiga turki bo’ldi. 1938 yil O’zbek davlat musiqali teatrida sahnalashtirilgan Yevgeniy Brusilovskiyning «Er Targ’in» operasidagi Oqjunus obrazi Nosirovaning birinchi opera partiyasi edi. Halima Nosirova ilk o’zbek operalari – «Bo’ron» (G. Vasilenko va M. Ashrafiy, 1939)da Norgul, «Layli va Majnun» (T. Sodiqov va R. Glier, 1940)da Layli kabi bosh rollarni ijro etgan. Keyinchalik u «Ulug’bek» (A. Kozlovskiy, 1942) operasida Sin Dun Fan, «Karmen» (J. Vize, 1944, o’zbek tilida)da Carmen, «Tohir va Zuxra» (T. Jalilov va V. Brovsin, 1949)da Zuxra, «Gulsara» (R. Glier va T. Sodiqov, 1949)da Gulsara kabi obrazlar yaratdi. Gulsara partiyasida Halima Nosirova milliy kuylash san’atini opera ijrochiligiga uzviy bog’lashga muvaffaq bo’ldi. Keyinchalik bu hol Halima Nosirova yaratgan barcha rollar talqinining asosiy xususiyatiga aylandi.

«Maysaraning ishi» (S. Yudakov)dagi bosh qahramon talqinida o’zbek opera sahnasidagi ilk hajviy obrazni yaratdi. Maysaraga xos lirik va komik holatlar ishonarli namoyon bo’ldi. Nosirovaning Zaynab (T. Sodiqov, Yu. Rajabiy, D. Zokirov va boshqa Zeyzman, «Zaynab va Omon»), Saodat (S. Boboyev, «Hamza»), Bahor (M. Yusupov, «Xorazm qo’shig’i»), Xadicha xola (Ya. Sabzanov, «Qaytish») obrazlari faoliyatining so’nggi yillari mahsulidir.

Nosirovaning konsert repertuaridan o’zbek mumtoz musiqa merosi namunalari katta o’rin olgan: «Ushshoq», «Dugoh», «Chorgoh», «Samarqand ushshog’i», «Chapandozi Navo» kabi maqom yo’llari, «Chaman ichra» va boshqa A. Kozlovskiy ovoz va simfonik orkestr uchun qayta ishlagan «O’zgancha», «Gulyuz ichra», «Fig’on» va, ayniqsa, «Tanavor» ashulalarning lirik dramatik

jihat N. ijrosida yanada teranlashdi. «Men o'zbek qiziman», «Mehnat ahli» (F. Boruxova bilan birgalikda katta ashula yo'lida) va boshqa zamonaviy ashulalarni, «O'zbek qizi ovozi» (M. Leviyev), «Xush kelibsiz» (Sayfi Jalil) singari kompozitorlarning qo'shiqlarini ko'tarinki ruxla tarannum etgan. Boshqa xalqlar (tojik, qozoq, arman, ozarbayjon, xitoy, rus, ukrain kabi) qo'shiqlari ham Halima Nosirova repertuaridan o'rinn olgan. Osiyo, Amerika va Yevropa mamlakatlarida gastrolda bo'lgan.

Davlat mukofotlari (1946, 1951, 1968), Hamza nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1971), «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni (2000) bilan mukofotlangan.

Mutal (Mutavakkil) Burhonov (1916-2002)

O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasining musiqa muallifi, O'zbekiston xalq artisti, Hamza va Berdax nomidagi Davlat mukofotlari sovrindori, taniqli kompozitor Mutal (Mutavakkil) Muzainovich Burhonov hayoti va ijodiy faoliyati zamonaviy o'zbek professional san'atining rivojlanish tarixi bilan chambarchas bog'liq. Bu nodir iste'dod sohibi barkamol, shirador va jozibali asarlari bilan yurtimizni dunyoga tanitdi. Uning asarlari originalligi, maishiyligi bilan ajralib turadi.

Kompozitorning qo'shiq va romanslari, simfonik va vokal-simfonik asarlari, sahna va kino musiqasi tinglovchining qalbiga yetib boradi. Mutal Burhonovning esda qoladigan kuylari ayni vaqtning o'zida murakkab hamdir. Chunki ular ohangdorligi bilan inson ichki dunyosining boyligi va muallifining nozik va sezgir tabiatini, o'y va his-tuyg'ularini ifoda etadi.

O'zbek xalqining asl farzandi Mutal Burhonov 1916 yil 5-mayda Buxoro shahrida tug'ildi. Mutavakkilning uch nafar amakilaridan biri Mukammil Burhonov Buxoro jadidchilar harakati faollaridan bo'lgan.

Hayotning og'ir sinovlari boshiga tushgan Mutal Burhonov bolalik va o'spirinlik davrida avval eski diniy, so'ngra yangi maktablarda o'qidi. Bolaligidan musiqaga qiziqdi va mehr qo'ydi. Tanbur chalishni avval amakisi Mukammil

Burhonovdan, keyin mashhur tanburchi Ota G’iyos Abdug’anidan o’rgandi. 1928-1932 yillarda Samarqandda O’zbekiston musiqa va xoreografiya institutida ta’lim oldi.

Mazkur o’quv maskanida ishlagan Ota Jalol Nazirov, Ota G’iyos Abdug’ani, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Abduqodir Ismoilov, Ahmadjon Umrzoqov, Matyoqub Xarratov, Abdurahmon Umarov kabi ustozlar saboqlari, Abdurauf Fitrat va Burhonovlar xonadonlarida S.Ayniy, A.Cho’lpon, Botu, Elbek, yosh Hamid Olimjon ishtirok etgan ijodiy kechalar M.Burhonov uchun unutilmas hayot va ijod maktabi bo’ldi.

O’qishni bitirgach, M.Burhonov 1932-1935 yillarda Toshkentda Hamza va Dushanbeda Lohutiy nomidagi drama teatrlarida sozanda, musiqa rahbari lavozimlarida ishladi, musiqa bastalashga intildi. Kompozitorlik ta’limini olish orzusida u 1935 yili Moskva konservatoriysi qoshida ochilgan «O’zbek opera studiyasi»da tahsil ko’rdi. 1939 yilda Moskva konservatoriysi asosiy kursida professor S.N.Vasilenko sinfida o’qishini davom ettirdi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan ko’ngillilar armiyasi safida Moskva shahrini himoyasiga otlandi, 1942 yili esa qattiq betob bo’lib, Toshkentga qaytib davolandi, ijod bilan shug’ullandi. 1946 yildan o’qishini davom ettirib, 1949 yili Moskva konservatoriysi kompozitorlik kulliyotini muvaffaqiyatli tugalladi.

Matal Burhonov boshidan kechirgan qiyinchiliklar, uyushtirilgan tuhmatlar, uning metin irodasini sindira olmadi. «Haqiqat egiladi, lekin sinmaydi» deb o’ziga dalda berdi, ijod qildi va haqiqat yuzaga chiqdi. Kompozitor ijodining asosiy qismini vokal musiqa tashkil etadi.

U talabaliq davridayoq ilk ijodini atoqli shoir A.Lohutiy she’rlariga bastalagan «Ey bulbul» romansi va «Buti nozaninam» («Mening go’zalim») qo’shig’idan va Mashrab she’riga «Ishq o’ti», yakkaxon va simfonik orkestr uchun bastalagan balladasi kabilardan boshladi. Urush yillari «Jangchilar qo’shig’i» (Uyg’un so’zi), «Samolyot» (H.Olimjon so’zi), «Uchib ketasan» (Z.Diyor so’zi), «Paxtam ochilsa» (Kamtar so’zi) qo’shiqlar, «Ishqida» (Uyg’un so’zi), «Dilbarimo» (A.Lohutiy so’zi) romanslarini yaratdi. M.Burhonov qalamiga mansub

«Maftuningman» kinofilmida Botir Zokirov ijro etgan «Maftuningman», Klara Jalilova ijrosidagi «Yulduz qo'shig'i» va «Do'ppi tikdim ipaklari tillodan» (T.To'la so'zi), Laylo Sharipova ijro etgan «Bahor qo'shig'i» (T.To'la so'zi) va «Samolyotlar qo'nolmadi» kinofilmida arab ayolining qo'shig'i, Yunus To'rayev ijrosidagi «Gul diyorum» (E.Vohidov so'zi) va «Go'zal Nukus shahrim» (I.Yusupov so'zi), Tamaraxonim ijro etgan «Go'zal Farg'ona» (A.Bobojon so'zi), «Uyg'ur qiziga» (Mamatoxunova so'zi), «Vatan qo'shig'i» (G'.G'ulom so'zi), «Yorim bor» (Mirtemir so'zi), «Go'zal O'zbekiston» (Shuhrat so'zi), «Boy ila xizmatchi» kinofilmidan Gulbahor allasi kabi ajoyib qo'shiqlar keng qanot yozdi.

Darhaqiqat, Mutal Burhonov birinchilardan bo'lib romans janrini respublikamiz musiqiy hayotiga joriy etdi, yangi yo'l ochib berdi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bastakorning bu janrdagi asarlari orasida ulug' shoir Navoiy g'azaliga bastalagan «Tabassum qilmading» va Hofiz g'azaliga yakkaxon va simfonik orkestr uchun «Namedonam chi nom dorad» («Ismingni bilmayman») romans-poemasi alohida o'rinn tutadi. Bu romans-poema birinchi bor go'zal va yoqimli ovoz sohibi Toshkent konservatoriyasi dotsenti David Mulloqandov, undan keyin Botir Zokirov ijrosida yangradi. «Yurak sadosi» (T.To'la she'ri), «Kelsa nogoh...» (N.Komilov she'ri), «Nega tark etding» (A.Fitrat she'ri), «Unutmas meni bog'im» (U.Nosir she'ri), «Shoir orzusi» (Mashrab so'zi) balladasi barkamol darajaga yetkazilgan.

Mutal Burhonov vokal-simfonik janrlarda ham barakali ijod qildi. 1949 yilda yakkaxon, xor va simfonik orkestr uchun «Gullagay O'zbekiston» kantatasi, «Bahor qushlari» (S.Umariy so'zi) vokal-simfonik poemasi, «Oq oltin» (I.Yusupov so'zi) vals-qo'shiq poemasini yozdi. Shu asarni M.Turg'unboeva o'z vaqtida «Bahor» raqs ansambl uchun sahnalashtirgan va hujjatli film olingan. Alisher Navoiyning 525 yillik yubileyiga bag'ishlab A.Oripov bilan hamkorlikda «Alisher Navoiyga qasida» (1968 y.) vokal-simfonik poemasi, shu shoir bilan 1975 yili urushda halok bo'lganlar xotirasiga bag'ishlab xor va simfonik orkestr uchun «Epitafiya» marsiyasini yaratdi.

Mutal Burhonov birinchilardan bo'lib 1950-yillarning boshlarida o'zbek xalq qo'shiqlari «Go'zal qizga», «Yorlarim», tojik xalq qo'shiqlari «Sari ko'hi baland» va «Zarragul», qoraqalpoq xalq qo'shiqlari «Bibigul», «Ayriliq», uyg'ur xalq qo'shig'i «Sayra», qozoq xalq qo'shig'i «Dudaray», keyingi yillarda afg'on xalq qo'shig'i «Chashmi siyoh», eron xalq qo'shiqlari — «Guli gandum» va «Damkul-damkul» kabilarni akapella xori uchun moslashtirib, murakkab ijodiy masalani muvaffaqiyat bilan yecha oldi.

Noyob iste'dod sohibi Mutal Burhonov 1990 yilda Navoiy tavalludining 550 yilligiga bag'ishlab «Alisher Navoiy» operasini yaratdi. U Uyg'un va I.Sulton dramasini qayta ishlab, opera janriga moslagan holda libretto tuzib, jozibali musiqa yaratdi va u 1990 yilning oxirida Navoiy nomidagi O'zbekiston Davlat Akademik opera va balet katta teatrda sahna yuzini ko'rdi.

Mutal Burhonov ijodiy faoliyatida kino musiqasi ham muhim o'rinnegallaydi. Uning 1950-1970-yillarda «Boy ila xizmatchi» (rejissyor L.Fayziev), «Abu Ali ibn Sino» (rej. K.Yormatov), «Samolyotlar qo'nolmadi» (rej.Z.Sobitov), «Surayyo» (rej. U.Nazarov), «Tark etilgan kelin» (rej. Y.A'zamov) badiiy kinofilmarga yozilgan musiqasi madaniyatimiz tarixida chuqur iz qoldirdi. M.Leviyev va I.Akbarovlar bilan hamkorlikda «Maftuningman» va «Orol baliqchilari» kinofilmalariga yaratgan dilbar qo'shiqlari yangrab kelmoqda.

Hamza nomidagi O'zbek davlat akademik drama teatrda sahnalashtirilgan: «Alisher Navoiy» (Uyg'un va I.Sulton pesasi, 1943 y.), «Hikmat» (Sh.Tuyg'un pesasi, 1950 y.), «Boy ila xizmatchi» (Hamza pesasi, 1953 y.) spektakllariga M.Burhonov musiqa bastalagan. Respublika qo'g'irchoq teatrda namoyish qilingan H.Olimjonning «Oygul va Baxtiyor» spektakliga ham kompozitor musiqa yaratgan. Mutal Burhonov o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun «Mavrigi», har xil pesalar, syuitalar, simfonik orkestr uchun syuitalar, skripka va violonchel ansambl uchun vals va pesalar yaratdi. Bolalar xori uchun qator qo'shiqlar bastaladi.

Mutal Burhonov tabarruk 80 yoshlik to'yini yangi musiqiy asarlar bilan kutib oldi. Jomiy do'sti Alisher Navoiyga bag'ishlab «Shiru shakar» she'riga

qo'shiq, bolalar xori uchun «Vatan bizga mehribon» (M.Mirzo so'zi) qo'shig'i, akapella xori uchun «Buxoroi Sharif» (Rudakiy she'ri) qo'shig'ini yozdi.

Shu bilan birga O'zbekiston musiqasi tarixida M.Burhonov birinchi bo'lib yakkaxonlar, xor va simfonik orkestr uchun besh qisqli «Abadiy xotira» nomli rekviem yaratdi. Bu asarda qatag'on yillari qurboni bo'lgan o'zbek xalqining ulug' farzandlari Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir, Fayzulla Xo'jaev, kompozitorning katta akasi Misboh, amakilari Masxariddin, Mukammil va Muammir Burhonovlar xotirasiga bag'ishlangan. Bu asar 1996 yil 14 mayda «Turkiston» saroyida kompozitorning yubiley kechasiga bag'ishlangan konsert dasturida ilk bor ijro etildi.

S.Qobulova, F.Zokirov, badiiy so'z ustasi T.Mo'minov, A.Abduqodirov, Z.Haqnazarov rahbarligidagi milliy simfonik orkestr, xormeysterlar A.Hamidov va J.Shukurovlар rahbarliklaridagi qo'shma xor jamoalari qatnashgan edi. Mutal Burhonov tavalludining 85 yilligiga bag'ishlangan yubiley konsert Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatrida 2001 yil 17 mayda o'tdi.

Mutal Burhonov O'zbekiston musiqa madaniyatini rivojlantirishda qo'shgan xizmatlari uchun «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi», «O'zbekiston xalq artisti» faxriy unvonlariga, «Mehnat shuhrati» medali, 1999 yili «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni, 2001 yilda «El-yurt hurmati» ordeni bilan taqdirlandi.

Mutavakkil Burhonov Buxoro shahrida 2002 yilning 15 iyunida dunyodan ko'z yumdi.

Komiljon Otaniyozov (1917-1975)

Komiljon Otaniyozov (20.07.1917 Shovot tumani Bo'yrachi qishlog'i - 5.11.1975 Toshkent; o'z qishlog'iga dafn etilgan) xonanda, sozanda (tor), aktyor va bastakor. O'zbekiston (1949), Turkmaniston (1964), Qoraqalpog'iston (1968) xalq artisti. Nihoyatda jozibali va kuchli ovoz sohibi bo'lib, har bir asar talqinida badiiy yetulklikka erishgan.

Doston yo'llarini Bola baxshi Abdullayevdan, Xorazm maqom ashula yo'llarini Matpano Xudoyberganovdan o'rgangan. Toshkentdagi Hamza nomidagi musiqa bilim yurtini tugatgan (1955), Toshkent konservatoriyasida ta'lim olgan (1955-56). Xorazm teatrlarida xonanda va aktyor sifatida ishlab (1936-52), Farhod («Farhod va Shirin»), Tohir, Parfi hofiz («Tohir va Zuhra»), Qodir («Gulsara»), Davron Ota («Davron Ota») kabi obrazlar yaratgan.

Komiljon Otaniyozov Xorazm viloyat teatrida ashula va raqs ansambli tuzib (1949), konsertlar uyushtirgan. 1957-75 yillarda O'zbekiston davlat filarmoniyasida yakkaxon xonanda, 1957 yilda filarmoniya qoshida Xorazm ashula va raqs ansambli (hozirgi «Lazgi», 1957-59 va 1963-68 yillarda badiiy rahbari), 1967 yilda Turkmanistonning Toshhovuz viloyati teatrida xalq ansambli, 1973-74 yillar Shovot tumanida «Feruz» ansamblini tashkil etdi.

Komiljon Otaniyozov 30-yillardan murakkab xalq ashulalarini, dostonlardan qo'shiqlar ayta boshlagan. Xorazm su vora va makrmlari Komiljon Otaniyozov ijrochilik faoliyatining yuqori bosqichi bo'ldi.

Komiljon Otaniyozov Xorazm doston qo'shiq(noma)lari asosida yangicha uslub yaratgan. Bastakor sifatida bu uslubda ijod qilgan «Salom, senga Xorazmdan», «Muborak», «Vatan», «Ol-qish», «Temir yo'l», «O'zbekiston», «Xorazm» kabi qo'shiqlari o'zining ommabopligi va xalqchilligi bilan ajralib turadi. O. A. Stepanov bilan hamkorlikda «Aziz va Sanam», «Oshiq G'arib», S. Hayitboyev bilan «So'nggi xon» kabi musiqli dramalar yaratdi. Osiyo mamlakatlarida gastrolda bo'lgan.

Fattohxon Mamadaliyev (1923-1999)

O'zbekiston xalq hofizi, sozanda bastakor, ustoz-murabbiy, professor Fattohxon Mamadaliyev O'zbekiston Bastakorlar uyushmasi safiga 1991 yil qabul qilingan. Bu nodir iste'dod sohibi, samimiy inson hofizlikda o'zining shirali va dardli ovozi bilan o'zbek xalqining ma'naviy mulki bo'lmish mumtoz ashula, katta ashula va maqom namunalarini maromiga yetkazib ijro etishi tufayli tanildi, xalq mehrini qozondi. Uning «Miskin», «Munojot», «Ushshoq», «Nasrulloyi» kabi

turkumlarni qayta ishlashi, «Qadimgi Ushshoq», «Umrzoq Polvon Ushshog’i» va «Zikri Ushshoq» maqom yo’llarini qayta tiklashi, «Savt»i Fattohxon turkumini bastalashi musiqa san’atimizda katta voqeа bo’ldi. Fattohxon Mamadaliyev Andijon viloyati Baliqchi tumanining eski Haqqulobod qishlog’ida 1923 yili tavallud topdi. Oilaning 7 farzandi orasida Fattohxon bolaligidan musiqaga qiziqdi, mehr qo’yib ulg’aydi.

1931 yildan umumta’lim maktabiga o’qishga bordi. Tuman madaniyat uyi qoshidagi badiiy havaskorlik to’garagida tanbur, dutor chertishni o’rgandi va qo’shiq ijrochiligi bilan ajralib turdi. Boshlang’ich maktabni 1938 yili bitirgan paytida, havaskorlar Konsertini ko’rgan mashhur g’ijjakchi san’atkor, tumanda endigina ochilgan teatr rahbari Mo’mjon Karimov e’tiborini yosh Fattohxonning ashula aytishiga qaratdi.

Katta musiqiy san’atga kirib kelish ilk davrini Fattohxon Mamadaliyev shunday eslagan: «Konsert tugagach, bo’lg’usi ustozim Mo’mjon Karimov men bilan alohida suhbatlashdi, boshqa qo’shiq va ashulalarni ayttirib ko’rdi, o’zi g’ijjagi bilan jo’r bo’ldi va teatrga ishga taklif qildi. Ustozim bilan bo’lgan ana shu qisqa, hayajonli muloqot mening kelgusi hayotimda, taqdirimda burilish bo’ldi.

Teatrga ishga kirdim va ustoznavozlik musiqiy san’atiga ilk qadamimni qo’ydim. Ish jarayonida menga ustozim ovozni so’zga tushirish, she’riyat tuzilish qonunlarini, turlarini, ashula va qo’shiq uchun ularni tanlash, ashula aytganda burro talaffuz etish, qochirimlarni bezab kuylash kabi yo’llarni qunt bilan o’rgatdi. Ulug’ hofizlar Mulla To’ychi Toshmuhammedov, Shorahim Shoumarov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Ma’murjon Uzoqov, Jo’raxon Sultonov va boshqa hofizlarning ijrochilik nafas yo’llarini o’rganish va o’z uslubini topib olishga maslahatlar berar edilar.

Bular hammasi men uchun haqiqiy maktab bo’ldi. Otam rahmatlik adabiyotni, she’riyatni, hofizlar san’atini jon-dilidan sevar edi. Do’st-ulfatlari orasida buyuk allomalarning she’riy kitoblaridan zavqlanib yoddan o’qir edi. Otam va onam mening hofiz bo’lishimni orzu qilishar edi», - deb xotirasini tamomlagan edi.

Fattohxon Mamadaliyev san'atkor sifatida shakllanishida yuqorida zikr qilingan omillar bilan birga Umrzoq Polvon Sayidali, Abdulla Taroq, Berkinboy Fayziyevlar katta rol o'ynadi.

1950-yillardan boshlab Fattohxon Mamadaliyevning hofizlik, bastakorlik, murabbiylit faoliyati keng quloch yoza boshladi. 1963-1968 yillarda u Andijon davlat pedagogika institutining tarix-filologiya fakultetini o'qib tamomladi. 60-yillarning boshlarida F.Mamadaliyev kuchli va yuqori diapazonli ovozni talab qiladigan «katta ashula»ni poyoniga yetkaza bilish qobiliyati, kuy va so'z uzviyilagini ashulada ta'minlash mahorati bilan O'zbekiston xalq artisti Yu.Rajabiy nazariga tushdi.

Fattohxon Mamadaliyev shunday eslaydi: «Kunlarning birida Yunus aka bilan uzoq muloqotda bo'lib qoldik. Bu ulug' inson va ustoz menga murojaat qilib «Fattohxon, o'zingizni maqom san'atida ham sinab ko'rmaysizmi? -dedilar. - Uddalay olarmikinman, ustoz? - deb javob berdim». «Meni bilishim va sezishimcha qo'lingizdan keladi. Agar o'z ustingizda astoydil ishlasangiz», deb dalda berdilar. Bizning ustozlarimiz musiqiy san'atimiz xazinasining bebafo javohiri bo'lgan buyuk maqom san'atini bizga o'rnatib, qarz qilib ketdilar. Biz ham keyingi avlodlarga yetkazishimiz va o'rgatishimiz lozim», degan so'zlar menga juda ham ta'sir qildi.

Shu ajoyib unutilmas suhbatdan keyin maqom yo'llarini o'rganishga astoydil kirishdim. Imkoniyatim boricha Farg'ona-Toshkent maqom va Shashmaqom yo'l uslublarini o'zlashtirib bordim va yaxshi natijalarga erishdim. Xorazm maqom yo'llari bilan Madrahim Sheroziy, Hojixon Boltayev va do'stim Ro'zimat Jumaniyozov kabi mashhur san'atkorlarning ijrolarida tanishishga muyassar bo'ldim».

Tabiatan zehni o'tkir, musiqiy qobiliyati kuchli, falsafiy dunyoqarashi keng F.Mamadaliyev mumtoz maqom san'ati asoslarini ham mukammal o'zlashtirdi va Andijon shahar madaniyat uyida o'zi tuzgan «Maqomchilar ansambl» bilan xalqqa xizmat qildi, respublika va xalqaro anjumanlarda, konsertlarda, ko'rik-tanlovlarda faol qatnashdi. Birinchi gal bu ansambl 1972 yili «Marhabo, talantlar!»

respublika teletanlovida «Qashqarchai Mo'g'ulchai Dugoh» va «Soqiyynomai Mo'g'ulchai Dugoh» ijrosi uchun eng yuqori bahoga sazovor bo'lган edi. 1973 yili Almati shahrida o'tkazilgan «Osiyo musiqa minbari» xalqaro anjumanida respublikamizning musiqa san'ati sharafini namoyish qilgan edi.

Samarqand shahrida o'tkazilgan musiqashunoslik simpoziumlarida qatnashdi. Andijon viloyatining Xo'jaobod, Izboskan tumanlar madaniyat uylarida, Andijon davlat pedagogika institutida «Maqomchilar ansamblı» jamoalarini tashkil qildi, keyinchalik ularga murabbiylik va maslahatchilik qilib turdi. 1985 yili M.Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriysi Sharq musiqasi kafedrasiga ishga taklif qilindi. Mazkur kafedrada dastlab dotsent lavozimida ishlab, 1993 yili professor ilmiy unvoniga ega bo'ldi.

Fattohxon Mamadaliyev bastalagan ko'plab ashulalar orasida «Intizer» (Ulfatiy so'zi), «Oqibat», «Sog'indim», «Falak», «Mehmon», «Judo keldi» va «Yuzin hajrida» (Nodira so'zlari); «Ahd qildim» (Muqimiy so'zi); «Jononim mening» (Hayratiy so'zi); «Orzu» (V.Sa'dullo g'azali); «So'rmasa», «Kalomitingdan» va «Dilkusho» (H.Azimov so'zi); «O'limg'ay» (Navoiy g'azali); «Ko'ngil» (X.Yahyoyev so'zi); «Ra'no gullar» va «Sog'inurman» (O.Xoldor so'zi) kabi o'nlab noyob ashulalari muhlislar ko'nglidan chuqur joy oldi.

Fattohxon Mamadaliyev 1983 yili Samarqandda o'tkazilgan 2-musiqashunoslik simpoziumida, 1990 yili Dushanbe shahrida Borbad tavalludining 1400 yilligiga bag'ishlangan xalqaro simpoziumda, 1991 yilda o'tkazilgan bir necha konsert dasturlarida, 1998 yili Pxenyan (KXDR)da o'tkazilgan Osiyo musiqa minbarida va boshqa xalqaro anjumanlarda yakka ijrochilikda mumtoz ashula va maqomlari, o'zi yaratgan ashulalari bilan tinglovchilarni maftun qildi. Ayniqsa, mumtoz musiqa festivalida ijro etgan uning «Dardi dilim» ashulasi qatnashchilarni lol qoldirdi.

Mohir hofiz, bastakor, ustoz-murabbiy va jamoat arbobi Fattohxon Mamadaliyev respublikamiz milliy musiqa san'atining rivoji yo'lidagi ulkan xizmatlari munosib taqdirlandi. 1981 yili «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan

artist», 1990 yili «O'zbekiston xalq hofizi» faxriy unvonlari, «Mehnat shuhrati» va «El-yurt hurmati» ordenlari bilan mukofotlangan.

Matniyoz Yusupov (1925-1992)

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, sozanda, xonanda, folklorshunos, kompozitor Matniyoz Yusupov XX asr o'zbek musiqasi tarixida yorqin iz qoldirdi. Uning ko'p dilrabo qo'shiqlari, musiqali dramalari, opera va baletlari, simfonik va vokal-simfonik, xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratgan asarlari xalq nazariga tushdi. Ayniqsa, «Xorazm maqomlari», «O'zbek xalq musiqasi»ning ikki jilddan iborat nota yozuvi to'plamlari unga shuhrat keltirdi. Ajoyib, xushtabiatli inson, iste'dod sohibi, san'atkori Matniyoz Yusupov el yurt hurmatiga sazovor bo'ldi.

Yusupov Matniyoz Abdulniyozovich o'z hayot yo'lini qisqacha, shunday ta'riflagan edi: «Men Xorazm viloyatining Urganch shahrida 1925 yilning 1 yanvarida tavallud topdim. Otam Abdulniyoz Yusupov san'atni jonu dilidan sevar, dutor va tanbur chertishni yaxshi ko'rар, xonadonimizga san'atkorlar yig'ilishib, she'riy-musiqiy kechalar o'tkazishar edi. 8 yoshimda o'rta ta'lim maktabiga o'qishga bordim. Bo'sh vaqtimda dutor va g'ijjakchilik bilan shug'ullandim. Ustozim orqali Xorazmning mashhur san'atkorlari: Madrahim Yoqubov, Hojixon Boltaev, Matpano ota Xudoyberganov, Matyoqub Xarratov, Kurji ota Avazmatov, Xudak ota (Xudoyberdi Qurbon o'g'li), Devon bobo (Otajon Abdullaev), Matyusuf Xarratov (Chokar), Jumaniyoz Hayitboev, Bola-baxshi Abdullaev, Qurbon ota Islomov, Xo'ja ota Otajonov, Ona bibi - qori, Matyoqub ota Matjonov, Do'stjon aka Bobojonov va boshqalar bilan yaqindan tanishdim, ulardan juda ko'p narsalarni o'rgandim, ayrimlari bilan kelgusida birga ishladim.

1940 yili Urganch shahrida mashhur san'atkori H.Boltayev rahbarligida milliy ansambl tashkil topdi. Ustozlar yoniga meni ham ishga taklif qilishdi. 1943 yili Ukraina frontidagi janglarda bir oyog'imdan qattiq yaralanib urush nogironi bo'lib qoldim. U.Gadjibekovning «Go'r o'g'li» operasini tinglab, tomosha qilib, uning ohangrabo musiqasiga mahliyo bo'ldim va kompozitor bo'lishni orzu

qildim. 1944 yili ona diyorimga qaytib keldim. O'zim qadrdon milliy ansamblida sozanda va xonanda sifatida ishlay boshladim.

1945 yilning iyul oyida viloyat musiqali drama teatriga ishga taklif qilishdi. Bir yil o'tgach teatrning musiqa rahbari qilib tayinlandim. Teatrda mashhur sozanda va hofiz Komiljon Otaniyozov bilan tanishdim va do'st bo'lib uzoq yillar birga ishладик. Teatrda ishlab yurgan kezlarim kuy va qo'shiqlar ham bastalashga intildim, maqom san'atini ustozlardan o'rgandim. Lekin ularni notaga yozishni bilmas edim. O'qish zaruriyat bo'lib qoldi. Shu sababli 1951 yili Komiljon Otaniyozov, Abdusharif Otajonov, Sulton Hayitboevlar bilan birgalikda Hamza nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtiga o'qishga kirdik. 1955 yili o'qishni muvaffaqiyatli tamomlab, o'sha yili Toshkent davlat konservatoriyaning kompozitorlik fakultetiga o'qishga kirdik. Bu oliy dargohda men professor B.Nadejdinda kompozitsiyadan, A.Kozlovskiyda cholg'ulashhtirish bo'yicha saboq oldim. Toshkent meni professional kompozitor bo'lib yetishishimda, shaxsiy hayotimda muhim rol o'ynadi. Matniyoz Yusupov talabaliq davridan boshlab turli shakl va janrlarda asarlar yaratdi. K.Otaniyozov va L.Stepanovlar bilan hamkorlikda «Oshiq G'arib va Shoxsanam» (A.Bobojonov pesasi) musiqali dramani yaratishdi va Muqimiyl nomidagi musiqali teatrda bu spektakl sahna yuzini ko'rdi.

Konservatoriyanı bitirish arafasida u A.Bobojonov va M.Muhamedovlarning librettosiga «Bo'z o'g'lon» operasining muqaddima va birinchi pardasini Navoiy nomidagi opera va balet teatrda sahnalashtirib, diplom ishi sifatida davlat imtihon komissiyasiga taqdim etdi. 1960 yili konservatoriyanı muvaffaqiyatli bitirdi. 1960-1964 yillari M.Yusupov faqat ijod bilan shug'ullanib simfonik orkestr uchun «Poema», «Syuita», «Qahramonlik uvertyura»si, o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun «Rapsodiya», «Syuita», torli kvartet uchun «Syuita», violonchel va fortepiano uchun «Sonata», fortepiano uchun pesalar, uchta musiqali drama: «G'azal fojiasi» (A.Bobojonov pesasi), «Uch paxlavon», «Qaydasan, hayot» (T.Sobirov pesalari), 1964 yilda esa Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri jamoasi kompozitorning H.G'ulom librettosi asosida yozilgan

«Xorazm qo'shig'i» operasini sahnalashtirdi. Mazkur operani tomoshabinlar qizg'in kutib olishgan edi. 1967 yili bu opera Moskvaning Kreml saroyida ham namoyish qilingan.

Matniyoz Yusupov 1956-1985 yillarda Urganch musiqa bilim yurti direktori, M.Qoriyoqubov nomidagi O'zbek davlat filarmoniyasi qoshidagi «Lazgi» ansambli badiiy rahbari, O'zbekiston radiosи muharriri bo'lib ishladi. 1985 yildan umrining oxirigacha A.Qodiriy nomidagi Toshkent davlat madaniyat instituti dotsenti lavozimida talabalarga dars berdi. Matniyoz Yusupov ijodida musiqali drama va qo'shiq janri ustuvor ahamiyat kasb etadi. U 1956-1990 yillarda: «Dil ko'zgusi» (H.G'ulom pesasi), «Respublika o't ichida», «Tun va noxun» (Yu.Yusupov pesalari), «Zuhraning jasorati» (H.Matrasulov pesasi), «To'g'on» (O.Matchon pesasi), «Muqaddas daryo» (H.Rasulov pesasi), «Millioner o'g'li» (X.Islomov va J.Teshaboevlar pesasi), «Tungi faryodlar» (M.Boboyev pesasi) kabi musiqali dramalarning premeralari Muqimiy nomli respublika davlat musiqali teatrinda va ba'zilari Xorazm, Buxoro musiqali drama va komediya teatrlarida o'tdi. Namangan teatrda 1986 yil «Robiyabonu» (N.Odilov pesasi) musiqali dramasi sahna yuzini ko'rdi.

Musiqa jamoatchiligi 1974 yilda Samarqand opera va balet teatrda sahnalashtirilgan «Gulsanam» (U.Umarbekov librettosi) baletini, bolalar uchun yozgan «Aliqambar» (O.Matchon librettosi) va «Chevar qiz» (M.Muhamedov librettosi) operalarini qizg'in kutib oldi.

O'zbek qo'shiqchilik an'anasi davom ettirib, M.Yusupov yillar davomida turli mavzularda yuzdan ortiq jozibali qo'shiqlar yaratdi. Ulardan ba'zilari: «O'lka» (H.Olimjon she'ri), «O'l kamizda yoz» (Mirtemir she'ri), «Guldasta» (A.Po'lat she'ri), «Orzu bahorim» va «Qo'shiq zavqi» (P.Mo'min she'rlari), «Xush kelibsiz» va «Sevgi sururi» (N.Narzullaev she'rlari), «Gulira'no derman» (E.Samandarov she'ri), «Mag'rur bo'lsak» (E.Oxunova she'ri), «To'y alyori» (Z.Obidov she'ri), «Yoshligim - quyoshligim» (M.Karim she'ri) va boshqalar.

Matniyoz Yusupovning qo'shiqlari «Guldasta» nota to'plamida 1985 yil chop etilgan, bir necha plastinkalarda ham yozilgan. Kompozitor akapella xori

uchun ham bir necha qo'shiqlar hamda yirik vokal-simfonik asarlar yaratgan. Uning «Beruniy bog'lari» (T.To'la so'zi) va «Tuyamo'yin taronalari» (E.Samandarov so'zi) vokal-simfonik syuitalari, «Tasanno ishchilar» (H.G'ulom so'zi) kantatasi xor, solist va orkestr uchun yozilgan asarlari olqishga sazovor bo'lgan. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun «Lirik vals», «Qahramon shovvozlar» syuitasi, nay va orkestr uchun «Fantaziya», chang va orkestr uchun «Konsert-rapsodiya» va boshqa yakka cholg'ular uchun ham asarlar yaratdi. 100 ta o'zbek xalq kuyi va qo'shiqlarini fortepiano uchun moslashtirdi.

Kompozitor, folklorshunos-olim M.Yusupov ijodiy faoliyatida Xorazm xalq musiqa merosi namunalarini nota yozuviga olib, Yunus Rajabiy chop ettirgan 9 tomli «O'zbek xalq musiqasi» to'plamlari tarkibiga «Xorazm qo'shiqlari» (VI-tom 1960 y.), va «Xorazm maqomlari» (VII- tom 1962 yil, IX-tom 1959 yil) nomlari bilan kiritdi. U 1980-1987 yillarda «Xorazm maqomlari» nota yozuvini qayta ko'rib chiqib to'ldirib, Ilyos Akbarov tahriri ostida chop ettirdi va Respublika Davlat mukofotiga (1990 yil) sazovor bo'ldi.

O'zbekiston Bastakorlar uyushmasining 1962 yildan buyon a'zosi M.Yusupov sermahsul kompozitor, ijrochi hamda xalq musiqasining bilimdoni sifatida el-yurt hurmatiga sazovor bo'ldi. U 1969 yili «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi» faxriy unvoni va medallar bilan taqdirlangan.

Tavakkal Qodirov (1926-1996)

Tavakkal Qodirov (24.04.1926, Quva tumani - 13.04.1996, Farg'ona) - xonanda (lirik tenor), O'zbekiston xalq artisti (1989). Farg'ona musiqa bilim yurti (1961) va Farg'ona pedagogika instituti (1990) ni tugatgan. Dastlab quvalik Tursunboy Karimovdan doira va g'ijjak (skripka) chalishni, «Dugoh», «Segoh» kabi mumtoz cholg'u kuylarini, G'. va Ye.Hoshimovlardan ashula yo'llari, («Yolg'iz», T.Jalilov; «O'lting'usi», J.Sultonov va boshqalar)ni o'rgangan. Keyinchalik K.Otaniyozov, J.Sultonovdan o'zbek mumtoz va zamonaviy bastakorlar ashulalarini o'zlashtirgan. Quva tumani madaniyat uyida badiiy rahbar (195159), Farg'ona teatri (1959-78), Farg'ona viloyatlararo filarmoniyasida

yakkaxon xonanda (1978-91), direktor (1978 - 83), Farg'ona universitetida professor (1991 yildan). Betakror, shirali, jarangdor va tiniq, nihoyatda keng va yuqori diapazonli ovoz sohibi. 1955 yildan J. Oxunov bilan hamnafaslik qilgan. repertuaridan Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi namunalari («Qo'qon Ushshog'i», «Toshkent Irog'i», «Tanavor», «Nasrulloyi» va boshqalar), Xorazm yo'llari («Suvora», «Feruz», «Segoh»), zamonaviy bastakorlar («To'y muborak», Faxr. Sodiqov; «Bizni tashlab», «Farg'ona tong otguncha», M.Murtazoyev; «Dog'man», K.Otaniyozov; «O'lmasin», J.Sultonov va boshqalar) hamda mumtoz va zamonaviy shoirlar g'azallariga o'zi yaratgan («O'xshaydiku», Hamza she'ri; «Shunchamidi», O.Hakimov; «Jamollaringdan», Naqshiy; «Kecha oydin», Mirtemir; «O'ynasin», Habibiy va boshqalar) ashula va yallalar keng o'rinni donadona qilib aytishi bilan ajralib turadi.

Ijodiga bag'ishlangan 2 telefilm (1963, 1992) va videofilm (1991) suratga olingan. Ijrolari bir necha gramplastinka va O'zteleradiokompaniyasi fonotekasiga yozilgan. N. Hamroqulov, N.Haydarov, S.Mannopov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist A.Karimov va boshqalarga ustozlik qilgan. Farg'onada san'at kolleji hamda ko'chalardan biriga Tavakkal Qodirov nomi berilgan.

2-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa fanining maqsad va vazifalari.

XX asr musiqasan'ati rivojining ba'zi hususiyatlari.

1-§. Fanni o'qitishning maqsad vazifalari.

Vokal va zamonaviy musiqa fani musiqa ta'limi yo'nalishi bo'yicha tahlil olayotgan talabalarga vokal va zamonaviy musiqa (estrada xonandaligi) san'ati ijrochiligi bo'yicha bilimlarni o'rgatuvchi fanlardan biridir. O'quvchilarni yuqori malakali mutaxassis sifatida tarbiyalashda vokal ijrochiligi hamda zamonaviy musiqa – estrada xonandaligi bo'yicha nazariy bilimlarning o'rni kattadir.

Mazkur bilimlar musiqa ta'limi ta'lim yo'nalishi talabalarining kelajakda maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablarida o'quvchilarni vokal

hamda estrada xonandaligi bo'yicha ijrochilik mahoratini professional darajada yetishishiga ma'lum darajada xizmat qiladi.

Vokal va zamonaviy musiqa fanining asosiy maqsadi - vokal san'ati vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining estetik va badiiy didini tarbiyalash, professional uslubda kuylash malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

Alohida ehtibor tovush apparatining texnik rivojiga, artistik mahoratini rivojlantirish va yuqori badiiy saviyada tarbiyalashga qaratilishi kerak. Mazkur fan yuzasidan talaba davr talabiga binoan dunyoqarashi keng bo'lgan, ya'ni insoniyat madaniyati tarixi, rivojlanish pog'onalari xususan yangi paydo bo'lgan kompyuterlar tizimidagi jahon musiqiy dasturlari yuzasidan ham tushuncha, tasavvur, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi yuzasidan yetarlicha bilimlarni beradi.

Fanning asosiy vazifalari qatorida dars jarayonida talabalarga ta'lim va tarbiya berish, ularni dunyo standartlariga to'la javob beradigan chuqr bilimli, yuqori malakali mutaxassis qilib tayyorlash, vokal va estrada xonandaligi ijrochiligining tizimlilik, izchillik, oddiydan murukkabga qarab rivojlanishi, ijrochilik mahoratini egallashida yakka tartibda yondashish kabi qator didaktik tomonlari bilan tanishtiradi.

Vokal va zamonaviy musiqa (estrada xonandaligi)da tovush yo'llarining tuzilishi va harakatlanishi xususiyatlarini, vokal va estrada xonandaligi to'g'risidagi asosiy tushunchalarni, ovoz hosil qilish va uning turlarini, xonandalik nafasi, artikulyasiya, intonatsiya va dinamik belgilarni bilishi, nafasni qovurg'aning pastidan, asosan qorindan shovqinsiz olish va uni tejamli sarflash, barcha registrlarda yuqori holatda ovoz hosil qilib kuylay olish, sof va toza kuylash, so'zlarni orfoepiya qoidalariga muvofiq talaffuz qilib kuylash, turlicha ovoz hujumlari bilan kuylay olish, legato va stakkatoda kuylash, o'zbek va yevropa estrada va vokal asarlarining klassik va zamonaviy uslubiy yo'naliшlarining manyorali ijrosi, yakka va turli guruhlar bilan mustaqil ijodiy ishlash va konsert faoliyatini yurgizish, mikrofonni erkin ishlatish qoidalarin bilish va unga rioya qilish, xonanda ovozining registrlari va badiiy texnik

imkoniyatlarini, ovozni ishlatish va qo'yish mashqlarini, o'quvchi bilan asar ustida ishlab, sahnaga chiqishga tayyorlash kabi ko'nikmalarni egallashi talab etiladi.

Shuningdek, mazkur fan asosida bo'lajak musiqa mutaxassislarini vokal siru-asrorlarini chuqur bilish va yuqori professional uslubda kuylay olish, musiqa asbobi jo'rligida hamda unison yoki ko'p ovozli ansambllar jo'rligida yakka xonanda sifatida kuylash, ovoz va musiqa asbobi uchun yozilgan asarlarni ifoda etish shtrixlari, uslub (stil) va xarakteri nuqtai nazardan tahlil qilish, boshlang'ich va o'rta ta'lim tizimida pedagogik faoliyat yuritish, o'quvchi ovozini rivojlantirish, ovozdagi nuqsonlarni bartaraf etish, o'quvchiga dastur tanlash, dastur ustida ishlash, estrada qo'shiqchiligi tarixi va rivoji bosqichlari, jo'rnavoz va fonogramma minus bilan ishlash yo'llari, estrada musiqasining klassik va zamonaviy uslubiy yo'naliishlarini, vokal ovoz registrlari, hajmini va ovoz imkoniyatlarini, vokal nota matnlarini o'qish va tahlil qilishni, xonandalik pedagogikasining asosiy tushunchalari, xonandalik ovozlar klassifikatsiyasi, musiqiy qobiliyat psixologiyasi, tovush apparatining tuzilishi va ishlashi, o'zbek va dunyodagi mashhur estrada xonandalarining ijro uslublarini bilish kabi bilimlarini o'rganadi.

Kursning asosiy mazmuni ovoz hosil qilish malakalari va fiziologiyasini o'rganish hamda uni amalda qo'llay olish, shuningdek, vokal va estrada xonandaligi malakalarini egallashdan iborat.

2-§. Qo'shiq – aytim tushunchasi va uning inson hayotidagi o'rni.

O'zbek xalqi tarixi va uning musiqiy ijrochiligi o'zi kabi tarixan boy va rangbarangdir. Aholining ming yillar mobaynida ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va mavqyei, xursandchiligi, dardu-alamini qo'shiq va kuy orqali namoyish qilishga harakat qilgan. Nazarimizda uni udalagan. Musiqaga shu jumladan, qo'shiq kuylashga muhabbat xalqning qoni orqali butun vujudiga ong-shuuriga, yuragiga singib ketgan.

Inson qadimdan atrof muhitda ro'y berayotgan voqyea-hodisalarga o'z munosabatini bildirgan. Bu munosabat, avvalo, turli xatti-harakatlar, ovozlar,

ehtiroslar vositasida amalga oshgan. Keyinchalik his-tuyg'ularni so'zlar, so'z yig'indisi, raqlar ifodalagan. Yana keyinroq odamlar o'zlaricha dunyoning, tabiatning, hayvonlar, o'simliklar, tog'lar, suvlarning paydo bo'lishini izohlovchi to'qima hikoyalar o'ylab topganlar. Yigitlar, qizlar muhabbat qo'shiqlarini to'qiganlar. Qabila-urug'ning mard va jasur yigitlari haqida, ularning g'aroyib qahramonliklari haqida afsona va rivoyatlar paydo bo'lган. Bularning hammasi hali yozuv madaniyati vujudga kelmasdan oldin jamoa-jamoa bo'lib yashayotgan aholi o'rtasida shuhrat topgan.

Ma'lumki, musiqa san'ati estetik idrokning bitmas tiganmas manbaidir. Inson qalbi va yuragini zabit etuvchi maftunkor dunyodir. Inson doimo go'zallikka intilib, uni sevib, undan zavq-shavq olib yashaydi. Shuningdek, ushbu kundalik hayotda shu go'zallik qoidalariga amal qiladi va undan oqilona foydalanadi.

Qo'shiqlar halqning ijtimoiy hayotining hamma tomonlari bilan bog'langan bo'lib, ular muayyan tarixiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan, insoniyat tafakkuri darajasiga qarab turmushni o'ziga xos obrazlarda badiiy jihatddan aks ettirgan noyob san'atdir. Halqimizning eng yaxshi ko'rgan g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksak an'anaviy qo'shiqlarida halqning turmushi, tirikchiligi, ko'nglidagi orzu-armonlari, dard alami, shod xurramligi kelajakka ishonchi ifodalangan. Shuningdek, zo'ravonlik, erkinsizlik, adolatsizlikka qarshi kurashishning qudratli ovozi eshtilib turgan. Qo'shiqlarning muzmuni voqyealikning lirik g'ayasini badiiy o'zlashtirib, ya'ni yuz bergen xodisa va voqyealarga munosabat, his-tuyg'u va kayfiyat orqali ifodalanadi.

Qo'shiq - san'atning oliy turi bo'lган she'riyatning qadimiylari va keng tarqalgan turidir. Qo'shiq so'zini XXI asrning tilshunos olimi Maxmud Qashg'oriyning mashhur asari «Devoni lug'atit turk» asarida o'qish mumkin. O'zbek halq an'anaviy qo'shiqlarining uzoq tarixini o'rganishda «Devoni lug'atit turk»ning uchala tomida tarqoq holdagi qo'shiqlar ko'plab uchrasada, bundan ming yil ilgari ham qo'shiqlarning rang-barangligi ko'rinishlarini oilaviy, mehnat, mavsumiy marosim va ishq muhabbat temasidagi qo'shiqlarning keng tarqalganligi, ularning til ibrolari, vazn, qofiyalaridan qo'shiq ekanligini ko'rish

mumkin. Maxmud Qoshg'ariy tomonidan chegil, qipchoq kabi qabilalar orasida to'plangan qo'shiqlar yordamida o'zbek yozma adabiyotining yuzaga kelishi va taraqqiyot etishi uchun lozim bo'lgan adabiy zaminning bir qismini qo'shiqlar tashkil etgan deyish mumkin. Devondagi to'rtliklarning halq qo'shiqlari asosida yaratilgan yozma adabiyot namunalari sifatida e'tirof etish ayni haqiqat bo'ladi.

Qo'shiq so'zini yana bar mashhur qomusiy olim Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asarida ham uchratamiz. Qo'shiq so'zi bir zamonlar poeziya she'riyat ma'nosini anglatgan va xalq she'riyati shu termin bilan atalgan, umumlashma termin sifatida ishlatilgan. Qo'shiqning bunday keng ma'nosi xalq o'rtaida hozirgacha saqlanib qolgan. Masalan, xalq shoir, dostonchilari, begimlar doston aytganlarini bildirmoqchi bo'lsalar «qo'shiq», «aytdim» ham deydilar. Ammo qo'shiq terminini ko'p ishlatadilar. Demak, qo'shiq o'zbeklarda keng ma'noda bo'lib, she'r bilan kuyning qo'shilishini ifoda etgan. San'atning haqiqiy mazmuni inson va uning hayotini muayyan davr ijtimoiy axloq normalari bilan belgilanadi, go'zallik esa his orqali kishiga zavq beradi. O'zbek halq og'zaki badiiy ijodida asosiy janrlardan hisoblangan qo'shiqlar xalq turmushini, axloq normalarini o'ziga xos san'at orqali aks ettiradi. Odamlarning ichki dunyosi, o'y tushunchasi, umid orzu va kelajakka bo'lgan ishonchi ham o'ziga xoslik bilan ifodalanadi.

3-§. O'zbek xalq qo'shiq ijrochiligi hamd xonandalik ijrochiligi tarixi.

Musiqa ta'limiga katta e'tibor bergan O'rta Osiyolik mashhur musiqachilar orasidagi olim Al-Farobi yosh avlodni tarbiyalash o'qitish masalalariga ko'plab ilmiy va amaliy g'oyalar bildiradi. U shuningdek, musiqa nazariyasining asoschisi hamdir. Taniqli olim, faylasuf, musiqashunos Jomiyning «Risolai dar ilmi musiqa» nomli kitobida kompazitsiya, lad, ritm nisbatlari haqida yozilgan. O'zbek shoiri Alisher Navoiy ham musiqa san'ati sohasida nihoyatda katta bilimga ega bo'lgan edi. Uning musiqaviy estetik qarashlari «Sabbai-Sayyor», «Maxbub-ul qulub», «Hamsa» kabi asarlarida aks etgan.

Barcha xalqlar qatori o'zbek xalqi ham qadimdan o'zining boy milliy ma'naviy qadriyatlari, urf-odatlari va an'analariga ega bo'lib kelgan tarixan juda o'tmishga borib taqaladigan boy musiqiy merosga ega. O'zbek xalqining turmush tarzi, ruhiyati va salohiyatini belgilovchi xususiyatlarini belgilovchi uning musiqasi, kuy va qo'shiqlaridir. Bu milliy musiqiy merosi nihoyatda boy va ko'p janrlidir.

Tarixdan ma'lumki, o'zbek xalqining musiqa merosi og'izdan-og'izga, ustozdan shogirdga, otadan-o'g'ilga, onadan-qizga o'tib kelgan ma'lum vaziyat va sharoit bilan chegaralangan (oilaviy marosim, mavsumiy marosim, mehnat qo'shiqlari hamda diniy aytimlar, erkin mavzuli lapar, yalla, terma, qo'shiq mumtoz ashula, terma va dostonlari, shashmaqom, Toshkent-Farg'ona maqomi, Xorazm maqomlari kabi ko'plab musiqiy janrlardagi asarlar musiqa san'atining an'anaviy va bardavomligini ta'minlab kelmoqda. Bugungi kunda ular milliy ma'naviy musiqa qadriyatlarimizning asosini tashkil qiladi.

Milliy musiqiy madaniyatining poydevor hisoblanuvchi mumtoz asarlarni oliv va o'rta maxsus taolim muassasalarida, shu jumladan, maktabgacha ta'lim, maktabdan tashqari, umumtaolim maktablari, akademik-litsey va kasb-hunar kollejlarining o'quvchi yoshlari orasida targ'ib qilish, ang avvalo o'qitish ishlarini tashkil etish, millatimizning ulkan nodir boyliklaridan ularni bahramand etish, shuningdek, musiqa an'analarini bardavomligini ta'minlashdan iboratdir.

O'zbekiston o'zining mustaqilligini qo'lga kiritgan davlatbi yillardan Samarqandda xalqaro «Sharq taronalari» festivalini, Respublikada Yunus Rajabiy, Ma'murjon Uzoqov, Komiljon Otaniyozov va Xoji Abdulaziz Abdurasulov kabi xalq hofizlariga bag'ishlab Respublika qushiq ijrochiligi tanlovlарини, «O'zbekiston Vatanim manim», Baxshi-oqinlarning Xalqaro festivali Respublika va xalqarotanlov hamda ilmiy-nazariy anjumanlarning o'tkazilishi o'zbek xalq musiqa ijodi hamda uning an'anaviy vokal va estrada xonandaligi ijrochilik maktabini shakllanishi va rivoj topishiga nihoyatda ulkan hissa qo'shmoqda.

An'anaviy qo'shiqchilik san'ati ko'pchilik Sharq xalqlari musiqa merosida mavjud bo'lib, milliy musiqaning asosini tashkil etadi. Ular nazariy va amaliy

asoslarga ega, zero mazkur xalqlar musiqasining ustozona uslubidagi namunasidir. Ushbu an'anaviy ijrochilikning asosini shubhasiz, maqomlar, xususan o'zbek va tojik xalqlarining ma'naviy merosi hisoblangan Shashmaqom asarlari tashkil etadi. Ular asrlar davomida bu sohada olib borgan ijodiy izlanishlari samarasidir. Ustoz sozanda va xonandalar keyingi avlodlariga ko'z qorachig'iday asrab bizgacha yetkazib kelgan maqom asarlari hozirgi kunda nafosat dunyosidagi eng yuqori pag'onada turuvchi, beqiyos qimmatga ega bo'lgan musiqa san'ati boyliklari sifatida chinakkam xalq multiga aylandi.

O'zbek xalq musiqa ijodi namunalarini ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va bajarayotgan vazifalariga ko'ra quyidagi ikki asosiy guruhga ajratiladi:

- a) Ijro etilishi ma'lum sharoit va vaziyatlar bilan shartlangan kuy-qo'shiqlar (oilaviy, mavsumiy, mehnat);
- b) Istalgan «vaziyat» yoki erkin mavzuli kuy – qo'shiqlar (qo'shiq, terma, lapar, yalla). Bunda birinchi guruh mazmunini mehnat jarayoniga bog'liq aytimlar, oilaviy marosim, mavsumiy marosim va mehnat qo'shiqlari tashkil etsa, ikkinchi guruh tarkibi o'z ichiga qo'shiq, terma, lapar, yalla, ashula kabi aytimlarni oladi.

O'zbek xalq qo'shiqlarining g'oyaviy tematik va janr xususiyatlarini nazarda tutib, ular ikki turkumga bo'linganligini ko'rish mumkin. Birinchi, faqat ma'lum hayotiy janrlarda, masalan: mehnatda («Mayda-mayda», «Yozi» kabilar), bolani beshikda tebratishda («Alla»), to'y marosimlarida («O'lan», «Yor-yor» kabilar) ijro etiladigan turli mavzudagi qo'shiq, terma, lapar, alla va qo'shiqlardir. Bular ichida ashula janri kuy rivoji va tuzulishidagi xususiyatlariga nisbatan hajmi, avjyorligi, ijroning murakkabligi hamda cho'ziq ohangdorligi bilan ajralib turadi. Qolganlari kichik kuylar tarzida tuzilgan bo'lib, ular o'zaro bir birlaridan ayrim xususiyatlari bilangina ajralib turadilar.

Masalan, qo'shiq raqssiz hamda asosan yakkaxon ijrosida aytilsa, lapar albatta raqs bilan, ko'pincha ikki kishi tomonidan dialog formasida ijro etiladi. Bu esa o'z navbatida lapar kuylarining raqsiyligi hamda ikki va undan ortiq kishi tomonidan kuylash jihtlari bo'lganligi bilan ajralib turadi.

Lapardan farqli o’laroq yalla esa ko’pincha naqoratli bo’lib, ko’pchilik tomonidan qarsak chalinib, jo’r bo’lib aytilsa, bandlar yakkaxon yalla ijrochisi tomonidan raqsbob ohangda ijro aytiladi. «Bu janrlar, ya’ni, terma, qo’shiq, yalla, lapar va ashulalar ayrim marosimlar bilan bog’langan holda keng tarannum etishlari natijasida ularning har biri mavzuning ko’pqirraliligi bilan ham marosim qo’shiqlaridan ajralib turadi. Lekin o’z tuzilishi va aytilish uslublarida esa ular marosim va mehnat qo’shiqlari, umuman ma’lum jarayon bilan bog’liq holda aytiladigan qo’shiqlardan deyarli farq qilmaydi» - deb yozadi musiqashunos olim F. Karomatov. Qadimgi davrlarda qo’shiqchilik san’ati xalq san’ati shaklida paydo bo’lib, keyinchalik sinfiy jamiyatga o’tish va ijtimoiy tabaqalanish natijasida uning kasbiy (professional) shakli ajralib chiqa boshlagan.

Birinchi guruh qo’shiqlaridan ikkinchisining farqi ularni kengroq ma’noni yoritishidadir. O’zbek professional musiqasi asrlar davomida kuylanib, rivojlanib kelgan bo’lsa ham XX asrga qadar nota yozuviga tushirilmagan. Professional musiqa, yirik hajmli ashula va murakkab vokal-cholg’u asarlar – maqomni o’z ichiga qamrab oladi.

4-§. Vokal va zamonaviy musiqa xonandaligi to’g’risidagi asosiy tushunchalar.

O’zbekistonda xonandalik san’atining asoslarini o’rganar ekanmiz jahon xonandalik maktablari tarixiga nazar tashlashimiz lozim.

Respublikamizda akademik kuylash uslubi asosan rus xonandalik maktabi tajribasiga tayangandir. Rus akademik xonandaligi irmoqlari esa - rus xalq qo’shiqlarining o’ziga xos kuychanligi, kuyinig kengligi va ma’nosining boyligini o’ziga jamlagan.

O’ziga xoslikni avaylagan xolda rus xonandaligi maktabi Italiya, Fransiya va Germaniya xonandalik maktablarining boy udumlarini o’zlashtirdi. Uning rivojiga o’z xissasini qo’shganlardan Gavriil Yakimovich (Ioakimovich) Lomakinni (1812-1885) aytib o’tishimiz mumkin. U 1837 yilda yaratgan «Metodu peniya-1» va «Metodu peniya-2» asarlari, Filip Yevseevning 1833 yilda chop

etilgan «Shkola peniya» asari, Aleksandr Yegorovich Varlamovning (1801-1848) «Polnaya shkola peniya» asarlaridagi ko'rsatmalari zamonaviy kuylash prinsiplari bilan hamohang va chambarchas bog'liqdir.

Rus xonandaligi maktabining rivojiga katta xissa qo'shganlardan, Muxail Ivanovich Glinkaga (1804-1857) qadar davr bastakorlari ham hisoblanishadi, bular:

Lekin aynan Muxail Ivanovich Glinkaning ijodida milliylik yorqin ifodalanadi. Glinka rus klassik xonandaligi maktabining asoschisidir, bunga 1836 yil 27 noyabrdan namoyish etilgan «Ivan Susanin» operasi premyerasi sabab bo'ldi deya olamiz. Rus bastakorlari milliy musiqaning an'analarini saqlagan holda unga yangi intonatsiyalar, usul va garmoniyalar olib kirdilar, bu xonandalik musiqasining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi va xonandalar oldiga yangi vazifalar qo'ydi. Rus xonandaligi maktabiga missiy ifoda, uslublarining ko'p qirraligi xosdir. Bu uslublarga ega inson barcha tillarda a'lo darajada kuylay olishi mumkin. Bunda nafasdan foydalanish, tanglay ish faoliyati, ya'ni rezonatordan foydalana bilish, matnga yuqori e'tibor, badiiy haqiqat yaratish katta ahamiyatga egadir.

Boshqa milliy xonandalik maktablaridan farqli, rus xonandalik maktabi italyan belkanto uslubini o'zida mujassam etdi va rivojlantirdi. Bunga rus tilidagi (italyan va ukrain tillariga o'xshash) unli harflarning kuychanligi sabab bo'ldi.

Akademik yo'nalishda barcha millat vakillari kuylay oladilar, lekin doim talaffuz etishda o'zgarish ro'y beradi. «Til ovoz naychalarining vibratsion ishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi, ta'sir ko'rsatibgina qolmay kekirdak faoliyatida ham katta o'rinn egallaydi» (L.Dmitriyev). Iste'dodli akademik yo'nalishda kuylovchi xonanda uchun kuylash qancha oson bo'lsa, milliy yo'nalishda kuylash ham shuncha oson bo'ladi. O'zbekistonda bu ikki yo'nalishda kuylagan xonandalar bor, bular xalq artistlari K.Zokirov, N.Xoshimov, S.Yarashev, A.Azimov, S.Qobulova va boshqalar.

Rus professional musiqasiyananxonandalik san'atining rivojida katta o'rinn egalladi. Glinka «Musiqani xalq yaratadi, bastakorlar unga sayqal beradilar» – degan edi. Haqiqatdan ham rus xalq qo'shiqlari rus bastakorlarining ilhomlanish

manbai bo'lgan. Uning asosida birinchi rus opera asarlari yaratila boshlandi. Rus professional xonandalarining yetishib chiqishiga Rossiyada cherkov qo'shiqchiligi katta xissa qo'shdi. Kiyev Rusida xristian dinining to'la qabul qilinishi nafaqat dinga xizmat qiluvchilarga, balki musiqiy savodi bor xonandalarga bo'lgan talabni keltirib chiqardi. Manastirlar qoshidagi maktablarda xonandalar Musiqiy savodni to'liq o'rghanishar edi.

Qadim rus cherkov musiqasi to'liq jo'rsiz kuylashga asoslangan edi. Musiqiy sozlar jo'rligida ijro etish taqiqlangan). Shu tariqa - rus xalq qo'shiqlari va cherkov qo'shiqchiligi, xonandalik madaniyati, professional akademik qo'shiqchiligining dunyoga kelishida va rivoj topishida muhim o'rinnegalladi.

XVI asr o'rtalarida va XVIII asr boshlarida musiqiy teatrлar tashkil etish uchun ilk xarakatlar bo'ldi. Pyotr davrida Kunst boshchiligidagi 7 kishidan iborat aktyorlar gruhi taklif qilindi va ilk bor ariya, ariozolar kiritilgan tomoshalar namoyish etila boshlandi.

1735 yilda Rossiyaga F.Arayya boshchiligidagi italyan opera truppassi doimiy faoliyat uchun taklif etildi. Italian operasi rus zaminida ildiz ota boshladi. Bu davrda Rossiyada opera yangilik bo'lsa, Italiyada yarim asr maboynda ijro etilib kelmoqda.

Opera yangi janr sifatida uyg'onish davri ta'sirida dunyoga keldi. O'sha davrga xos polifonik uslub kuylovchiga xissiyotlarni bildirishga imkoniyat bermas edi. So'z ko'povozli musiqa sayqali ichida yo'kilib, ma'nosiz bo'lib qolar edi. Ilg'or musiqachilar guruhi o'z ijodlariga gomofon uslubni qaytarib musiqa so'zga asoslanishi kerakligini ko'rsatdilar. Bu izlanishlar zaminida yangi musiqiy gomofon shakildagi jo'rli opera, kantata, yakka ovozlar uchun asarlar yaratildi. Rossiyaga italyan operasi kirib kelayotgan vaqtida italyan belkantosi - yuqori xonandalik mahorati ikkinchi davrni o'z boshidan o'tkazayotganedi. Bu betakror kastrat-xonandalarining, o'ziga xos kuylashning yuqori cho'qqissini egallagan ustalarining sahnadagi hokimligi davri edi.

Italiya xonandalik san'atining ulkan rivoji boshqa davlatlarning musiqiy va qo'shiqchilik san'ati rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmas edi. G'arb durdonasi

- opera Rossiyaga kirib kelgant davrda juda qiyinchilik bilan saroy ahli tomonidan qabul qilina boshladi. Jiddiy opera zerikarli tuyilar, mahorat bilan ijro etilayotgan kuylash odatiy emasdek edi. Ko'proq xor musiqasiga ahamiyat berilar edi. Bu ajablanarli holat emas, chunki Italiya operasi paydo bo'lism davrigacha xor san'ati yuqori rivojtopgandi, Yevropaning xech qaysi davlatida xor asarlari bu tariqa ko'p bo'lgan emas edi.

Bastakor Arayya Rossiyada 25 yil faoliyat ko'rsatdi. yelizaveta Petrovna davrida operaga borishga odamlar majbur etilardi, yekaterina davriga kelib operaga borish sevimli madaniy xordiqqa aylandi. Musiqa va kuylashni o'rganish tarbiyaning muhim bo'lagi sifatida qabul kilindi.

Mahalliy xonanda va musiqachilarni tayyorlashni taqazo etuvchi shox farmonlari chiqarildi, "Gluxov qo'shiqchilik bmaktabi" tashkil etildi, bu yerda diniy qo'shiqchilik san'ati o'rganilishi bilan birgalikda, dunyoviy qo'shiqchilik ham o'rganila boshlandi.

Rus bastakorlarining dastlabki asarlari qarama-qarshi fikrlar davrida yaratildi. Saroy ahli yangi san'atni rivojiga to'sqinlik qilardilar. Rusmadaniyati arboblari yangi opera yaratilishiga behisob hissa qo'shdilar. Yangi san'at milliy demokratik, ayrim hollarda esa Krepostnoy tizimiga qarshi edi.

Operalarning bunday tavsiflanishi, ularni yaratgan avtorlarningsobiq Krepostnoy yoki past tabaqadan chiqqan insonlar ekanligidandir. Bular Ye.Fomin, M.Sokolovskiy, M.Matinskiy, D.Kashin va boshqalar. Rus opera xonandalari o'ziga xos tarzda edilar. Ammo lekin Italiya qo'shiqlik maktabining rus qo'shiqchilariga ta'siri shubhasiz kata edi. Buning oqibatida XVIII asrning 30-yillariga kelib Italian vokal musiqasi ijrochilari xar yili Rossiyaga ijodiy safar qila boshladilar, rus xonandalari mukammal nafasga tayangan holda ovozda chuziq ohang hosil qilish, kalorotura ovozi va boshqa texnik usullar bilan ishlashni o'rgandilar.

Rossiyada milliy opera yaratgan bastakorlar–xonandalikdan dars beruvchi birinchi o'qituvchilar bo'lganlar. yevstigney Fomin «Yamshiki na podstave» milliy operasi avtoridir. M.Stepanova, I.Samoylova va O.Petrovalarni opera sahnasiga

tayyorlagan Ivan Alekseyevich Rutin eng yaxshi o'qituvchilardan bo'lган. Bastakor Bortnyanskiy saroy qoshidagi kuylash kapellasida katta pedagogik faoliyat ko'rsatgan. Uning asarlaridagi bosiq kuychan ohang, yuqori notalarning yo'qligi, ovoz hasil qilishdagi qulay tessitura ovozning rivoj topishiga yordam bergen. Bu xonandalik san'ati rivojida katta ahamiyat qozongan.

XVIII asr oxirida Rossiya xonandalik pedagogikasi tashkil topishiga, bastakor, dirijor va xonandalik o'qituvchisi Katerino Kavaso kata xissa qo'shdı. U nafaqat ijrochilarni, balki mutaxasislik o'qituvchilarini ham tarbiyaladi. Bular Kovalyova, Shelexov, Turik va boshqalar. Rus xonandalik maktabining poydevori o'rnatilishida rus xonandalarining artistik faoliyati ham o'rın egallaydi. O'zining a'lo darajadagi qobiliyati, texnik jihatı va ma'noli ijrosi bilan tinglovchilarni lol qoldira olgan aktyorlar A.Mixaylova, N.Semyonova, A.Krutitskaya, Ya.Vorobyova, N.Zlov, N.Lavrov va boshqalarni sanab o'tish mumkin. Rus xonandalarining ijrochilik uslubini shakillanishi va bastakorlarning dasturlarini targ'ib etilishi tilga olingan XVIII asr II-choragida Moskva katta teatri rahbari A.Verstovskiyni eslamay bo'lmaydi. Verstovskiy obrazning yaratilishida-oddiy, keng va mazmunli kuy – ohang asosiy omil deb hisoblaydi. Verstovskiy operalari rus xonandalik uslubini shakillantirdi, xonandalarni milliy ruxda tarbiyaladi.

Rus xonandalarining ijrochilik uslubining shakillanishiga ular tomonidan Fransuz opera dasturini ijro etganliklari ham ta'sir kursatdi. XVIII asr o'rtasida Rossiyaga fransuz truppassi taklif etildi. Xonandalik san'atining rivojida romanslar ham katta o'rın egallaydi. G.Teplov va F.Dubyanskiy - birinchi rus romansini bastalaganlar. Rus bastakorlarning, kamer xonandalik yo'nalishida ijod etgan yirik namoyondasi O.Kozlovskiy edi. «Delitant» - deb atalgan bir guruh iste'dodli bastakorlarni ijodiy faolligi davri XIX asr boshlariga to'g'ri keladi. Titov shu guruh vakilidir. Rus romansi ustalari A.Alyab'yev, A.Varlamov, A.Gurilyov, N.Bulakovlarni xalq qo'shiqlari va shahar romanslari ta'sirida yozgan asarlari o'zining soddaligi, yurakka yaqinligi bilan ijrochilarni o'ziga rom eta olgan.

Shunday qilib xonandalik san'ati o'zining 100 yillik, Italian operasi kirib kelgan davrdan, birinchi rus klassik operasi «Ivan Susanin» yaratilgunga qadar,

davrida juda qiyin va o'ta zarur bosqichni bosib o'tdi. Rus xonandalari italyan va fransuz maktablarining texnikasi, madaniyatini o'rgangan xolda milliy ijrochilikka sodiq qoldilar. Rus milliy qo'shichilik maktabining asosiy xususiyatlarini tavsiflab beruvchi omillarni uning gullagan davri, XIX asr oxirlarida ijod qilgan xonandalar asarlarida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

3-mavzu: Xonandalik asoslari. Vokal va zamonaviy musiqada ovoz tarbiyasи.

1-§. Xonandalik san'ati mahorati.

Xonandalik mahorati asoslari vokal va zamonaviy musiqa san'atida muhim o'rин egallaydi. Milliy xususiyatlarni ochib berishga yo'naltirilgan, xonandalik mahoratlarini o'zida mujassamlagan ijrochilik san'ati nafaqat maxsus kasb egalari, balki keng jamoatchilik uchun ham qiziqarlidir. Xalq hayotini, turmush tarzini, insonlarning his-tuyg'ulari va muhabbatini, quvonch va tashvishlarini kuy va qo'shiq orqali ifodalash professional ijrochidan puxta tayyorgarlikni va mukammal ijro mahoratini talab qiladi.

Talabalar, ya'ni bo'lajak pedagoglarning ijrochilik mahoratini puxta egallahshlarida yaqindan yordam berish, ijro repertuarlarini ustoz bastakorlarimiz yaratgan asarlar bilan boyitish maqsadida mazkur fan o'qitilishida ushbu o'quv qo'llanma talaba uchun foydali. Xonandalik asoslari barcha talabalarning ijrochilik mahoratini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur vokal asarlar talabalarga nafaqat kasb mahoratini oshirishga, balki kelajakda yetuk-professional xonanda bo'lib yetishganida ham ijro repertuarini boyitishda katta xizmat qiladi. O'quv qo'llanmada tanlangan vokal asarlarning ba'zilari birinchi marotaba o'zbek musiqiy o'quv qo'llanmasida nashr etilayotganligi ham talabalar va ustozlar uchun muhim dasturi amal vazifasini bajaradi.

Musiqa ijrochiligi - ijod turi; musiqa asarlarini xonanda yoki sozanda tomonidan badiiy talqinda ijro etilishi. Musiqa ijrochiligi vokal, cholgu yoki aralash (vokal-cholg'u), ijrochilar soniga ko'ra yakkaxon (yakkanavoz), ansambl, orkestr, xor ijrochiligiga ajratiladi. Ijrochining uslubi, uning saviyasi, maxrrati va

boshqalarga karab asar mazmuni ijrochilik vositalari (artikulyasiya, dinamika, sur'at, agogika va boshqalar) yordamida turlicha ifodalanishi mumkin. Asar yaratilgan davr va kompozitorning estetik qarashlari, boshqa ijrochilarning uslublarini o'rghanish hamda badiiy ifoda vositalari (musiqa bezaklari va boshqalar)ni o'z o'rnida qo'llash ijrochi uchun muhim ahamiyatga ega. Xalq Musiqa ijrochiligida ijrochilar, asosan, o'zining ichki hissiyotlari, amaliy tajriba va xotirasiga tayanadi. Ogzaki an'anadagi professional musiqada Musiqa ijrochiligi an'analari ustoz-shogird munosabatlari orqali saqlanib rivoj topadi, sozanda va xonandalar esa maxsus (aruz, musiqa ilmi, bastakorlik kabi) bilim va qoidalarga bo'ysunadi. Musulmon Sharq, mutafakkir va musiqashunoslari (Forobiy, Ibn Sino, Isfaxoniy, Urmaviy, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabiy, Darvishali Changiy va boshqalar) Musiqa ijrochiligi masalalariga bag'ishlab risolalar yozgan, Musiqa ijrochiliga oid afsona va rivoyatlar, aniq qoidalar bayon etishgan. Dirijyorlikniig barcha turlari ham Musiqa ijrochiliga kiradi.

Xonandalik uslubi - vokal musiqa asarlarini ijro etish yo'li. Xonanda ovozini chiqarish va ishlatish usullari, ovozning tuyey, kenglik ko'lami, kuchi, jarangdorligi va boshqa sifatlar bilan ajralib turadi. Yevropa professional vokal san'atida tovushni ko'krakdan, tanglaydan chiqarish kabi usullar qo'llaniladi. O'zbek va tojik an'anaviy ashulachiligidagi binigi (dimog'dan chiqariladigan ovoz), guligi (tomoqdan chiqariladigan ovoz), ishkami (ko'krakqorin diafragmasi vositasida hosil qilinadigan ovoz) usullari mavjud.

Asosiy Xonandalik uslublari:

- kuychan uslub - unda keng , ravon ohangdorlik - kantilena asosiy o'rinni egallaydi;
- deklamatsiya uslubi - nutq intonatsiyasiga yaqin (rechitativ);
- koloraturali uslub - unda kuylash o'z xarakteriga ko'ra kuyning sozdagi ijrosiga yaqin bo'ladi va xonandalikning tekst bilan aloqasi bir oz yo'qoladi.

Xonanda ovozi - odamning ovoz a'zolari yordamida musiqali tovushlarni hosil qilish qobiliyati. Musiqa uquvi rivoji natijasida bolalik davridan qaror topadi. 13 yoshida yetilib, to'liq hajmi (1,5 oktava)ga erishadi. O'g'il bolalar Xonanda

ovozi rastalik davridan keyin bir oktava pasayib yo'g'onlashadi, o'zgaradi, ba'zan xonandalik xususiyatlari ham yo'qoladi. Buni oldini olish maqsadida Italiyada XVII-XVIII asrlarda eng yaxshi Xonanda ovoziga ega o'g'il bolalar ba'zan bichilgan. Xonanda ovozi xususiyatlari uning jarangdorligi, shiradorligi, uzoq sadolanishi va kuchliligiga bog'liq. Odatda, mashq qildirilmagan ovoz va professional Xonanda ovozi bo'ladi. Har bir Xonanda ovozi tabiiy xususiyatlarga qarab, opera konsert, kamer, estrada yoki an'anaviy mumtoz ashulalari ijrochiligiga muvofiqlashtirilib, tarbiyalanishi mumkin. Xonanda ovozi sadosining ravon, tekis yoki, aksincha, siqilib chiqishi ashulachilik usullariga ham bogliq.

Xonanda ovozi diapazoni bir nechta registrga ajratiladi. Turli registrdagi tovushlar har xil tembr va yangroqlikka ega. Masalan, erkaklar ovozining pastki diapazoni (ko'krak registri) shirali va kuchli yangraydi, baland tovushlar registri esa jarangli va quruqroq sadolanadi. Ayollar ovozi esa pastki tovushlar (ko'krak registri), markaziy (o'rta balandlikdagi) va baland tovushlar registrlariga bo'linadi. Professional Xonanda ovozi diapazoni 2 oktavaga ega bo'lishi, registrlar o'rtaisdagi tovushlar esa tekis sadolanishi kerak.

Xonanda ovozi yo'g'on-ingichkaligiga va shiradorligiga qarab Yevropa xonandaligida 6 turga bo'linadi. Ayollar Xonanda ovozi - soprano, metssosoprano va kontralto, erkaklar Xonanda ovozi - tenor, bariton va bas. Erkak ovozlaridan nisbatan baland va ochiqroq yangraydiganlari lirik, yo'g'on va quyuqroq eshitiladigan ovozlar dramatik turlarga ajratiladi (masalan lirik tenor). O'zbek milliy xonandaligida tovushlar ko'lami keng , salobatli kuchga ega «nor ovoz», barcha pardalarda aniq eshitiladigan «jarangdor kuvrak ovoz», shuningdek, «tik ovoz», «pang ovoz», «xasta ishkami ovoz» kabi tushunchalar qo'llaniladi.

Xonanda ovozi sadosi, ko'pincha, so'z talaffuz etilishi bilan bog'liq. Ijrosida badiiy matnni tinglovchilarga ravshan qilib yetkazishda, xususan, unli tovushlarni aniq aytish va Xonanda ovozini nutq intonatsiyasi unsurlari bilan uzviy bog'lay olish muhim ahamiyatga ega.

An'anaviy xonandalik san'ati mahorati - O'zbek musiqa san'ati ijrochiligida xonandalik ustozdan-shogirdga an'ana asosida o'tib, shaklanib,

rivojlanib, turli sharoitlarga moslashgan holda bizgacha yetib kelmoqda. Xalq ijodiyotidagi folklor aytimlari, og'izaki an'anadagi kasbiy musiqa - maqomlar, vokal va zamonaviy zamonaviy musiqa ijrochiligidagi xonandalik asosiy o'rinda turadi. Yuqorida tilga olinayotgan har bir yo'naliish o'zining shakl va ijrochilik nuqtai nazaridan o'z uslubi, qonun-qoidalari va shaklu-shamoillariga egaligi xususida musiqashunos olim S.Bekmatov o'z tadqiqotlarida keltirib o'tgan. Ular orasida tarixiy tajribalar asosida shakllangan va eng mukammal an'analarni o'zida mujassam etgan an'anaviy xonandalik yo'naliishio'zining ijrochilik uslubi, shakl va xalqchilligi bilan a'lohida ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda. Mazkur yo'naliish azal-azaldan, o'zbek xalqining eng go'zal urf-odatlari, an'ana, qadriyat va milliy ruxiyatini yuzaga chiqarib, xalqimizning boy ma'naviyatini dunyo xalqlari oldida aslligi va o'ziga xosligini ko'rsatib kelmoqda. Shu bois ham xonandalik an'anasi va uning aytim yo'naliishlari, uslublari shakllanib, rivojlanib kelmoqda. An'anaviy ashula ijrochiligi san'ati aholi orasida keng ommalashdi. Ayniqsa, ularning janr jihatidan keng qamrovliligi, ijro uslublarining kengligi, joy va makon an'analarining o'ziga xos mahalliy uslublarida namayon bo'lishi bilan ahamiyatlidir. Darhaqiat, natijada shaxsiy hamda mahalliy unsurlar bilan xarakterlanuvchi ijro uslublar, keyinchalik ijro maktablari yuzaga keldi. Andijon, Xorazm, Marg'ilon, Qo'qon hofizlik maktablari yoki Hamroqul Qori, Xojixon Boltaev, Xoji Abdulaziz Abdurasulov, Mamatbuva Sattorov, Juraxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov kabi shaxsiy ijro uslublari yuzaga keldi. Xonandalik san'atida bilim hamda amaliy unsurlar alohida o'rin egallaydi.

Shunay unsurlardan biri va birlamchi jarayon bu – ovozdir. Shuningdek, ijro mahorati, so'z talaffuzi, kuy ohang va ijodiy jarayon mutanosibligi, bo'lib mutaxassislar mazkur jarayonni azal-azaldan ijrochilik amaliyotida katta ahamiyat kasb etib kelyotganligini e'tiborga olib, quyidagi bo'limlarga ajratgan holda o'rgangan. Jumladan:

- ijrochilik san'ati;
- ovoz imkoniyatlari va talqini bilan bog'liqqonuniyatlar;
- matn hamda talaffuz masalalari;

- so'z va ohang;
- ijro madaniyati;

Xonandalik ijrochiligi tarkibidan shakllangan yo'naliш sifatida zamonaviy estrada xonandaligi aytish mumkin. U eng yosh yo'naliш sifatida musiqashunoslik ilmida mavjud bo'lган to'rtta asosiy lokal mahalliy uslubda rivojlanib, keng qamrovli uslublarga boy, turli yo'naliшlarda shakllanib rivojlanib kelganligini ko'rish mumkin. Unda she'r matni, musiqa, diklamatsiya, talaffuz, ruhiyat bor.

Xonandalik amalining zamirida mavjud bo'lган ana shu o'ziga xos bosqichlar, tom ma'noda o'ziga xos darajalarni yuzaga keltirganki, ular xalq orasida qo'shiqchi, laparchi, yallachi, doston, termachi, ashulachi, talqinchi, savtxon, nasrxon, zikir, jahrchi, go'yandachi, aytimchi, xonanda va nihoyat hofiz kabi nomlar bilan atalishga olib kelingan. Bular esa o'z o'rnida xonandalik san'atining turlari sifatida amaliyotda shakllangan.

Ijrochilarning har biri har tomonlama mukammal hisoblanib, eng yuqori darajasigacha erishishga muyassar bo'lganini esa «Hofiz» deb yuritish an'anaga aylangan. Chunonchi, hofiz keng qamrovli hamda ijrochilik mahoratining yuqori bosqichiga erishgan mutaxassisga berilgan darajadir.

Ma'lumki, yer yuzida mavjud xalqlar tarixiy shakllanish jarayonida insoniyatning eng go'zal fazilatlarini uzida mujassamlashtirgan va qator an'analarni meros sifatida avloddan-avlodga yetkazib, avaylab kelganlar. Ayniqsa, ijtimoiy hayotdagi muhim voqyea, omil va tadbirlarni, chunonchi, kundalik turmush bilan bog'liq bo'lган urf-odat, qadriyat, udumlar va marosimlarni saqlashga katta e'tibor bergenlar. Ijtimoiy, iktisodiy-siyosiy vokealar ta'sirida xalqning tili, ma'naviyati, ruhiyati bilan bog'liq xususiyatlarning shakllanishi, rivojlanishi va ular asosida yangidan-yangi oqim, yo'naliшlarning yuzaga kelishi madaniyatning asosiy qonuniyatlaridan biri hisoblangan.

Azal-azaldan hayotning turli tarmoqlarida muayyan shart-sharoitlar, voqe'lik, ma'naviy extiyojlar bilan bog'liq marosim, tadbir va amallar rang-barang ko'rinishlarda tarkib topgan. Avlodlarning asrlar osha u yoki bu tadbirga amal qilib kelishlari jarayonida ularga bo'lган ehtiyoj uzilib qolmaslik, marosimlarni sharoit

taqozo etgan vaqtida o'tkazib turish va muntazam davom ettirish asta sekin rasm bo'lib kelgan.

Musiqa san'ati ijrochiligidagi ovoz, cholg'uning bir-biriga hamohangligi o'ta muhimdir. Bevosita aytim jarayoni ijrochi tomonidan yakka, juft, guruhli yoki ommaviy tarkibda amalga oshiriladi. Ijrochi xonandalarniqo'shiqchi, laparchi, yallachi, termachi, baxshi, dostonchi, navonoz, mug'anniy, xonanda, ashulachi, aytimchi, dostonchi, baxshi, xalfa, shoir, nasrchi va hofiz kabi nomlar bilan atab kelingan.

O'zbek musiqasining ohanglari, eng muhimi, ruhiyati, ayniqsa hofizlikda o'z aksini topgan. Shu bois, ularni o'zbek estrada xonandaligi yoki o'zbek akademik xonandaligi deb atash allaqachon so'zlashuv tilimizda o'rashib bo'ldi. Xonandalikda yuqori saviyaga erishib mumtozlik kasb etganlarni, ya'ni mumtoz musiqa namunalarini ijro etuvchi aytim sohiblarini «ashulachi», «maqomchi» nomlari bilan birga, XIX asrning 30-yillaridan boshlab «hofiz» deb atash tilimizda allaqachon rasm bo'lib ulgurdi.

Yuqorida keltirilgan har bir atamada musiqiy janr xususiyati to'la ifodasini topadigan bo'lsa, «hofiz» ham bu o'rinda qator tarkibiy xususiyatlari bilan bog'liq holda o'zining ayrim jihatlarni namayon etgan. «Hofiz» - arabcha «xifz» so'zidan olingan bo'lib, aslida «asrovchi», «yodda saqllovchi» ma'nolarini anglatadi. Shu bois bo'lsa kerak o'tmishda, ijro talqini bilan bog'liq kasb egalari hamda amallarida xifz, ya'ni esda saqlash muhim hisoblangan va talqin etish jihatlarini o'zida mujassam etganlari bu nom bilan atalib kelingan.

XX asrning 30 yillariga kelib mumtoz musiqa merosi va xalq yo'llariga mansub yirik shakldagi ashulalar ijrochilar - mohir xonanda va mashhur ashulachilarni hofiz deb yuritish rasman keng ommalashdi. Xukumat tomonidan ham 1939 yili «Xalq hofizi» deb nomlangan faxriy unvon ta'sis etildi. Unga birinchilar qatorida mashhur xonandalar Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov va Ortiqxo'ja Imomxo'jayevlar sazovor bo'ldilar. 1991 yili mohir ashulachilarga berilgan bu oliy unvon (qariyb 60 yillik tanaffusdan so'ng) qayta tasdiqlanib, Ochilxon Otaxonov, Odiljon Yusupov, Fattoxxon Mamadaliyev va Xasan

Rajabiylar hamda 1993 yili Muhammadjon Karimov, Ruzmat Jumaniyozov, Orifxon Xotamov va O'lmas Saidjonovlar unga sazovor bo'ldilar.

Mustaqillik sharofati bilan «Xalq Hofizi» faxriy unvoniga Quvondik Iskanadarov, Eson Lutfullayev, Ismoiljon va Isroiljon Vaxobovlar, Maxmudjon Yo'ldoshev, Maxmudjon Tojiboyev, Beknazар Do'stmurodov, Farxod Davlatovlar sazovor bo'ldilar.

Badihago'ylik - maxsus tayyorgarliksiz bir zumda yaratilgan she'r (musiqa yoki qo'shiq) yoki voqyea, xodisa munosabati bilan to'satdan aytigan musiqiy asardi. Musiqa ijodiyotida maxsus badihago'ylikka asoslangan aytishuv, lapar kabi janrlar katta ashula va baxshilar san'atiga hos bo'lgan namunalar mavjud. Mumtoz musiqa namunalari ijrochiligida esa, badihago'ylik o'ziga xos ko'rinishda shakllanib, ijro jarayonidagi talqin mezoni bilan bevosita bog'liq holda amalga oshiriladi.

Xonanda yoki sozandaning ijro vaqtini ham vaziyat taqozosi doirasida kuyga yoki ashulaga ijodiy yondoshish va namudlar kuttishi bilan amalga oshirilgan. Bu amalda saboq badiiy va musiqiy meros an'analari negizidagi teran bilimi, amaliy jarayon talqinidagi mahorati va ijro etayotgan musiqiy namunaga nisbatan ijodiy yondoshishi hofizning asosiy mezoni hisoblanadi.

Ijrochilik san'ati – musiqa san'ati qadimiyligi o'zining shakllanishi jarayonidan hozirgi davrimizgacha insoniyatning ijtimoiy hayoti bilan bog'liq xolda rivojlanib kelgan. Turli shart-sharoitlarga asoslangan musiqiy namunalar ijod etilgan, o'zining ravnaqi yo'lida yirik-yirik asarlar vujudga kelishiga zamin yaratgan. Hayot manbai bo'l mish ijod, uning tizimida tarkib topgan ijodiyot o'tmish allomalari tomonidan ma'lum darajada yoritilgan. Musiqiy merosimizning mukammal va murakkab jihatlari, boy imkoniyatlari musiqa san'atining insoniyat hayotida qanchalik ahamiyat kasb etganligidan dalolat beradi.

Odatda “ijrochilik” musiqiy namuna talqini bilan bog'liq bir qator ichki xususiyatlarni o'zida mujassam etgan va bu jihatlar ijrochilik mezonlari sifatida amaliyotda muhim ahamiyat kasb etib kelgan. *Iste'dod, bilim, har tomonlama mukammal ovoz, sozandalik, jo'r bo'lish mahorati, badihago'ylik mahorati, saboq,*

ijodiy yondoshish, to'g'ri so'z talaffuzi, izlanish va doimiy mashq kabi xususiyatlar shular jumlasidandir. Musiqa ijrochiligi amaliyotida ana shundayxususiyatlarga imkon darajada ko'proq ega bo'lgan san'atkorgina mumtoz musiqa namunalarini mukammal talqin etishga qodir bo'ladi.

Sozandalik-musiqa ijrochiligining ajralmasqismlaridan biridir. Odatda, sozanda ijrochi va birinchi tinglovchidir. Ya'ni, o'z ijrosini baxolovchisi (eksperti) va unga ma'qul bo'lgandagina muhlisga taqdim etadi. Demak, u o'z ijrosini ilk tinglovchisidir. Sozanda o'z mahoratini cholg'u talqinida tarannum etib xonish jarayoniga ma'lum darajada ta'sir etadi.

U qanchalik mahorat bilan musiqiy asarni mukammal ifoda etilishiga ta'sir ko'rsatsa va shunga hos tarzda xonishni boyita olsa, shunchalik jo'r bo'lish mahorati sirlariga ega bo'lgan bo'ladi. Zero, jo'r bo'lish ham sozandadan muayyan iste'dod talab etadi. Uning asosiy xususiyatlari ziyraklik, sezgirlik, badiha, oqilona talqin va doimiy nazorat kabi jihatlarda namoyon bo'ladi.

2-§. Ovoz imkoniyatlari, uning gigienasi va talqini bilan bog'liq qonuniyatlar.

Xonandalarni ijro faoliyatining oxirigacha benuqson, saviyasini va imkoniyatini to'la saqlanib qolishi bir qator ijro va jismoniy holatlar bilan bog'liqidir. Xonandalarning doimiy nazoratda saqlanishi lozim bo'lgan tomonlari, bu tabiat bergen ovozni saqlash, ya'ni asrash. Ikkinchidan, sixatlik xususiyatlariga katta ahamiyat berish, uchunchidan, talqin qonunlariga rioya qilishdan iboratdir.

Xonandaning ovoz imkoniyatlari. Odatda, musiqaning negizini tashkiletuvchi jarayon tovushdir. Tovush - bu zoxiriyo ko'rinish. Unga turli vosita, harakatlar bilan erishish mumkin. Tovushlarning ma'lum balandlikka ega bo'lganliklari esa musiqiy tovush hisoblanadi. Musiqiy tovushlarni ma'noli, xis tuyg'ular orqali mukammal tarannum etishga eng avvalo inson ovozi qodir. Xonanda ovozida tovush kuchi, balandligi, qattiqligi va barchasini uyg'unligida hosil bo'ladigan tembri mavjud. O'zbek an'anaviy xonandalik san'atida shu bilan birga ko'rinishga ega bo'limgan, lekin his etishda anglanadigan ovoz tarovati,

mungi, dardi, bezagi, xirgoyisi bor bo'lib, darxaqiqat to'laqonli ma'noga ega bo'lgan ovozni tashkil etadi. Chunonchi, mumtoz xonandalik amaliyotida aynan mana shu jihatlar ijroning extirosli xususiyatlari sifatida ijobiy baholanilib kelingan.

Ovozning barcha tarkibiy xususiyatlaridan keng foydalanib, barcha imkoniyatlari yordamida ijodiy yondoshib, tinglovchi qalbiga ta'sir eta olish, mumtoz xonandalikni kasb etgan namoyandalarga xos talqin hisoblanadi. Zero, har bir xonanda-hofiz (ijrochi), tinglovchilarning ro'hiy ozuqa olishlarida o'z ta'sirini ko'rsatadi. Inson ovozining musiqiy jihatlarini belgilovchi o'z imkoniyatlari borligi aniq. Ularning bir qatori tabiiy iste'dod bilan bog'liq bo'lsa, ayrimlari saboq, mashq va tajriba jaryonida shakllanishini e'tirof etib o'tishi lozimdir.

O'zbek an'anaviy xonandalik san'ati amaliyotida juda ko'p ovoz turlari uchraydi. Mutaxassis xonandalar tomonidan ular o'z xususiyat va sifatlaridan kelib chiqib nomlanib kelingan. Masalan: «Tik ovoz», «Dovudiy ovoz», «Kuchli ovoz», «Xasta ovoz», «Dardli ovoz», «Manqa ovoz», «G'alati ovoz», «Baqiroq ovoz», «Mungli ovoz», «Qo'ng'iroq ovoz», «Yoqimli ovoz» va x.k. Xonandanining ovozi faqat ularning eshitilishi bilan emas, balki ijro diapozoni, ovozning ohangdorligi, talafuzning to'g'riliqi, hush yoqimliigi bilan ham xarakterlanadi. Ovozlarning balandligi nuqtai nazardan past va yuqori registrlarga bo'lish mumkin. Odatda, registr tushunchasi ovoz diapozonining bir qismini tashkil etadi.

Musiqiy ovozlarni ishlatish texnikasiga ko'ra tadqiqotchi olimlar 3 turga ajratadi. Ya'ni, «Binnigi» (dimoq), «Guligi» (tomoq) va «Ishkami» (korin) va har bir usulga alohida ilmiy-nazariy ta'rif berib o'tgan. Ma'lumki, xonandalikda aytim yo'li (usuli) ovoz, nafas va ovoz chiqarish apparatlarining bir-biriga uzviy bog'liqligida hamda tufri ishlatish natijasida yuzaga keladi.

Binnigi - ijro sun'iy usul bo'lib, ovozlarning qo'shilib ketishi va asosan dimog'da sadolantirishdir.

Guligi - O'zbekistonning barcha vohalarida keng tarqalgan bo'lib, ijro jarayonida xonandanining tomog'iga kuch berib, qiyinchilik bilan talqin etishi,

so'zlarni noaniq ifoda etishi, ovozni kuchaytirishi, bezashi kabi sun'iy usullardan foydalanishidir.

Ishkami - O'rta Osiyo xalqlari orasida eng yoqimli va sifatli ijrodir. Bu toifa ijrochilar chuqur nafas, kuchli tembr, keng diapozon mobaynida yangroq, tushunarli va yengil sadoli ovozdir.

O'zbek an'anaviy xonandalik san'atidagi ovoz talqin etish texnikasi 3 usuldan tashqari katta ashulachilar va maqom ijrochilari amaliyotida ko'p uchraydigan ovozni jag' orasiga olish usuli, ya'ni sun'iy ovoz hosil qilish musiqa nazariyasi fanida «*falset*» ovoz deb ataladi. Ana shu suni'iy ovozni qo'lllash ham mavjud. Kayd etish joizki, *falset* ovoz talqini o'zbek xonandalari tomonidan ko'p qo'llaniladigan uslullardan biridir.

Xonandalikdagi ovoz talqini past, o'rta va yuqori registrlarga bo'linadi. Yuqori registr - bosh miyya bilan bog'liq tovushlar tarannumi hisoblanadi. *Falset* ham ongli ravishda sun'iy tarannum etiladigan sohta ovozdir. *Falset*, imkoniyatga qarab va mahorat doirasida deyarli barcha xonandalik tarmoqlarida ishlatilib kelingan. Hattoki, soxta ovozni asl ovoz bilan uyg'unlashib ketgan ko'rinishlari ham amaliyotda uchraydi. O'zbek mumtoz xonandaligida *falsetning* keng qo'llanilishi, turli ko'rinishlarda foydalanishlari kuzatiladi.

Falset - odatda, *falset*-xonandaning tabiiy ovoz imkoniyatlaridan kelib chiqaruvchi sun'iy ovozdir. Bu usul Farb musiqa madaniyatida, vokal ashula ijrochiligida keng va ma'lum tartibda qo'llaniladi. O'zbek ustozona musiqa talqinida *falset* o'ziga hos shaklda ishlatiladi. Yevropa ashula ijrochiligida asarning ma'lum qismida qo'llaniladigan bu usul O'zbekiston vohalari, ayniqsa Xorazm va Farg'ona-Toshkent ijro yo'llariga mansub xonandalarning talqinidan munosib o'rinn olgan. Ijro jarayonida *falset* turli shakllarda namoyon bo'ladi.

Odatda, ko'pchilik xonandalar qisman bu usulga murojaat etib, asarning avj qismlarini *falset* usulidan foydalangan holda ijro etadilar. O'zbek musiqa ijrochiligida, aynan ustozona musiqa namunalari (maqomlar)ni ijro etish amaliyotida «*falset*» usulidan keng foydalaniladi.

Xususan, o'zbek mumtoz hofizlari ijrochilik an'analarining negizida faqat bir ashulachilik uslub turadi deyish noo'rin. Chunki, og'zaki an'anaga munosib bo'lgan musiqa merosimizning ijro jarayonlari o'ziga xos shart-sharoit, joy - maqon bilan bog'liqidir. Shu bilan birga musiqa san'atining namoyandalari bir qator janrlarning targ'ibotchisi sifatida faoliyat ko'rsatganlar.

Aksariyat hollarda, zamon va makon bilan bog'liq musiqiy san'atga hos namunalarni bastakor asarlari va bastakorlar ijodlarini, zamon ruhiyati bilan sug'orilgan asarlarni ijro etishga uringanlar. Shu bois, ustozona musiqa ijrochilar talqinida shiddat, zavq-shavq, joziba yuqori tembr, badihago'ylik va sayqal kabi jihatlar munosib tizimini topishi uchun ikki-uch ashulachilik uslubini bilish va undan o'rinali, munosib foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozimdir.

Chunki, har bir ashulachilik uslubi o'ziga hos ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Ularning ijobiy xususiyatlaridan foydalanish ijrochilikda o'z samarasini ko'rsatadi. Shu bilan birga musiqiy namunalarning ichki xususiyatlari, rivojlanish jarayoni, tabiat (dinamikasi), shiddati ma'lum darajada bu xususiyatlardan foydalanishni taqozo etadi. Shu o'rinda mumtoz musiqa ijrochilik an'analarida ustoz xonandalar "guligi" bilan "ishkami" ashula uslubidan keng foydalanib keltingan.

Xonandalikning ijro saviyasi - tovushni mukammal talqini, uningmusiqiy balandligini aniqlab, amaliy voqye'lik bilan bog'lab, sirtqi va tashqi his orqali ovoz vositasida kuylash ijro saviyasi hisoblanadi. Mazkur omilni musiqashunos olim Yu.V.Kats o'zining ilmiy tadqiqotlarida "talqin mashaqqatlari" nomi bilan belgilab beradi va uni xarakterlovchi omillar 4 holat bilan bog'liq ekanligini qayd etib o'tadi. «...talqin etuvchining (ya'ni xonandaning) shaxsiy imkoniyatlari (masalan, eshitish qobiliyati, musiqiy eslash, ovozining miqdori, saboq va bilim darajasi kabi tabiiy iste'doddari va x.k.), qabul qilish normalari...» Bu jihatlar albatta xonandaning ijro saviyasi bilan bog'liq muammolarni o'z ichiga olganligini qayd etish joizdir.

Ijro madaniyati - san'at insoniyat ma'naviyatining ko'zgusidir. San'atkori ana shu ko'zguni yaratuvchisi, asrovchisi, davom ettiruvchisi va kelajagi

hisoblanadi. Qaysiki xalq buyukdir uning san'ati va san'atkori ham buyuk va beqiyos bo'ladi. Bu xususda o'zbek musiqa san'atining qadimiy va boy, ko'p qirrali hamda zamon bilan doimo hamnafas rivojlanib kelganligini e'tirof etish lozim. Boy musiqiy merosni ijodkori hamda ijrochilari esa shunga mos, buyuklikka xos zabardast sozanda va xonandalardir. Ular tarix davomida asralib, avloddan-avlodga avaylanib sharaflı «hofiz» nomini munosib ardoklab kelmokdalar.

Bunga avvalo hofiz-xonandalarning jamiyatdagi urni, kolaversa mavkei, tinglovchi-muhlislarga munosabati, muomalasi, yurish-turishi, ijrosi hamda ijro repertuarlari o'z ta'sirini kursatib kelgan.

Hofizlar azal-azaldan xalqning mu'tabar kishilari sifatida ardoqlanilgan. Ularning ko'pchilliklarini nomlariga "Xoji" iborasi ham kushib aytilgan. Buning o'z sabablari bor. Avvalo, bu ularning nomga xos amallarni bajarib kelganlaridan darak bo'lsa, ikkinchidan hofizlar bir qator ilmlardan xabardor bo'lganliklaridandir. Hofizlar elning kuz ungida barchaga ibratli kishi sifatida faoliyat olib borganlar. Chunki u darajaga yetishishning mezonlarini biz qayd etib o'tdik. Ijro jarayoning uzi ham, ularni yurishda, turishda, utirishda, kiyinishda, ijroda va tinglovchiga bo'lgan munosabatlarda risoladagidek odobli, axloqli, nozik didli, nazokatli, chiroyli, fayzli va samimiyl bo'lishini taqozo etadi. Bularning barchasi xonandaning ijro madaniyatiga xos jihatlardir.

Ovoz gigienasi - Ovoz xar bir jonli mavjudotda mavjud, lekin xonandalik yoki hofizlikka xos ovoz, tabiatning in'omi hisoblanadi. Shu bois, uni ehtiyot qilinishi, muntazam tarzda parvarishlab turilishi, undan aql va idrok bilan foydalanimishi maqsadga muvofiqli. Hofizlikdagi ovozning salomatligi va xastalanmasdan faoliyat olib borishda, bir qator ovozni asrash yoki ovoz gigienasiga e'tibor berib unga rioya qilish lozimdir.

Avvalo, xonanda ovoz pardalarini xastalanishidan hamda qattiq urinib qolishidan doimo saqlanib nazoratda tutishi lozim. Aslida, bu qanday holatlarda yuz berishi barchaga ayondir. Ya'ni, tomog'ini kuchlantirib qattiq gapirishdan, bo'lar-bo'lmas baqirib kuylashdan, xonandaga noqulay bo'lgan pardalarda

(tessiturada) majburan ko'p vaqt davomida kuylash, avj pardalarda beto'xtov va beo'xshov xonish qilishlar turli ovoz xastaligiga olib keladi. Buni oldini olish uchun xonanda, doimo ovoz sozlash mashqlarini tartib bilan olib borishi, past va yuqori ovoz tessituralarida ko'p vaqt kuylashni ma'lum ovoz qizdirib - tayyorlangan mashqlardan so'ng amalga oshirishi, doimo ustozining nazoratida bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ovoz pardalarining mutanosib saqlashning birdan bir yuli mashg'ulotlar bilan ovozni dam olish mezonlariga rioya qilish hamda issiq-sovuq taom tanavvul qilish va past haroratli havo sharoitlarida vaziyatni turi tanlashdan iboratdir.

Chunki, bu amallar, xonandalikda ovoz pardalari (paylari)ni to'g'ri saqlash me'zonlarini asosiy qonun - qoidalariga kiradi. Shu bilan birga, ovoz pardalarini sovuqdan, sovuq havoda kuylashdan, sovuq xolda bo'lgan ichimlik va taom iste'mol qilishdan asrash lozim. Chunonchi, ma'lum ijrodan sung sovuqlik iste'mol qilish ovoz paylariga salbiy ta'sir etadi va xastalikka olib keladi.

Xonandalik amaliyotida ko'p uchrab turadigan yana bir nuqson, ovoz paylarini keragidan ortiq kuch bilan ishlatgandan so'ng, yoki tanaffuzsiz keragidan ortiq kuylaganda ovoz psychalarida paydo bo'ladi xastalikdir. Bunda faqat ovoz paylarini davolovchi mutaxassis-foniator vrachga murojaat etish lozim bo'ladi.

Hofiz-xonandalikning iste'dod, saboq va amaliyot mezonlarida ijro paytida befarq bo'lмаган bir qator tabiiy jihatlar ahamiyatini qayd etib o'tish lozimdir. Bu kasbiy ijrochilikka maqom ijrochiligi an'anasidekka merosdir.

Xar bir hofiz-xonandada bu jihat muqobil ijobatini topsa maqsadga muvofiq bo'lishi begumondir. Ya'ni, «Maqom ijrochiligidagi» – deb yozadi o'z tadqiqotlarida alloma I.Rajabov, - bir hofizning aytish uslubi va uning aytgan ashula yuli ikkinchisiga xech bir o'xshamaydi. Ma'lum maqom yulini turli hofizlar xatto variantlar darajasida ijro etishi mumkin. Chunki, ularning xar biri ashula yo'lini puxta va chiroyli ijro etishi uchun o'z ovozining imkoniyatlari doirasida unga ma'lum o'zgarishlar kiritadi.

Ma'lumki, vohaviy, mahalliy va shaxsiy ijobi uslublarining shakllanishiga maqom ijodiyoti va ijrochiligi asos bo'lgan. Lekin, uning talqini masalalari, albatta ijrochining imkoniyatlariga asoslangan. Shu bois, ijrochilikda mahoratni saqlash va uning doimiy tarzda rivoljlantirish mezonlari, ovoz imkoniyatlari, saviyasi, madaniyati, gigienasi va holati kabi tabiiy jarayonlar bilan doimo hamohang bo'lishi shart. Bu hofiz-xonandalarning sabot bilan bog'liq ibratli jihatlarini namoyon etuvchi omillar hisoblanadi.

3-§. Matn va talaffuz masalalari.

Ashulachilik uslubi ijroda asarning ichki va tashqi xususiyatlarini ochib berishda xonandadan nafaqat mukammal musiqiy tovush ijobi etilishi, balki badiiy, falsafiy g'oyalar bilan sug'orilishini taqozo etadi. Chunki, bu jarayon ham uziga xos qator muammolar bilan xarakterlanadi. so'z matni va uning munosib talaffuz mezonlari xonandalikda muhim o'rinni egallab kelganligini e'tirof etib o'tish joizdir.

Zero, mumtoz hofizlik san'atida ijobi etiladigan asarning so'z matniga katta e'tibor berib kelingan. Xar bir mumtoz musiqa janrining so'z asoslaridagi matnlar ham alohida shakl va xususiyatlariga ega bo'lgan.

Ashula ijrochiligi bizga ma'lumki, so'z va kuyning uyg'unlashgan xolda mutanosib talqin etilishiga xos, ularning xar birini alohida yondoshish bilan ifoda etilishiga asoslanadi. Tovushlar majmuasida vujudga kelgan musiqiy kuy alohida ma'nosiga ega bo'ladi. O'z o'mida unga bog'langan so'z ham muhim bir g'oyani ifoda etadi.

Aytim matnlari - An'anaviy xonandalik san'atida asarning so'z matni va unga bo'lgan e'tibor alohida ahamiyatga egadir. Avval ijroning mukammal talqini, aynan asar matni hamda ijrochi munosabatining darajasiga bog'liq. Mumtoz xonandalikni uch asosidan biri adabiyotning, ya'ni mumtoz she'riyatni idroklagan bo'lishi bilan izohlanadi. Hofizlikda esa, mumtoz adabiyot namunalari g'azal, masnaviy, muhammas, musaddas, she'r va xokazo badiiy janrlar o'z ijobi yuli, talqin usullariga hamda qonun va qoidalari ega. Bu adabiyotda aruz vazni qoidalari ekanligi barchaga ayondir. Zero, she'r (matn) o'lchovi bo'g'linlari

jihatidan, usul (musiqiy ohang va musiqiy kuy) ruknlariga mos kelishidagi qoidalar nazarda tutilmoqda. Mumtoz musiqiy asarlarda, nafaqat she'r vazni, balki she'r mazmuni ham katta ahamiyat kasb etadi.

Mumtoz xonandalik san'atida aytimlar o'z janri doirasida so'z-matnlariga ega bo'lган. Bular orasida maqomlarning so'zlari turli xususiyatlari g'azallardan iborat bo'lган. Oldinlari diniy va ishqiy mavzularga solib aytilib kelingan maqomlar namunalari keyinchalik mumtoz shoirlarning dunyoviy, lirk hamda ishqiy g'azallari bilan aytish rasm bo'ldi.

Eng asosiysi matnning ohang ma'nosi bilan mutanosibligidir. Chunki, xar bir maqom o'z tabiatidan kelib chikib turlicha xarakterlanadi. Ya'ni, «Buzruk» - ulug'vorlik, buyuklik maqomi. Zabardastlik va ishonchli katta mahorat ijroda xukm surishi lozim. «Rost» - rostguylik, to'g'rilik maqomi, samimiylilik soflik, to'g'rilikka asoslanadi. «Dugox» - ishq muhabbat maqomi, «Segox» - xijron maqomi, «Navo» - xotirlash, eslash, kungil nidosi ohanglaridan tuzilgan maqom, «Iroq» - firoq maqomi.

Namunalarda ularning xarakterlovchi asl ohanglar mujassam topganki, ijo talqinida unga erishilmasa uni maqom deyishga asos qolmaydi. Shu bois, xar bir maqom xususida xonandalarda ma'lum tushuncha bo'lishi shart. Bu esa xonanda yutug'ining yarimi desak adashmaymiz.

Mumtoz xonandalik san'ati an'analarida avvaldan Hofiz Sheraziy, Shams Tabriziy, Jaloliddin Rumiy, Fariduddin Attor, Amir Xusrav Dexlaviy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Ansoriy, Bedil, Xiloliy, Sanoiy, Binoiy, kabilarning so'zlari ko'p uchrasa, keyingi davrda Alisher Navoiy, Maxtumquli, Mashrab, Xuvaydo, Muqimiy, Furqat, Amiri, Zebiniso, Nodirabegim, Xaziniy, kabi mumtoz she'riyatimiz namoyondalarining yaratgan ash'orlari keng qo'llanilib kelinmoqda. Bularni idroklash va ular ijodining asosiy mohiyatini tushunib yetish maqom ijrochiligidagi juda muhim hisoblanadi. Shu bois, xonanda aruz saboqlaridan xabardor bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Talaffuz - xonandalik an'analaridagi omillardan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Mumtoz xonandalik san'atida so'z-matn ma'nolarini

to'g'ri va anik xolda talaffuz etish va tinglovchiga yetib borishi xonandaning nutq va ohang talaffuziga bog'liqdir.

Xonandalik amaliyotida xonish talaffuzining turli xillari mavjuddir. Birinchidan: ohang talaffuzi. Bu jarayon uch umumiyo ko'rinishda uchraydi.

a) *tabiatan nuqsonli talaffuz*. Talaffuzning tabiiy nuqsonliligining xillari ko'p va amaliyotda ham uchrab turadi. Bu xildagi talaffuzda xonandaning xarflarni, bo'g'lnarni, jumlalarni noto'g'ri o'qib talaffuz etishlariga aytildi. Jumladan: «x» va «x», «f» va «k», «r» va «l» xarflarini almashinib ketishi amaliyotda uchrab turadigan xoldir va ularni ijroda to'g'ri talaffuziga erishish mumkin. Uning uchun muntazam maxsus tanlangan so'z bo'g'lnariga asoslangan mashqlar asosida tartibli mashg'ulotlar o'tkazish lozimdir; «s», «z» va «r» tovushlarini tulakonli talaffuz etolmaslik. Bu jarayon nutq defektologiyasiga bog'liqdir;

b) *bilimsiz, ongsiz va savodsiz talaffuz*. Oxirgi paytlarda xonandalarning ko'pchiliklari (xonandalik san'atini barcha yo'nalishlarida) so'z matniga, ya'ni she'rga, g'azalga e'tiborsizlik bilan munosabatda bo'lib kuylayotganliklari kuzatiladi. Bu avvalo so'z matnining yaxshi bilmaslik, she'riyat qonuniyatlaridan bexabarlik, talqin masalasida ustoz sabog'idan bexabarliklari oqibatida yuzaga keladi. Demak xonanda avvalo ashulaning zaminidagi she'r yoki g'azalni tushungan xolda yod olishi va uni to'g'ri o'qishni o'zlashtirishi lozim. O'zbek tilida unli tovushlar 6 ta (a, o, u, e, i, u), 4 ta yolashtirgan (ye, yo, yu, ya,) unli xarflar bor. Ularda ayrimlari yolashtirgan xarflarning unli tovushni qo'shib talaffuz qilishdan yuzaga keladi: ye (ye), yo(yo), ya(ya), yu (yu).

Odatga ko'ra, o'zbekona unli tovushlarni kuylaganda tembr jihatidan bir xil sof holatda talaffuz etiladi. Ijro jarayonida urg'uli va unli xarflar talaffuzi o'qigan paytda qanday bo'lsa kuylashda ham shunga rioya qilinadi. Shu bois she'riyatning nutq, talaffuz qoidalarini o'zlashtirish xonandalar uchun muhim ahamiyatga ega.

v) *savodli, anits va bilimli talaffuz*. Avvalo, she'riyat qonun-qoidalaridan boxabar, ohang va matn mutanosibligini idroklagan, musiqaning barcha jihatlari bo'yicha ustoz sabog'idan bahramand bo'lgan savodli ijro. Ikkinchidan, aytim

me'zoni ham ikki uslubga asoslaniladi. Ya'ni, deklamatsiyali uslub va ohang bilan kuylash.

O'zbek mumtoz xonandaligida kam uchraydi, lekin onda-sonda uchraydigan uslub, so'zlashuv ohangiga yaqin deklamatsion uslubdir. Odatda, bu usul an'anaviy xonandalik ijrochiligidagi xos emas. Lekin, xonandalikning boshqa yo'nalishlarida, ayniqsa opera xonandaligida ko'p uchraydi va bu uslub «rechitativli aytim» deb yuritiladi.

Ohang bilan kuylangan ovoz talqini joziba bilan sayqallaydigan turli bezaklar orqali ijro etiladi. Bular – turli ko'rinishdagi rang-barang xanglar, shaxdlar, qochirimlar, nolalar va qolaversa mukammal hofizlik xonishidir.

Uchinchilan, so'z talaffuzi sifatlari. Ularni ijroda yug'on yoki ingichka, yumshoq yoki qattiq ifoda etish mumkin. Odatda, ovozni ijro paytida turli shaklga solib ijro etiladi. Ovozni yumshoq yoki qattiq tarannum etish, yug'on yoki ingichka shaklga solib kuylashda xonanda asar mohiyatini idroklichen xolda unga mos yo'l tanlab ijro etishi juda muhimdir.

Xonish piravordida go'zal, chiroqli so'zlar, to'g'ri va aniq ohang sof va tabiatli tarannum etilishiga alohida e'tibor berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Hofiz, risolaning birinchi bobida kayd etilganidek, avvalo, esda saklovchi va chiroqli, ma'noli kiroatga ega shaxsdir. Musiqiy ohanglarni tarannum etuvchi hofiz-xonandalarda esa, bu jihatning xar ikkisini va unga ohang mujizasini kursatish kabi xislatlar mujassamdir. Bundan kelib chiqadiki, hofiz-xonandalar asarning matnini mukammal bilishi, uning ma'nolarini iloji boricha to'laroq idroklashi, pirovardida esa matnga xos ohang bilan talaffuz etishi maqsadga muvofikdir. Bu jarayon hofiz-xonandaning ilmiy salohiyatini anglatadi.

4-§. So'z va ohang.

Ashula ijrochiligi bizga ma'lumki, so'z va kuyning mutanosib talqiniga xos, ularning xar birini alohida yondoshish bilan ifodalanishiga asoslanadi. Tabiiyki, tovushlar majmuasida vujudga keladigan musiqiy kuy alohida o'z ma'nosiga ega bo'ladi. O'z o'rnida unga bog'langan so'z ham muhim g'oyani

ifoda etadi. Aslida, azaldan kuy so'zga bog'langan. Bu jarayonda so'zning g'oyasi kuyga ham asos bo'lgan. Ashulachi esa, kuy va so'zni birligini ta'minlagan xolda xar ikki omilni yashirin mazmunini ovoz talqinida kuylash orqali ochishi lozim. Uning saviyasi va ahamiyati aynan asarning qay darajada talqin etilishiga ham bog'liqligini e'tirof etib o'tish lozim.

So'z bilan ohangning qanchalik uyg'unligi zaminida bir qator musiqiy va adabiy unsurlar borki, xonanda yoki hofiz buni bilishi bilan birga bu ilmlarni badihaviy talqin etishi ham juda muhimdir. Bu jarayon xonanda talqinining xar bir amalga oshiriladigan xarakatlari bilan bog'liqdir. Bir tovush sadosidan boshlab kuy xarakatining barcha jabhalaridagi tovush munosabati muhim va alohida ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, tovush va so'z bo'g'inidan boshlab, so'z va jumlagacha bo'lган ijroda musiqa tovushlarining oraliklari, intervallari va keyingi xarakatlari alohida ma'nolarga egaligini namoyish etishdir.

Tovushlarning xar bir xarakati muayyan ma'no kasb etadi. Xonanda esa unga ijodiy yondoshib asarni jonlantiradi. Demak, uslubning shakllanishi ham aynan ana shu so'z, ohang va ijro talqini zaminida dunyoga kelar ekan.

Ijrochilik mohiyati - ijrochilik mohiyatini ko'rsatishda xonanda har bir asarni ichki dunyosini tushunib, uning obraziga tayyorlangan holda kira olishi va shu obrazni ijodkor tasavvur qilgandek yarata olishi ovoz talqinida muhimdir. Shu bilan birga ovoz imkoniyatlarini, sifatini ko'rsatishda avvalo o'z ijrosini o'zi tinglashi va o'z bilimi doirasida to'g'ri idroklashi lozim. Bu jarayon musiqa san'atida muhim omillardan bo'lgan, ayniqsa, cholg'u va ashula ijrochiligida katta ahamiyatga ega bo'lgan va ijro bilan bevosa bog'liq bo'lgan qator o'ziga xos xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Ijro asar ruhiga, obraziga kirishi va o'z imkoniyatlarini ko'rsatishdagi zarur omillar deb hisoblanadi.

1. So'z matni jumlalarining ijrodagi yakuni;
2. Kuy tuzilmalarini tarkibiy ravnligi;
3. So'z bo'linishlari;
4. Musiqiy kuy bo'laklari frazalari;
5. Tinish jarayonlari pauzalar;

6. Nafas olish joylari uslublari;
7. Kuyda tovush chuzimlarini uzaytirish uslubiyatlari;
8. Quydagi metro-ritmik tuzilmalarini aniqqaytarish;
9. Kuyda ma'lum bo'laklarning boshqa balandlikda ketma-ket qaytarish;
10. Og'zaki tekstdagi tinish belgilari;
11. Asarning kadans davralari;
12. Kuyda metro-ritmik tuzilmalarni o'zgarishlar bilan qaytaralishi.

Muallif qayd etgan sifatlarni xonanda nazarda tutib, mumkin darajada rioxalisa, xonish omilidagi ijro har tomonlama bu jarayonning mohiyati nuktai nazaridan mukammal ifodasini topadi.

Ijrochilikda muhim bo'lgan sifatlarini alohida olganda, har biri o'ziga xos ahamiyatga egadir. Chunki, asarning umumiyligi g'oyasini ifoda etishda musiqa va so'zning mazmuni, ularning ohang vositasidagi talqini, kuy rivojining pag'onalari, dinamikasi. Har bir kuy va so'z jumlalarining boshlanish tugallanishlari, kuyning metro-ritmik jihatlarining uzaro uyg'unligi, xonandaning bilimi va imkoniyatlari darajasini anglatadigan tomonlaridir. Ana shu jarayondagi barcha xususiyatlar uyg'un holda asarning ichki va tashqi dunyosini ifoda etish uchun lozim bo'lgan musiqiy omillardir.

Musiqiy asarning talqini, so'zdan, matndan mustasno holda, o'zining ichki qonuniyatlariga bo'ysunishi hammaga ayon. Bu qonuniyatlar tovushkator, uslub tuzuk, turg'un tovushlar va kuyning tarkibiy shakllari bilan izohlanuvchi tomonlari orqali xarakterlanadi. Bu jarayon aslida "ijro tarkibi"ni tashkil etadi.

Odatda, har bir musiqiy asar ma'lum tovushkator tizimida harakat qiladi. Harakatlarning qaydarajada ifoda topishi asarning bastakori, qolaversa, ijrochi talqinida jonlanadi. Ijro jonlanishi tovushlarning tuzuk tarkibidagi o'zaro bog'lanishiga asoslanadi. Lekin, bu bog'lanishda har bir kuy bo'laklari, jumlalari alohida va asar doirasida jumlalarning bir butunlikda tarkib topishi, tovushqatorning asosiy va yondosh tovushlarning mutanosib tarkib topishi juda muhim. Bu ma'noda xalq va mumtoz ijodiyot janrlari o'z shakliy tarkiblariga egadirlar.

Xalq musiqa ijrochiligidagi, ayniqsa badihago'ylik, erkin talqinga asoslangan ijro turlarida, asar tarkibi qisman bo'lsada o'zgarishga uchraydi. Lekin, tarkibiy qismning asosiy tizimini shakllantiruvchi turg'un tovushlar harakatdagi turg'un tovushlar, ularning rivojlanish jarayoni va tugallanish jabhalari asoslangan holda gavdalanadi. Bu albatta ijro tarkibining negizini tashkil etadi.

Hofiz-xonanda uchun ijro jarayonida so'z va ohangni idroklagan holda talqin etishi muhim. Unda so'z shaklini buzilmasligi va ohangga mos tushishi asosiy omil sifatida gavdalanadi. Aslida bu jarayon hofiz - xonanda uchun ijro mohiyatining asosi bo'ladi.

5-§. Xonandaning ovoz tuzishi tavsifi.

Vokal musiqa - kuylash uchun mo'ljallangan musiqa. Vokal musiqaga yakka, ansambl hamda xor tarzida, shuningdek musiqa cholg'ulari jo'rligida yoki umuman jo'rsiz (masalan katta ashula, a kapella xorlari kabi) ijro etiladigai asarlar kiradi. Barcha turlarida xonanda ovozi yetakchi o'rinni tutadi. Vokal musiqa asosan, badiiy matn (she'riyat) bilan bog'liq. Shu bilan birga so'zsiz ijro etiladigan vokaliz ham vokal musiqadir.

Hozirgi vaqtida ovoz turini bexato aniqlay oladigan yagona uslub mavjud emas. Ba'zi hollarda bas o'zi havas qilgan tenorga ovozini o'xhastishga harakat qiladi. Natijada tovushning shakllanishi yuzaki bo'lib qoladi. Tenor esa o'zini murakkablikdan xoli qilish uchun bariton deb aytadi. Pedagog o'quvchining ovoz xususiyatlarini uning ijrochilik usulidan ajrata bilish kerak.

Ovoz turini aniqlashda tembr, diapazon, registr tuzilishining xususiyatlari, markaziy tovushlar, tessiturani ushlay bilish qobiliyati, hamda fiziologik-anatomik belgilar (ovozi bog'lamlarining uzunligi va zichligi, rezonator tizimlari va boshqalar), xronaksimmetriya kabi qator alomatlar hisobga olinishi kerak. Tajribali vokal o'qituvchisi o'quvchining ovoz tembridan ko'p narsani bilib oladi. Bu shaxsiy akustik xususiyat turli tessitura larda sinchiklab tekshirilishi lozim. Tembrning eng yaxshi sifatlarini eshitish uchun bir asarni yondosh tonalliklarga ko'chirib ijro etish mumkin. Diapazon ham ovoz turini aniqlovchi belgilardan

biridir. Biroq u o'quvchida doim ham to'la hajmda ifodalanmasligi mumkin. Ko'pincha u chegaralangan bo'ladi. Ba'zi hollarda uchraydigan «metso soprano» va «soprano» tonlarini o'z ichiga olgan, nihoyatda keng diapazon ham foyda bermaydi. Ovozni to'g'ri tasnif qilishda registr tuzilishini o'rganish yordamchi vositadir.

6-§. Erkaklar ovozi registrlari.

Erkaklar ovozlarining turi, hajmi va kengligi. Tenor (do kichik oktava – do 2 oktava) ovoz kengligiga ega.

Altino tenor – juda harakatchan yengil yuqori registrda jaranglaydi. Lirik tenor – yumshoq harakatchan ovoz jarangi deyarli hamma joyda bir tekis taraladi. Xarakterli tenor - lirik ovozning chiroyli va yoqimliligin belgilaydi. Lirik drammatik tenor – keng ovoz hajmi kengligiga ega ovoz. Drammatik tenor – kuchli, jarangdor bo'lib, drammatik holatlarni tasvirlay oladigan ovoz.

Bariton – (A – kichik oktava – G – birinchi oktava A - katta oktavadan G - birinchi oktavagacha). Lirik bariton - xarakteri bo'yicha tenor tembriga yaqin, lekin bariton xususiyatiga ega ovoz. Drammatik bariton - unchalik yorqin bo'limgan ovoz, katta kuchga ega va pastki registrdagi ovoz bo'linmalarini ham ijro eta oladi.

Bas ovoz – (F – katta oktavadan - F – birinchi oktava). Yuqori bas – (yorqin jaranglash, baritonal tembrni eslatadi.) Markaziy bas – xarakterdag'i aniq bilinadigan tembriga ega ovoz. Pastki bas – chuqur, kuchli va past tovushga ega. Oktavadagi bas – asosan xorlarda aytildigan ovoz. Kontr oktavagacha tushishi mumkin. Bas – bu ham xarakterli tenorga o'xshab sahna imkoniyatiga qarab ijro eta oladi

7-§. Ayollar ovozi registrlari.

Ayollar ovozlarining turi - Soprano do – birinchi oktava (do uchinchi oktava) ovoz kengligida yuqori pag'onalarda yengil jaranglaydi. Koloratura ovozi – Juda chiroyli tembrni, o'ta o'zgaruvchan melizimlarga boy va katta harakatchanlikka ega ovoz. Bu ovoz do-birinchi oktava, uchinchi oktava do – re-mi va undan ham kengroq ovoz hajm kengligiga ega.

Lirik koloratura ovoz – o'ynoqi, yengil texnik harakatchan va mayin ohangdor ovoz. Lirik soprano ovoz - yengil hamda baquvvat yuqori ovozlar. 3- oktava C-dan oshmaydi.

Lirik drammatik soprano - ancha to'la ovoz, ko'krak tembri jarangdor bo'ladi. Drammatik soprano ovozi - kuchli, vazmin ovoz. Drammatik tembrda jaranglaydi.

Metso soprano - kichik oktava A – ikkinchi oktava A-gacha. Yuqori metso ayollar ovozi - ko'krak ovozi bo'lib mayin tembrli bo'ladi. Pastki metso ayollar ovozi – ancha pastda bo'lib, yo'g'on eshitiladi.

Kontralto – (E kichik oktava , F – ikkinchi oktava) eng pastki va kamdan-kam uchraydigan ayollar ovozi. Juda katta va keng jarangga ega.

Kezi kelganda aytib o'tishni joiz deb bilaman. Bolalar ovozlarining turi - Soprano-(diskant)yuqori ovoz, yengil, o`zgaruvchan yumshoq yangraydi. Katta ta'sir kuchioga ega (C-birinchi oktava, F, G-ikkinchi oktava)

Alt - bolalar pastki ovozi-kuchli va birmuncha yo'g'on jarangdor tembrga ega. (G, A - kichik oktava, D - E ikkinchi oktava)

8-§. Ovoz tayanchi.

Ta'lim jarayonida ovoz turlarini, uning hajmini, kengligini aniqlash orqali ovoz xarakteriga mos bo`lgan vokal mashqlari – vokalizlar hamda qo`shiqlar kuylatib boriladi, bu esa ovoz hajmi kengligini chiroyli, rang-barang tembrda va jarangdor bo'lishiga imkon yaratadi.

Akademik xonandalik pedagogikasi xonandani o'qitish tizimida muhim o'rinni egallaydi, ya'ni u tanlagan mutaxassislik bo'yicha chuqur nazariy bilimlar va amaliy malakalar yuzasidan tushuncha beradi. Barcha pedagoglar xonandalarni vokal san'atiga o'qitish jarayonida quyidagi to`rt tamoyilga asoslanadilar.

O`qitishda tadrijiylik va davomiylik tamoyili. Bu umumpedagogik tamoyil bo'lib, ta'lim jarayonida soddadan murakkabga qarab borishni nazarda tutadi. Tadrijiylik xonanda diapazonini kengaytirishda – vokal mashqlari, repertuar tanlash, lirik hissiyotdan dramatik hissiyotga o'tish uchun qo'llaniladi.

Repertuarni murakkablashtirish ovoz zo'riqishi va ovozni yo'qotishga olib keladi. O`quvchi bilan ishlaganda birinchi navbatda ovoz tembri, uning yorqinligi, sifati va uchqurligi uchun g`amxo'rlik qilish zarur. Bu ishlarni amadga oshirayotganda ovoz zo'riqishidan saqlanish lozim.

Musiqiy – badiiy va vokal - texnik rivojlanish tamoyillari birligi. Xonandaning vokal texnikasi rivojlanishi badiiy maqsadga yo`naltirilgan bo`lishi kerak. Badiiy maqsadlar u yoki bu texnik uslubni tanlash va tanlangan uslub ustida ishslash yo`llarini aniqlab beradi. Shu sababli musiqiy mulohaza badiiy did va keng ma'nodagi vokal qobiliyatlarini o'stirish va tarbiyalashni talab etadi. Mashg`ulotlarning barcha bosqichlarida badiiy rivojlanish texnik rivoj bilan uzviy birlikda bo`lishlari kerak.

Tabiiyki dastlab o`quvchi va o`qituvchining diqqat - e'tibori ko`proq texnik belgilarni rivojlantirishga qaratilgan bo`ladi. Mashg`ulotlarning so`nggi bosqichlarida esa o`quvchining artistlik qobiliyatlarini rivojlantirish, badiiy ijrochilik masalalari asosiy o`rinni egallaydi.

O`quvchiga bo`lgan shaxsiy munosabat tamoyillari. Har bir xonanda betakror shaxs (fiziologik - anatomik, ruhiy, musiqaviy nuqtai nazardan). Har bir o`quvchi imkoniyatining chegarasi turlicha bo`ladi, zeroki ovozning chidamliligi va mustahkamligi uning shaxsiy xususiyatiga bog`liq. Ayniqsa, o`quvchining ruxiy xususiyatini hisobga olib borish zarur, uni bilib borish, ovoz zo'riqtirishi va ruhiy «sinish» ga yo'l qo`ymaslik lozim.

Har bir o`quvchi bir - biridan ovoz tembri, diapazoni, ovoz .kuchi, chidamliligi, sifati bilan farq qiladi. Bu masalada o`quvchining xarakteri, temperamenti, qobiliyati, xotirasi, jasorati xususida gapirmasa ham bo`ladi. Yuqoridagilarni nazarda tutgan holda har bir o`quvchi uchun maxsus mashqlar tuzish yaxshi samara beradi.

Doimiy o`z-o`zini takomillashtirish tamoyili. O`qituvchi o`quvchi bilan qancha ishlamasin o`quvchi mustaqil o`z ustida ishlamasa, hech qanday natija bo`lmaydi. Bu tamoyil mahoratni butun ijodiy hayot davomida tinmay rivojlantirishni, unga sayqal berish muhimligini anglatadi.

Xususan talabaning o`z ustida mustaqil ishlashi nihoyatda muhim. Muntazam fidokorona mehnat xonandani mahorat cho`qqisiga olib boradi. Tamoyil — asosiy g`oya, ammo uslublar esa yo`nalishdir. Kuylayotganda nafas apparatining hosila tizilmalari faoliyati tomoq organ hosila tizilmalarining faoliyati bilan bog`liq bo`ladi. Shu boisdan nafas hosila tizilmalarini alohida o`rganish nihoyatda shartlidir. Tovush hosil qilish jarayonida nafasning erkin chiqishi tomoqdagi «ovoz teshigi» ning bo`sh va erkin harakat qilishiga bog`liq.

Ovoz pardalarining yaxshi tebranishi natijasida nafas apparatidan chiquvchi havo oqimi bevosita harakat qiladi.

Vokal metodikasi adabiyotida nafas masalasiga alohida e'tibor beriladi. Xonandada erkin va ravon nafas chiqarishni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Nafas tavsifi turli tarixiy davrlarda turlicha nuqtai nazarlarga ega bo`ldi. U asosan opera musiqasi xarakterida bo`lib keldi. Masalan, XVII asrdagi operalarning vokal partiyalari asosan nutq va kuylash o`rtasida bo`lganligi sababli ko`krak nafasi ustun turgan. XIX asrga kelib vokal partiyalari «murakkablashdi», kulminatsiyalar diapazonning ko`proq yuqori qismiga ko`chishi diafragmatik va ko`krak diafragmatik nafaslarga kuchishni taqozo etdi.

Kuylashda asosan an'anaviy nafas turlari qo'llaniladi. Yuqori ko`krak nafasi - bu nafas ko`krak qafasini kengaytirish va yuqori ko'tarish hisobidan olinadi, diafragma esa uning harakati ta'sirida passiv harakatlanadi. Shu asnoda nafas olganda qorin tortiladi, ko`krak qafasining yuqori qismi, umrov suyagi, ba'zan kiftlar ham sezilarli darajada ko`tariladi.

Diafragmatik nafas - bu nafas turidan ko`pchilik xonandalar foydalanadilar. Nafasni tortganda ko`krak qafasining pastki qismi kengayishi bilan birga qorin ham biroz «shishib» oldga qarab chiqadi.

Qorin nafasi - bunda qorin faol harakat qilib, ko`krak qafasi esa harakatlanmaydi. Bunday nafas turida havo chuqur tortiladi, havo chiqarilganda esa ovoz apparati erkin harakat qiladi, bo`g`ilish sodir bo`lmaydi.

Vokal san'atining tarixi va amaliyoti shuni ko`rsatadiki, yaxshi kasbiy ovoz hosil qilish uchun yuqoridagi har bir nafas turidan to`g`ri foydalansa bo`ladi.

Shu narsa muayyanki, nafas olish qaysi nafas mushaklari orqali amalga oshirilishi bilan emas, balki nimaning hisobidan nafas chiqarishni tartibga solib kuylash muhimdir.

Nafas tartibi uch guruhga bo`linadi:

1. Ko`krak qafasi mushaklari - bunday nafas chiqarish ko`proq kattga kuchli ovoz egasi bo`lgan ashulachilar tomonidan amalga oshadi. Ammo ularning ovoz kuchi deyarli bir xilda bo`ladi.

2. Qorin mushaklari - bunday nafas usulidan foydalanuvchi xonandalarning ovozlari dinamik tuslarga boy bo`ladi.

3. Ko`krak qafasi va qorin mushaklari birligi - bunday nafas chiqarish turini qo'llovchi xonandalar ovozlari ovoz kuchliligi va dinamik tuslarga boy bo`ladi.

Shuni ta'kidlash lozimki ko`krak qafasi mushaklari qorin mushaklariga nisbatan harakatlanishda ancha cheklangan bo`ladi. Ovoz sifati nafasni tartiblashga bog`liqligi sababli xonanda o`zida nafasning aralash turini shakllantirishi lozim. Bu xonandada dinamik nyuansirovkalardan unumli foydalanishga imkoniyat yaratadi.

Kuylashda hiqildoqning o`rni. Hiqildoq shunday joyki, unda xonanda ovozining ilk tovushlari hosil bo`ladi. U o`zida quyidagi sifatlarni mujassamlashtiradi: tovush baland - pastligi, tovush kuchi, tembri, uchqurligi, vibrato.

Kuylash jarayonida hiqildoq faoliyati quyidagi ikki mexanizm bilan farq qiladi:

- hiqildoqning tashqaridan yopishgan mushaklar ta'sirida o`z joyidan siljib turishi;
- ovoz pardalari funksiyasiga ishtirok etuvchi hiqildoqning ichki mushaklari ishi.

Katta xonandalar tajribasidan shu narsa aniqlanganki, kuylash jarayonida hiqildoq ma'lum o`rin egallaydi va kuylash oxirigacha shu tarzda turadi. Bu narsani L. Dmitrev xonandalarning katta guruhini tadqiq etayotganda tasdiqlagan.

Olim shunday xulosaga keldiki, hiqildoqning kuylashda o`rin barqarorligi ovoz turiga bog`liq ekan. Bas va bariton ovozli xonandalar hiqildoqni doimo pastga tushiradilar. Soprano va metso soprano ovozli xonandalar esa kuylash jarayonida hiqildoqni ko'taradilar yoki o`z o`rnida saqlab turadilar. (Turli ovoz turlariga doir ovoz pardalari uzunligi va hiqildoq pastidagi trubkaning uzunligi munosabati ifodalangan sxema namoyish etiladi).

Ovozlari yaxshi qo'yilgan kasbiy xonandalar unlilar kuylaganda hiqildoqlari diapazonning hamma joyida muhim o`rin egallaydi. Ushbu alohida holat hiqildoqning o`z joyidan yo past, yo o`z o`rnida, yoki yuqorilab harakat qilishi mumkin. Bu o`rinda hiqildoq funksiyasi individuallik kasb etadi.

Hiqildoqning ichki mushaklari amaliyotda o`zining stabilligi bilan ajralib turadi - past hiqildoq o`z holatini barcha unli tovushlarni kuylaganda esa butun diapazon davomida o`z holatini o`zgartirmaydi. Ya'ni hiqildoqqa kiruvchi teshik hamisha toraygan bo`ladi, va bu past parda bo`shlig`ida imnedansni vujudga keltiradi.

Kuylashda og'izni to`g`ri ochish ovozni yaxshi yangrashiga yordam beradi va talaffuz aniqligini ta'minlaydi. Lablar o`z holatida ma'lum darajada standartlashtiriladi. Kuylashda yumshoq tanglay muhim rol o`ynaydi. Uning ko'tarilishi natijasida ovoz yuqori pozitsiyada yangraydi.

Xonandalik ovozi registri deb yagona fiziologik mexanizmdan vujudga keluvchi bir turda yangraydigan qator tovushlar tushuniladi. Erkaklar va ayollar ovozlarining registr tuzilishlari turlicha bo`ladi. Erkaklar ovozi ikki registriga - ko`krak registri, faltset registriga va bir o`tuvchi registriga ega bo`ladi. Ayollar ovozlari esa uch registriga - ko`krak, markaziy va bosh regisgrlarga o'tish nuqtasiga ega bo`ladi.

Ko`krak registrida o`tish nuqtasigacha bo`lgan notalar kuchli yangraydi va xonandaning sub'ektiv hissiyotlariga binoan yangrash ko`krakda kechadi. Shu sababli bu yangrash registri ko`krak registri deb ataladi. Registrdan registrga o`tish notalari sub'ektiv tarzda noqulaydir. Xonandalar ularni ham ko`krak registrida ham

faltset registrida kuylaydilar. O`tish nuqtasidan yuqori bo`lgan notalar erkaklarda faltset registrida yangraydi.

Vokal ta`limi olmagan xonandada faltset registri kuchsiz yangraydi, tembri ham past bo`ladi. Faltset tovushlari bosh suyaklarida yangrashi sababli «bosh ovozi» deb ham ataladi. Ko`krak registrida pardalar bichimlari zikh umumlashadi va bor massasi bilan tebranadi. Faltset registrida parda bichimlarining chetlari tebranadi, natijada ovoz pardalari orasida teshik qoladi va undan havo oqimi erkin o`tadi. Shuning uchun faltset tovushlari «tuflash» xarakteriga ega bo`lib, kuchsiz va oberton jihatidan bo`s, nochor yangraydi.

Opera konsert xonandasini mukammal tarzda ikki oktavali ovoz egasi bo`lmog`i lozim. Bunda diapazon pastdan yuqorigacha silliq tekislangan bo`lishi kerak. Bunday tekislikka yuqori tovushlarni yopiqlashtirish bilan erishiladi. Erkakcha ovozning yuqori qismini «yopish» XIX asrning o`rtalarida vujudga keldi. Bu o`sha davrdagi opera musiqasi oldiga qo`yilgan talablardan kelib chiqdi. Bunga ayniqsa, Verdi, Wagner va boshqalarning tessitura ariyalari sabab bo`ldi.

Ovoz registri tekislanishi rivojining asosiy qoidasi — bu diapazon markazining yumshoq yangrashini tabiiyligini topishdan iboratdir. Bu ovoz bichimlarining tarang tortilmay ishlashiga bog`liq. Bunda quyidagilar foydali: mo`ttadil kuch, hujumning yumshoqligi, «o», «u» tovushlarda kuchaytirilgan qarshilik, ravon va turmasdan nafas olish, tayanch hissiyotini yaxshilab tutish, yaxshi mikstlangan o`rta registrni yuqori registr rivojining qulay usuli deb hisoblash mumkin, chunki ularidan yuqoriga qarab intervallar tuziladi. Ayni holda yuqori notalarda hech narsani o`zgartirmaslik prinsipi amalga oshadi.

Aralash tipdagisi tovush chiqarishni rivojlantira turib mazkur ovoz tipi spetsifikasini hisobga olib borish zarur. Masalan yaxshi ko`krak rezonatsiyasi bas ovoziga xosdir, shuning uchun mikstlashni ko`proq aynan ko`krak rezonatsiyasidan joriy etish lozim.

Ayollar ovozlari registr tuzilishining erkaklar ovozlariga nisbatan farqi shundaki ayollar ovozi diapazonining markaziy qismida tabiatan mavjud bo`lgan aralash tovush yangrashidan iborat. Past ovozli ayollar ovozida markazdan pastga

qarab ko`chishini o`zlashtirishning asosiy printsipi aralash tovush chiqarishni asta - sekin pastga qarab ko`chirish va sof ko`krak registrida tovush chiqarishdan iborat.

Bosh va ko`krak rezonatorlari. Rezonator bu o'pkaning egiluvchan devorlari ichiga joylanadigan havo miqdoridir. U o`z toni va oberton (asosiy tonga alohida tus beruvchi qo`shimcha toniga mos tushuvchi ma'lum chastotali tovushga aks-sado beradi. Yaxshi bosh rezonatoriga ega bo`lgan ovoz yorqin jarangdor va «temirsado» bo`ladi. Ko`krak rezonatorli ovoz esa to`la va «go`shtdor» bo`ladi. Bosh rezonatorlari tanglay yuqorisida gumbaz bo`lib, u boshning yuz tomoniga joylashgandir. Bosh rezonatori tushunchasiga doir barcha «gumbaz»lar suyak va togaylar devorlaridan iborat. Shu bois ularda o`z hajmi va rezonatorli xususiyatlar o`zgarmasdir.

Burunning eng katta qo`shimcha bo'shlig'i - gaymarov (yuqori jag') suyagining burun bushlig'iga tutash bo'shliq diametri 3 sm bo`lib, 3000 gts chastotali rezonans berishi mumkin. Xonanda ovozi rezonatorga mos tushsa, uning ovozi to`g`ri shakllangan bo`ladi. Ammo bosh rezonator yaxshi jarangdor ovozning asosiy sababchisi deb o'ylasak xato bo`ladi. Tomoqdan chiquvchi ilk tovushda ko`proq yuksak obertonlar mavjud bo`lsagina unga bosh rezonator javob qaytaradi. Bosh rezonansni his etish nuqtasi har kimda har xil bo`ladi: birovda yuz niqobida, boshqasida yuqori tishlarning old qismida, uchinchisida peshona qismlarida, to`rtinchisida esa qattiq tanglayda.

Bosh rezonatorni his etishga undovchi maxsus mashqlar mavjud. Bu mashqlar undoshli «m» va «n» tovushlarni kuylaganda namoyon bo`ladi. 3000 gts obertonga ega bo`lgan «m» unli tovushi, qattiq hujum metodi bilan pardalarning yumilishi yoki nafas tayanchi buning omilidir.

Ko`krak rezonatorlari nafas yo`llari (traxeyalar) va bo`g`iz nafas yo`llari (bronxlar) dan iborat. Traxeya 15 sm dan iborat bo`lib taxminan 500 gts chastotada rezonans beradi. Aynan shu chastota bosh rezonatorli ovozda «lo`ndalik», «go`shtdorlik» va ko`krak koloritini vujudga keltiradi. Ovoz pardalari ko`krak turidagi vibratsiyada ishlay olsagina ko`krak rezonatori kuchli bo`lishi mumkin.

Tovushda yorqin ifodalangan quyi chastotalar mavjud bo`lganda ko`krak rezonatori unga javob qaytaradi. Ko`krak rezonatorining roli bosh rezonatorga o`xshash. Ko`krak rezonatori orqali kuylovchi fonatsiya sifatini yaxshilashga mo`ljal oladi, unda rezonatsiyalash ovoz pardalari ishini yengillashtiradi. Tovush bir vaqtda bosh va ko`krak rezonatorlarida yangraganda ovoz pardalari aralash turda tebranadi. Bu to`la tovush hujumi hisoblanadi.

Tovush hujumi va uning turlari. Hujum tovushning paydo bo`lishidir. Tovush hujumining uch turi mavjud: kuchli (qattiq), yumshoq, va nafas tovushi hujumlari. Kuchli (qattiq) hujumda ovoz pardalari bichimlari zikh yopiladi, shundan keyin ovoz parda osti bosimi orqali shiddatli turtki bilan ular yana ochiladilar. Bunday hujum turi tovushga aniqlik, yorqinlik ato etadi, tovush muayyan intonatsion va aniq yangraydi. M. Garsia o`zining «Kuylash maktabi» kitobida bunday hujumni «coup de glotte»- tomoqli zarba deb ataydi. Bu uslub uning kuylash maktabi asosidir. Tajribasiz yosh xonandalarni tarbiyalashda kuchli (qattiq) hujumdan foydalanysh ma`quldir.

Bu ovoz pardalarini zikh ochib yopilishini vujudga keltiradi va tovush ijobiy shakllanadi. Bunda nafasning ortiqcha «oqib» chiqishiga yo`l qo`yilmaydi, tovush nafas tayanchi asosida to`liq chiqadi. Ayrim asarlarni kuylashda ifodalilikka erishish maqsadida kuchli (qattiq) hujumdan foydalanysh mumkin.

Bu hujum tomoqdan siqilib chiqadigan ovozlar uchun foydalidir. Ovoz pardalari bichimlari tomoqdan oqib chiqayotgan havo oqimi natijasida ishga tushadi, shuning uchun ular kuchli yopilishga imkon topmaydilar va tovush bo`gilishi xarakteriga ega bo`lmaydilar. Ammo bunday hujumdan uzoq muddat foydalanish zarar keltiradi, kuylashda notalarga qayrilish paydo bo`ladi. Nafas tovushi hujumi qattiq hujumga o`xshab, ayrim vaqtda ifodalilik vositasi sifatida foydalanish mumkin.

Tovush tayanchi tushunchasi - to`g`ri tayanchli xonandalik ovozi hosil bo`lishiga ovoz tayanchi, hissi deb ataladi. Tayanch hissiyoti tovush hissiyoti kabi murakkab hissiyotlar sinfiga mansubdir. Unga parda osti bosimi hissi, nafas va tomoq mushaklarining kuchayganligi hissi va vibratsiya hissi kiradi.

Tiralgan ovoz hosil qilishga undovchi bir qator usullar mavjud. Keng qabul qilingan usul - bu tovush paydo bo`lishidan oldin nafasni biroz to`xtatib, so`ng tovush chiqarishdan iboratdir.

Tayanch hissiyotini topuvchi xonandaning ovoz apparati qulay, barqaror va yengil harakat qiladi. U o`z ovozini nimagadir tayanib yagrayotganday sezadi. Ushbu hissiyot xonandada o`z ovozini yaxshi boshqarishga imkon beradi, hamda uzoq davomli kuylash jarayonida toliqmaydi. Tayanchni yo`qotib qo`yganda tomoqda tezda toliqish ro`y beradi, tovush tomoqqa yopishadi, turli nuqsonlar paydo bo`ladi.

Ular ovoz professionaligini yuqotishiga - ovoz chayqalishiga, diapazonni qisqarishiga olib keladi. Tayanch hissi ovoz hosil qilishni to`g`ri o`zlashtirish jarayonida rivojlanadi. Ilk mashg`ulotlarda tayanch mavjud bo`lmaydi.

Tovush ustida ishlash jarayonida u asta - sekin shakllana boshlaydi. Tovush hosil qilish to`g`ri yo`lga qo`yilsa tayanch hissi xonandaga xos tarzda shakllanadi. Uni doimiy ravishda mustahkamlab borish tavsiya etiladi.

9-§. Kuylayotganda lab, til va yumshoq tanglay ish faoliyati.

Lablar – kuylayotganda qanday unli tovush talaffuz etishidan qatiiy nazar nota cho`zib turiladigan bo`lsa lablar bir xarakatda, yani bir shaklda bo`ladi. I xarfida lablar tishlarni ochiq ko`rsatgan xolda, I xarfida esa oldinga cho`zilgan xolda bo`ladi. Ye, A, O xarflari og`iz dumaloq holatda bo`lgani uchun ochiq dumaloq shakl hosil qiladi.

Soprano va yengil tenor ovozlari «tabassumdan» foydalanadilar. Bas, bariton va metsso-soprano ovozlari lablarni oldinga cho`zib kuylash pozitsiyasidan foydalanadilar. Lablar unli xarflarni talaffuzi vaqtida, talaffuzining boshlang`ich etapida faol ishtirok etadi, keyin esa bir maromda, passiv xarakat bilan xonanda ovoziga o`zgacha rang beruvchi vazifasini bajardi, bir tovushdan ikkinchisiga o`tayotganda ham faollik ko`rsatmaydi.

Til – rentgen nurlari orqali kuzatishlar natijasi shuni ko`rsatdiki: tilning klassik o`rni tovush hosil qilishda katta ahamiyat kasb etmaydi va yaxshi yoki

yomon tovushning sababchisi bo'lmaydi. Agar tovush to'g'ri hosil bo'lga bo'lsa, unlilar talaffuzi buzilmasa va artikulyasion apparat qattiq holatda bo'lmasa, til turli holatda joylanishi mumkin.

Yumshoq tanglay – kuylayotganda to'siq vazifasini bajaradi, burunyutqin yo'lini to'sadi. Tanglayning yutqinga yaqinlanishi, tovush sadolanishida burunda kuylash tusini bermaydi.

Xonandalik pedagogikasida yumshoq tanglayni joylashtirish xaqida turli fikrlar mavjud, lekin bu vazifani xar bir xonanda individual xis etib, bajargani maqlul. Xonandaning artikulyasiya apparati erkin bo'lishi kerak, jag xududi siqilmasligiga va bir joyda - «klassik» holatda qolmasligi kerak.

Vokalizatsiya turlarini rivojlantirish. Vokal texnikasini o`zlashtirish jarayonida vokalizatsiya turlarini o`rganish lozim bo`ladi. Hozirgi zamon opera konsert repertuari vokalistdan vokal-texnik vositalarning imkonli arsenalini o`zlashtirishni talab etadi. Chunki xonanda qadimgi ariyalardan tortib eng zamonaviy kompozitorlik asarlarni ijro etishiga to`g`ri keladi.

Kuylashda ovoz boshqarishning asosiy turi kantilenadir. U ovozning bir tekisda ravon, barcha notalar bog`lanib kuychan chiqishidan iboratdir. U barcha milliy vokal mifiktabida kuylashning asosiy yo`li hisoblanadi. Ammo legato qilib kuylash kantilena (kuychanlik) xarakterini to`la ifodalay olmaydi. Kuychanlik ovozning erkin, ravon oqib chiqishini talab etadi. Vibrato kuychanlik xarakteriga ega bo`lgan tekis – ravon tovushni hosil bo`lishida asosiy faktor hisoblanadi. Yaxshi qo`yilgan xonandalik ovozining barqaror vibratoga ega bo`ladi. Kuychanlik harakteriga ega bo`lish bevosa ovozni to`g`ri boshqara bilishga bog`liq.

Tekis kuylashning boshqa turi «portamento» - ovozni tekis siljita bilish, uni yuqoriga va pastga qarab glissando qilib kuylashdan iboratdir. Portamento vokal usuli sifatida ishlataladi va kompozitor tomonidan maxsus belgilanadi. Ovoz boshqarishning boshqa turi chaqqon, tez sur'atda kuylash, ya'ni koloraturaviy texnika. BelKanto davrida XVII asrning ikkinchi yarmi va XVIII asrda barcha ovozlar uchun asarlar faqat kolorotura uslubida yaratilar edi. XIX asrda Rossinidan

keyin G`arbiy Evropa musiqasida asarlar asosan yuqori ovozli xotin-qizlar partiyalarida koloratura qo`llanib kelindi.

Chaqqon tezlik texnikasini o`zlashtirish barcha ovozlar turi uchun shart. U maxsus yaratilgan vokal mashqlari va vokalizlar kuylab mashq qilish jarayonida rivojlanadi. Chaqqon kuylashni o`zlashtirishning asosiy tamoyili vokal tuzilishi va ijro etishni asta - sekin murakablashtirib borishdan iborat. Kuylashda intonatsion aniq tozalikni, hujumming aniqligi va barcha tovushlarni aniq - ravshan kuylashni diqqat bilan nazorat qilib borish lozim.

Avvalida uncha katta bo`lmagan gammalar, arpedjiolashtirilgan yo`llar, forshlaglar va gruppettolarni kuylashni o`zlashtirish lozim. Chaqqon tezlik ustida ishslash tomoq uchun o`ziga xos gimnastikadir. Chaqqon tezlik ustida ishslash, xonandaning diapazonini rivojlantirishni osonlashtiradi. Chaqqon tezlik texnikasi murakkab turlaridan biri treldir. Kichik yoki katta sekunda tovushlarining tez sur`atda almashinishiga «trel» deb ataladi. Belkanto davrida trel barcha ovozlar turi uchun shart bo`lgan. U vaqtida trelning sakkiz turi mavjud bo`lgan. Trel ko`proq tomoqning erkin va yumshoq egiluvchanligini shakllantiradi. Trelda kuylaganda nafas yaxshi rivojlanadi.

Vokal texnikasining barcha ovozlar uchun majburiy bo`lgan turi tovushni filirovka (kuchli tovushni sekin ingichkalashtirib borish) qilishdan iborat. Filirovka so`zi fransuzcha «ip» degan ma`noni anglatadi.

Ravon darajada ovoz dinamikasini o`zgartirib borib fortedan piano va yoki pianodan fortegacha kuchaytirish san`ati vokal texnikasining muhim shartlaridan hisoblanadi. Filirovka tovush boshqarishning a`lo darajadagi namunasidir.

Ovoz formantalari - musiqa tovushlari olamida xonandalik ovozi muhim o`rin egallaydi. Akustikadagi ovoz deb tebranishning tarqalishi, ya`ni to`lqinning elastik muhitda yoyilishiga aytildi. Ovoz tovushi - bu havo zarralarining tebranishi. Ushbu to`lqinlarning paydo bo`lish manbai ovoz pardalaridir. Tovush to`lqinlari tomoqda vujudga kelib, har tomonga, tana to`qimalariga, tomoq atroflariga, ya`ni organizm ichiga va uning havo yo`llari orqali og`izdan tashqariga chiqib, tashqi bo`shliqqa tarqaladi.

Tovushlar tonli (ma'lum balandlikka ega bo`lgan) va shovqinli (aniq balandlikka ega bo`lmagan) turlarga bo`linadi. Tonli tovushlar tebranish manbai ma'lum chastotada tebranganda hosil bo`ladi. Barcha unli tovushlar unlilik xarakteriga ega, bo`lgan jarangsiz undosh tovushlar esa jarangsiz shovqinli tovushga ega.

Har qanday musiqa tovushi aniq baland pastlikka, kuchga va tembrga ega bo`ladi. Tovush balandligi bu tebranish harakatlari chastotalarining sub'ektiv idrok etishidir. Tebranish har qancha tezlashsa, bizga tovush shuncha yuqorilab eshitiladi.

Insonning ovoz pardalarida tovush baland-pastligining sifati vujudga keladi va bu yagona uslub bo`lib xizmat qiladi. Organizmda bu qonunni o`zgartira oladigan birorta a'zo yo'q.

Ikki yondosh to`lqin orasidagi to`lqinning uzunligi mavjud. Ma'lumki to`lqinlar tebranishining ,tarqalish tezligi 342 m/sek, qancha to`lqin soni ko`paysa, to`lqin uzunligi shuncha kamayadi. Tovush balandligi geristrlar (gts) bilan o`lchanadi. Kuylashda qo'llanadigan to`lqin chastotalari tovush diapazonining bizning qulog`imiz idrok eta oladigan katta qismini egallaydi.

10-§. Xonandaning nutqi.

Matnni tinglovchiga to'g'ri yetkazish va kuylayotgan so'zlarni aniq talaffuz etish - professional xonandalikning asosiy shartlaridan. Kuylayotganda nutqravon (talaffuz aniqligiga erishish), tabiiy - yani kuylashda tovushni buzmaydigan, ifodali (o'ziga ifodali nutq elementlari jamlagan), kuychan (kuychan unlilar asosida). Talaffuz kuylayotganda nutq kabi ravonlik va undoshlarni aniqligi asosida bo'ladi. Undoshlarning aktiv talaffuzi, bo'rttirib aytilishi, kuyni buzmasligi uchun ularni tez talaffuz etib navbatdagi unliga bog'lab kuylash kerak.

Juda ko'p tajribasiz xonandalarning asosiy xatolari: bu so'z oxiridagi undoshlarning talaffuzi, to'g'rirog'i ularni tushirib qoldirishlaridir. Xuddi shunga o'xshash xatolarning yana biri labning bo'shashgan holati, bu xato mashqlar orqali bartaraf etiladi.

Undosh xarflarning aniq talaffuzi navbatdagi unlilarning xatosiz kuyylanishi garovidir. Kuylaganda so'zlar ichida toza va aralash unlilar uchraydi. Toza unlilar so'zda urg'uli bo'ladi, qolganlari o'tkinchi. Kuylash nutqining tabiiy bo'lishi uchun qo'shiqda so'zlash ohangini va urg'ularni to'g'ri ishlatalish bilimi ahamiyatga ega, bu esa so'zni ifodali qiladi. Nutqdagi aniq tabiiy va ifodali so'zlar kuychan bo'lmog'i lozim, yani: ovozning tekis, egiluvchan, ifodali ohangiga singdirilgan.

Kuylayotganda nutq tabiiy chiqishi uchun, qo'shiqqa so'zlashish ohangini singdirish kerak, bu o'rinda bo'g'lnlarni kuylash shartlariga rioya etish talab etiladi, masalan unlilarni nota uzunligi davomida to'liq, ushlab turib kuylash.

11-§. Ovoz tarbiyalashning fonetik uslubi.

Kuylash - musiqiy sanatning, ijro, kuylash vaqtida matnni ifodali yetkazib berish zarurligiga chambarchas bog'liq bo'lgan yagona turidir.

Kuylash asosan unlilar yordamida amalga oshiriladi. Ovozning kuychanligini rivojlantirishda fonatsiya bilimiga tayangan holda to'g'ri unlilarni tanlash kerak (so'zning ichidan). «I»-unlisi pozitsiya jihatdan «yuqori» bo'lib sadolanishda «yaqin» va yorqindir.

Unlilar orasida eng yuqori farmantaga ega, shuning uchun jarangdor, yorqin, yaqin va yotinchoq deb qabul qilinadi. Boshda rezonatsiyalash hissini uig'otadi. «E» unlisi – ham «yorqin» va «yaqin» sadolanadi. «I»ga qaraganda tarqoq yangrasa, «A», «O» va «U» larga nisbatan kengroq yangraydi.

Til og'iz bo'shlig'ida erkin joylashadi va u og'izni keng ochishga imkoniyat beradi. «E» - tovushi o'rtacha impedansga ega bo'lib, erkaklar ovozning yuqori registrini shakllanishi uchun qulaydir. U yana tovush xujumining aktiv bo'lishiga qulay, hiqildoq sust ishlaganda qo'l keladi.

«A» unlisi - tilning tinch holatida hosil qilinadi, yutqin toraygan, Og'iz esa keng ochilgan bo'ladi. Bu harf jarangli bo'lgani uchun ijro etish ortiqcha harakat talab etmaydi. Uning yorqin va jarangli, yaqin sadolanishi ovoz teshigi ish faoliyatini va hiqildoqqa tepa ovoz paylarining tashkillanishiga bog'liq. Agarda hiqildoqda

yuqori obertonlar yaxshi hosil qilinmagan bo'lsa «A» tovush sifatida xira va uzoq sadolanadi. «A» harfini “yopiqroq” kuylash lozim.

«O» unli tovushi – «A» tovushining barcha hislatlariga ega, lekin tembr jihatdan to'qroq (xiraroq) sadolanadi va katta impedansga ega. Aynan shu sifati erkaklar ovozi diapazoning yuqori qismidagi tovushlarini yopiqroq bo'lishi uchun ishlataladi. «U» unli tovushi eng chuqur, to'q rangli sadolanuvchi «uzoq», «baxmal» tovush. «U» - katta impedansga ega, undan ham erkaklar ovozi diapazoni yuqori qismini yopish uchun ishlatsa bo'ladi. Fonetik uslub tovush birikmalarini to'g'ri tanlashga yordam beradi, bu esa ovozning go'zal sifatlarini namoyish etishga yordam berishi aniq.

Xonandaning ovoz tuzilishi tavsifi - Xonandalik sanhati rivojining dastlabki davrida ovozlar tavsifi oddiy bo'lgan: ikki turdag'i erkaklar va ikki turdag'i ayollar ovozlari, bu bo'linish shu kunlargacha davom etgan. Vokal dasturlarining murakkablanishi natijasida ovozlar tavsif jihatidan bora-bora differentsiyalandi.

Registrarlar - ovoz registri deganda uslubiyot nuqtayi nazaridan tovushlarning o'ziga xos sadolanishiga, fiziologik nuqtayi nazaridan ovoz paylarining o'ziga xos ish faoliyatini tushunish lozim.

Erkaklar ovozi registrlari - erkaklar ovozi ko'krak va bosh (falset) registriga ega. Ovozning ko'krak va falset sadolanishi ovoz paylarining ish faoliyatiga bog'liq.

Erkaklar ovozida ko'krak registri deyarli bir yarim oktavani tashkil etadi. Ko'krak registrida ovoz paylari chetki mushaklari butun ovoz paylari bo'y lab bir-biriga yaqinlashib, yopiladi. Falsent ya'ni bosh registrida ovoz paylari oxirigacha yopilmaydi va faqat chekka qismi tebranadi. Aralash ovoz hosil qilishda (mikst-lat.) ovoz paylari ko'krak va falset tiplarida faoliyat yuritadi. Registrdan-registriga o'tish ovoz paylari ishini o'zgartiradi.

Vokal uslubining to'rt xil turi - ovoz hosil qilish to'rt xil usulga bo'linadi: *Neytral, Kurbing, Overdrayv, Edge*. Usullarning farqi har xil metallga o'xshash xususiyatlarning miqdoridadir. Ko'pchilik qo'shiqchilarining muammolari

usullarning noto'ri qo'llanishida yuz beradi. Har birb vocal turi ustunlik va chegaralanganlik tomonlariga qarab aniq o'z xarakteriga ega. Usullarni nazorat qilish ularning ustunliklari va chegaralaridan to'ri foydalanish, xato qilmaslikka va teknikaviy muammolarni oldini olishga yordam berishi ahamiyatlidir. Bundan tashqari maksimal darajada usullarning ustunliklaridan foydalana olish, ularning bir biri bilan erkin almashinishi muhimdir. Siz vokal tanaffuzlariga erishish uchun ravon yoki tasodifiy burilishlar qilib o'zgartirishingiz mumkin. Har bir vokal turlari individual va turli yo'llar bilan qo'llanilishi mumkin. qanday tartibda kuylasangiz ham turlarning uch xil umumiy qoydalarini esingizdan chiqarmang.

Neytral - bu nometallik uslub. Bu uslub tovushlarida „metalloo” eshitilmaydi. Uning xarakteri ko'pincha yumshoq alla sifatida kuylanadi. Neytral uslub bu shunday uslubki bunda siz yumshoq ovoz nafas olishni zararsiz kuylashingiz mumkun. Neytralning 2 ta qatiy turi bor : tabiiy neytral va notabiyy neytral. Gohida ikkala turi individual tarzda ko'rsatiladi. Neytral uslubiga hos ovoz ohangi janing keng ochilishi orqali topiladi.

Ommabop musiqada havoli Neytral uslubi sokin passajlarni chiqarishda ishlatiladi ayniqsa xrillagan tovushlar talab qilinganda. Klassik musiqada bu uslub noyob effect sifatida ishlatiladi. Har kuni xirillab yoki pichirlab gapirganimizda ham havoli Neytral uslubidan foydalaniladi.

Havosiz Neytral uslubi ommabop musiqada ko'p ishlatiladi qachonki sizga toza musiqiy xirillashsiz tovushlar kerak bo'lsa. Klassik musiqada havosiz Neytral uslubi ham ayollar ham erkaklar tomonidan sokin kuylashda ishlatiladi yani pianissimo va nozik ohanglarni ko'rsatishda (ovozung asta sekin yoqolib borishida). Ayollar klassik musiqani ijro etishganda ovozning yuqori registridan foydalanishadi. Kundalik hayotimizda biz sokin va xirrillashlarsiz gapirganimizda havosiz Neytral uslubini qo'llaymiz.

Ovozning barcha ohanglari va tovush ranglari Neytral uslubidan erkaklar va ayollar tomonidan qo'llanilishi mumkun. Umuman olganda, Neytral uslubi sokin ovoz pionissimodan o'rta ovoz messofortegacha bo'lган oraliqda ijro etiladi. Havosiz Neytral uslubida juda baland (ff) ovozga erishish mumkun ayniqsa

ovozning yuqori qismida. G'arb mamlakatlarida Neytral uslubi kuylashni o'rgatishda eng odatiy o'qitish uslubidir (ayollar uchun) cherkov va maktab xorlari uchun ko'p ishlatiladi.

Kurbing - yarim metallik uslub hisoblanadi. Bu uslubga notalashtirishda kam e'tibor beriladi. Kurbing barcha metal uslublar orasida eng yumshoq va mayini hisoblanadi. Uning tovushlari mayus, mungli va oir bo'lib, qorin oriidagi nolalarga o'xshab ketadi.

Kurbing mashhur ommabob musiqada ishlatiladi, ayniqsa, qachonki unli tovushlar kuylanganda va metalning muayyan miqdorda kerak bo'lganligida, xuddi soul yoki RonB uslublaridagi tovushlaridek. Kurbing klassik musiqada qachonli erkaklar o'rta tovushda (*mf*) butun qatorni kuylaganda va ayollar baland (*f*) tovushda o'rta qismini va ayrim xollarda oxirgi qismini kuylaganda ishlatiladi. Kurbing har kuni siz baqirganingizda, nola qilganingizda yoki dod solganingizda qo'llaniladi. Kurbingni erkaklar va ayollar ovozning har xil qismi orqali ishlatishadi. Tovushning ranggi juda ko'p o'zgarib turishi mumkin. Barcha unlilar ham ishlatilishi mumkin. Shunga qaramasdan, ovozning yuqori qismida unlilar «o» (ayollarda), «uh» (och qolganda) va «i» (o'tirganda) ga qarab yo'naltiriladi. Kurbing tovushi ko'p yoki kam qolishiga, uslublarning pastdan (*mp*) balandga (*mf*) jaranglashiga qarab boshqa uslublar bilan taqqoslanadi. Bu uslubda juda ham past yoki baland kuylash mumkin emas.

Overdrayv - ikkita to'la-metallik uslubning biri hisoblanadi. Bu metalning notalardagi katta miqdorida bo'ladi. Overdrayvning xususiyati ko'pincha to'ri va baland, xuddi siz ko'chada kimdirga "hyey" deganingiz kabi. Overdrayv uslubi Bite uslubi asosida shakillanadi. U odatda ovozning past va o'rta registrlarida baland ovozda kuylab yoki gapirganimizda ishlatilinadi. Overdrayv uslubi ommaviy musiqada ham qo'llaniladi qachonki ovozning qattiq metalik, huddi rok musiqalari kabi sifati ko'p bo'lgan ohanglari kerak bo'lsa. Klassik musiqada esa ushbu uslub erkaklar ovozida o'rta qattqlikdan to partissimogacha va ayollar ovozining past registrida klassik kuylashlarda ishlatiladi. Overdrayv uslubi har kuni ishlatiladi, masalan baqirganimizda. Overdrayv tovushlarni balandligi

jihatidan chegaralangan uslub, ayniqsa ayollar uchun. Barcha unli tovushlar ovozning pastki registrida ishlatilishi mumkun lekin ovozning yuqori qismida siz faqat «Eyoo» yoki «Ouoo» unli tovushlarini ishlata olasiz. Tovushning rangi birmuncha o'zgarishi mumkun. Shuningdek Overdrayv uslubidagi ovoz juda qattiq bo'lishiga qaramay ovozning past registrida nisbatan sokin ovozga ham erishish mumkun. Yuqori notalar qanchalik aniq, yaqqol bo'lsa shunchalik qattiq, baqiroq xarakterli bo'lib chiqadi.

Edge - bu yana bir aniq metalik uslublardan biri. Unda juda ko'p miqdordagi metal sifatli tovushlar ijro etiladi. Edging xarakteri o'tkir, tajovuzkor, baqiroq xarakterli huddi samalyotdan parashutda sakragan odam qichqirishiga o'xshab. Edge uslubidagi tovushlar tarang va bo'izdan kelib chiqadi. Edge uslubi ommaviy musiqaning ayrim yo'naliishlarida ishlatiladi. U ko'pincha ovozning yuqori registrida, huddi Og'ir Rok va Gospel musiqalariga o'xshab juda qattiq ovoz kerakligida ishlatiladi. U klassik musiqada ham uchraydi : erkak ovozlarning (tenor)yuqori registrida kuylashda juda qattiq (*ff*) baland ohanglar talab qilinganida. Ayollar esa Edge uslubidan foydalanishmaydi. Kundalik hayotimizda Edge uslubi baqiryotganda ishlatiladi. ham ayol ham erkak ovozlarning barcha registrlarida ishlatiladi. Edge uslubidagi xirillagan unli tovushlar huddi bo'izdan aytildigan tovushlarga o'xshab ishlatilinadi. Bu degani ovozning yuqori registrida faqat «Ioo» , «Aoo» , «Eoo» tovushlarini qo'llash mumkun. Tovushning rangilari ozgina o'zgartirilishi mumkun. Ovozning tepe registirda siz yorqin va keskin tovush rangini o'zgartira olmaysiz. Edge uslubidagi ovoz juda qattiq bo'lib qoladi, yuqori tovushlar qancha aniq bo'lsa shuncha baqiroq xarakterdagi tovushlarni keltirib chiqaradi.

12-§. Xonandaning hayot tarzi.

Xonandaning organizm faoliyati energiya sarflash va uni tiklashdan iborat. Barcha mehnat faoliyati kabi, xonandalik faoliyati ham mehnatning malum bir normasini va uni vaqt jihatdan to'g'ri taksimlashni talab qiladi.

Xonanda o'zining birinchi navbatda xonanda ekanini unutmasdan, atrofga nazar tashlab, malum qoidalarga rioya etib yashashi lozim! Xonanda sog'lom, psixikasi mustaxkam bo'lishi kerak.

U albatta o'z nerv sistemasini avaylashi kerak, uni turli zo'riqishlardan, psixik travmalardan asrashish lozim. Lekin u issiq xona o'simligiga ham aylanib qolishi kerak emas.

Ovoz apparatining ish faoliyati ichki organlarning holatiga bog'liq, ichki organlarning nosog'lomligi kuylash vaqtida qiyinchiliklarni yuzaga chiqaradi. Xonandaning umumgigiyenik hayot tarzi dam olish, ishslash, ovqatlanish, badan tarbiya xarakatlarini malum darajadagi tartibini talab etadi. Masalan: xonanda kuylashdan 3-4 soat oldin ovqatlanishi, taomni keragidan ortiq yemasligi kerak.

Xonandaning o'zi «musiqiy sozdir». Uning ovozi faqat u sog'lom bo'lsagina yaxshi yangraydi. U nerv sistemasini avaylashi kerak. Vaqtida uxlashi va bu 7-8 soatdan kam bo'lmasligi kerak. Uxlashdan oldin ishlamasligi kerak. Ovqatni ko'p yemasliklari, lekin ovqat turli va kaloriyaga boy bo'lishi lozim. Xonanda piyoda yurishi, badan tarbiya bilan shug'ullansa yaxshi bo'ladi. Dam olishning eng yaxshi formasi - bu tabiat bag'rida aktiv dam olishdir. Chekish va ichkilik ichish xonandaga ziddir

Xulosa qilib aytganda o`quvchi yoshlar ovozini to`g`ri tarbiyalash har bir vokal o`qituvchisining burchi hisoblanadi. Ovozni yoshligidan to`g`ri tarbiyalansa undan kelgusidai shirador ovozga ega bo`lgan mahoratli xonanda yetishib chiqadi.

4-mavzu: Vokal musiqa pedagogikasining asosiy tamoyillari va uslublari. Vokal asarlari va mashqlari ustida ishslash.

1-§. Ta'limda ketma - ketlik va uzlucksizlik tamoyili.

Ta'lim berish jarayonida «Vokal va zamonaviy musiqa» fani muhim o'ringa ega, chunki u kasb yuzasidan olinayotgan bilimga amaliy tushuncha bera oladi. Talabalarga vokal va zamonaviy musiqa san'atini o'rgatish jarayonida hamma vokal o'qituvchilari to'rtta bosh tamoyilga asoslanadi:

1. Ta’limda ketma - ketlik va uzlusizlik tamoyili - bu umumpedagogik tamoyil bo’lib, u ta’lim jarayonida soddadan - murakkabga asoslanadi. Uzlusizlik hamma narsada zarur - xonandaning diapazonini kengaytirishda ham, mashqni murakkablashtirishda ham, repertuar tanlashda, ruhiy kechinmada - lirkadan dramatik asarlarga (his - tuyg’ular cho’qqisiga), repertuami kuchaytirilishi ovozni yo’qolishiga olib boradi. Talabalar bilan mashg’ulotlarda ovozning sifati, toblanishi, tebranishi, uzoqqa yetishi haqida qayg’urish kerak. Repertuarni kuchaytirishga yo’l qo’ymaslik kerak.

2. Badiiy - musiqa va vokal texnik tamoyillarining birligi tamoyili – bu xonandani qoida bo'yicha tarbiyalash uchun bir vaqtning o'zida ikki muammoni hal qilish talab qilinadi: ijro etish apparatini qurish - demak xonandani professional ovozini hosil qilish va unda aytishni mashq qilish. Bu ikki masala bir - biriga bog’liq holda amalga oshiriladi. Har qanday, hattoki, eng soda ko’nikmani elementar ijro etish uchun avvalo, ovozga ishlov berish. Shundan so’ng ijro mahoratini egallash kerak, deb o’ylagan katta xatoga yo’l qo'yadi. Busiz xonandani tarbiyalash mumkin emas.

3. Alovida yondoshuv tamoyili – xonanda bu o’ziga xos musiqiy asbob. Hammasi juda alohidalikni talab qiladi. O’zgaruvtsiz (dogmatik) ko’rsatmalar vokal pedagogikasiga zarar yetkazadi. Har bir talabaning imkoniyat darajasi har xil bo’ladi, chunki uning ovozini kuchi va chidamliligi shaxsiy xarakteriga bog’liq. Ayniqsa, uning ruhiy xususiyatlarini bilish va ularga ahamiyat berish, ovozga ortiq ruhiy ta’sir ko’rsatmaslik kerak. Talaba xarakteri hamma sohada mustaqil ravishda ovozning mayinligida ham, kengligida ham, quvvati, chidamliligi, sifatida hamda iste’dodli, serg’ayrat, hayoli, irodali yoshlarda ochiq - oydin namoyon bo’ladi. Shu sababli darslarni yuqoridagilarni e’tiborga olgan holda o’tkazish kerak.

4. Muntazam mukammallikka erishish tamoyili - bu tamoyil ohirgi 20-30 yildan beri ovoza qilingan. Agar o’quvchi o’z ustida mustaqil ravishda shug’ullanmasa pedagog mashg’ulotlarida bergen bilimining o’quvchiga foydasi bo’lmaydi. Ta’limning so’nggi jarayonlarida talabaning mustaqil tayyorlanishiga alohida ahamiyat beriladi.

Tamoyil - bu asosiy g'oya, uslub esa maqsadga erishish yo'li. Vokal pedagogikasida quyidagi uslublar mavjud:

1. So'zli.
2. Tajribaga asoslanish (emperik).
3. Bir markazga ega bo'lish (konsentrik) - Glinka uslubi.
4. Primar tonli - nemis vokal maktabi.

2-§. Talaba tovushiga o'qituvchining ta'sir etish usullari.

Talaba tovushiga o'qituvchining ta'sir etish usullari va talabalar bilan birinchi darslar - xonandani tarbiyalash jarayonida o'qituvchi turli usullardan foydalanadi. Birinchi o'rinda vokal eshitishni tarbiyalash va mukammallashtirib borishga nazorat bilan barcha vokal sifatlarini rivojlantirish turadi. Talabada xonandalik jarangdorligini to'g'ri tashkil etish haqidagi tasavvurni ishlab chiqish zarur. Taolim doimo musiqa materiallari mashq, vokal va badiiy asarlar asosida olib boriladi. To'g'ri tanlangan musiqiy manba tovushni tarbiyalaydi. Mashq - bu bilim olishning asosiy vositasi.

Ularni qo'llash talabalar tovushida uchraydigan va tuzatishni talab etadigan kamchiliklarni yo'qotish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak. Ovozga sayqal berish mashqlari - mashqdan badiiy asarlarga o'tish uchun foydali manba hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan katta odob saqlagan holda badiiy pedagogik manba tayyorlash talab etiladi. Manbalarni musiqiy, vokal - texnik va ijro qiyinchiliklarini e'tiborga olib tahlil etish - o'qituvchining zaruriy sifati hisoblanadi. Keng ko'lamli musiqiy pedagogik manbalarni egallash va ularni qo'llay bilish - pedagogik faoliyat muvaffaqiyati talablaridan biri. Asami muvaffaqqiyatli ijrosi uchun o'rganish va ashula aytish usuli katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchi asarlar ustida ishslash uslubini keng kulamli va turli - tuman repertuarlami tezroq o'zlashtirib olishi uchun o'rganishi kerak.

Tovush sifatini ko'zlangan natij:ada tarbiyalashda ovozni ko'rsata bilish katta ahamiyat kasb etadi. Ko'rgazmali qurollar ko'ra oladigan va sodda bo'lgani uchun ham kerakli ko'nikmalami shaxsan topishga majbur etadi. Buning uchun

o'qituvchining o'zi ham yaxshi ovozga ega bo'lisi lozim, o'quvchi esa - taqlid qobiliyatiga ega. Biroq taqlid kuylashni o'rganishda majburiy hisoblanmaydi. Masalan, Lamperti xonanda bo'limgan, biroq buyuk xonandalarni tarbiyalagan.

Muskul usullarini ko'rsatish va tushuntirish o'qituvchi amaliyotida katta o'rinni egallaydi. Muskul usuli doim muayyan narsalarni qamrab oladi, doim to'xtata oladi yoki tovush apparatidagi ishlarning qaysidir qismini o'zgartiradi. O'quvchi avval nima qilishini tushunib oladi, keyin esa bu harakatlami ashula aytish paytida tushungan holda qullahga harakat qiladi. Muskul usulining qimmatligi ham mana shundadir. Nutq orqali tushuntirish, so'z ahamiyati - ovoz tuzilishi haqidagi ishonchli tushunchani tarbiyalashda o'ta muhim omil sanaladi. Ashula aytishni o'rganishda nutq orqali tushuntirish juda muhim, negaki tovush apparati ishida sababli - kuzatuvli o'zaro hamkorlikni tushuntiradi va uning ishini bir munkha aniq tushunib yetishga imkon beradi. Tovush va muskullarni his etishni nutqiy tushuntirish har doim ham o'zini oqlayvermaydi, o'qituvchi ko'pincha qiyoslashga, obrazli ifodalashga harakat qiladi. Agar ular o'quvchilarga tushunarli bo'lsa qo'llaniladi va kerakli javob harakatlarini keltirib chiqaradi.

Talabalar bilan ilk saboqlar Yangi talabalar bilan tanishishda uning imkoniyat va qobiliyatini (nimaga qodirligini) tushunib olish o'qituvchining birinchi darajali vazifalaridan biri hisoblanadi. Talabaning ashula aytishi uchun unga ma'lum bo'lgan mashqlardan berish kerak. Boshlanishida betaraflik holatini ushslash kerak, negaki talaba ovoz imkoniyatlarining sifatli jihatini ko'rsata olish. Darslar 20 - 25 daqiqadan ortmasligi lozim. Imkoni boricha darslar oraliida tanaffusdan foydalanish kerak. Mashulotlami o'rta diapazonda, chetki notalarni qamrab olgan qolda o'tkazish kerak bo'ladi. Aynan shu xonandaga mos optimal tovush kuchini topa bilish kerak. O'tkaziladigan mashqlar murakkab bo'lmasligi kerak. Mashqlarning musiqiy bajarilishini talab etish nazarda tutiladi. Eng birinchi tadbirdan biri o'quvchi bilan birgalikda fonitar - vrach qabuliga tashrif buyurib, uning tovush apparati baholanadi va ayni vaqtidagi holati aniqlanadi. Uning bahosi tovush turini aniqlash uchun foydali bo'lisi mumkin.

3-§. Xonandalik ovozini aniqlash.

Ovoz imkoniyatlari tembr, tassitura, diapazon, o'tish notalari va primar jarang kabi belgilar yig'inidisiga ko'ra aniqlanadi, shu sababli vokal ishi ovoz va musiqiy imkoniyatlar bilan tanishtirishdan boshlanadi.

Tembr - ovoz bo'yog'i (yumshoq, tez, quloq, tarangli, barxat va h.k.) Tembrga ko'ra har bir ovozga tovushlar bo'yoq tipiga ko'ra rang topish mumkin, iliq va sovuq tonlardan foydalanib. Masalan: Bolalar so'roviga ko'ra tovush ranga belgilashadi ko'p yillar davomida aynan bir xil ranglar belgilangan.

fa - sariq (iliq)

sol - ming (Mayin)

lya - qizil (barqaror, quyuq)

si - havorang, deyarli to'q ko'k (uchuvchan, ba'zan irmoqqa o'xshatiladi)

do 2 -oq,

mi 1 - havorang,

ba'zan nastarin rangi (sovuj) re 1 - jigar rang (bir ovozdan) - (quyuq, iliq).

do 1 - qora

Diapazon tovushlar filillash bilan belgilanib, uni ovoz bilan kuylash mumkin (o'quvchi diapazonini aniqlash). Diapazon chekka yuqori notadan chekka past notagacha masofa. Odatda ishchi (mashq) diapazoni konsert diapazonidan kengroq. Tessitura - asar tovushlarining diapazonga nisbatan yuqori joylashuvi. Tessitura turining asardagi diapazon birinchi qilishning balandligi belgilaydi. Yuqori baland tovushlar bo'lsa, demak tessitura baland va h.k. Diapazonni mashqlarda aniqlash mumkin: bosqichli joylashgan notalar (yaxshisi bitta unli tovushda jarangli undoshlar bilan) uch ovozliliklar (trezvuchiye) kuylash. Diapazonni belgilash ovozning o'rta uchastkasidan, sekvension pastga va yuqoriga yarim tonlar bo'yicha boshlash kerak.

Diapazonni belgilashda o'tish notalari aniqlanadi. O'tish notalari, jarang xarakteri, bosh va ko'krak notalari hajmi ovoz tilini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ovoz imkoniyatlari bilan tanishishda va diapazonni belgilashda erkin va tabiiy jarangga ega bitta yoki bir nechta tovushni almashtirish mumkin. Bu jarang

primar jarang, bunday jarangli tovushlar - primar tovushlar deyiladi. Ovoz tembri va tili ularda yaxshi namoyon bo'ladi. Tabiiy tembrni aniqlash - pedagogning bиринчи галдаги vazifasi. M.I. Glinka kuylashga o'рганишни prima tovushlardan boshlab, ularning jarang sifatini diapazonning barcha tovushlariga o'tkazishni taklif qiladi.

Vokal va musiqiy imkoniyatlar bilan tanishgandan keyin yakka tartibda ish boshlanadi.

4-§. Xonandalik registrlari.

Xonandalik registrlar:

1. Past registr: kichik, katta vash .k. oktavalar (yerkaklar ikki registrga ega ko'krak va faluet).
2. O'rta registr: I oktava (sin - re-2)(ko'krak va bosh ovozlar birlashishi patsnuial uchtastkasi)
3. Yuqori registr - II oktava, ayollar balandroq kuylashi mumkin (Ayollar ko'krak, o'rta (midium - mixt) va bosh registrga ega)
4. Super bosh registri - ayollar diapazoni to'rtinchchi o'tish uchastkasida joylashgan uchastok, bunda odatiy bosh ovozidan ketish, shuningdek erkinlik tuyusi seziladi. qizlarda si - dan va yuqori kuzatiladi.

Vokal eshitish (vokalniy slux) - tovush hosil qiladigan harakatlar bilan tovush holatda tasavvur aloqasi vokal eshitish asosidir. Bu tushuncha shuningdek, boshqa hislar: vibratsion, rezonator va to'qima osti boshi hissini ham o'zgacha oladi.

Vokal eshitish deb nafaqat to'g'ri xonandalik jarangi xususiyatlarini sezish, ularni noto'g'risidan farqlash, balki ovoz apparati ishini sezish, boshqa xonanda u yoki bu jarangda nima qilayotganini mushaklarda his qilish tushuniladi. Nafaqat ovoz jarangini tinglash, balki uning kuylash choidagi ishini aniq tasavvur etish, ovoz apparatida nima bo'layotganini sezish -har bir xonanda va pedagog egallash lozim bo'lgan vokal eshitish aynan shu.

Vokal eshitish asta-sekin, vokal texnikasini egallagan sari rivojlanadi. kuylashni boshlaganlar, odatda, buni bilishmaydi. Boshlovchi xonanda u yoki bu

jarang qay tarzda hosil bo'lishini na hislarda tasavvur qiladi va na mushaklar bilan tushuna oladi. Asta - sekin u eshitishga tayanib texnikani ishlaydi va unda eshitish tasavvurlari va uning mushakda aks etish o'rtasida ko'p sonli aloqalar shakllana boshlaydi. Shu asosda kuylash choida ovoz apparati ishini tasavvur qilish va sezish qobiliyati rivojlanadi.

Shunday qilib, vokal eshitishni shakllantirish vokal ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida kechadi. «Kuylay oladigan kishi, oldindan, ya'ni tovush hosil bo'lish momentidan avval mushaklarni ma'lum va oldindan belgilangan musiqiy tonni amalga oshirish uchun barcha mushaklarni qay tarzda yetkazishni biladi; u hatto mushaklar bilan, ovoz yordamida o'z tafakkuri uchun kuylash mumkin, istalgan tanish qo'shiqni» mashulotlar vaqtida vokal pedagog o'quvchi texnologiyasini tahlil qiladi: uning ovoz apparati ishini o'z mushaklarida tasavvur qiladi.

O'quvchi kuylaganda vokal pedagog hamma vaqt u bilan birga ichida kuylaydi va shu sababli kamchiliklarni to'g'rilash uchun kerakli mushak usulini ayтиб bera oladi. O'quvchi esa boshqa xonandaning vokal texnologiya xususiyatlarini o'z ovoz apparati mushaklari vositasida xis etgandagina idrok eta oladi.

Tovush va ovoz apparati ishi haqida tasavvurlar o'rtasidagi o'zaro uzviy aloqalami ayrim xonandalar chiqish oldidan to'qri xirgoyi uchun, pal mushak eenergiyasini sarflamay qo'llashdadi. Yaxshi xonanda kuylaganini diqqat bilan tinglash apparat ichki kuylash tufayli kuylovchi holatga kelishi uchun yetarli. Faol ichki kuylash ovoz apparatini amalda ovoz chiqarib kuylash kabi «qizdira» oladi. Bu o'zaro aloqa asosida chiqishdan oldin hyech qachon yomon kuylash, noto'g'ri jarangini eshitmaslik kerak. Ko'p tinglash ham mumkin emas, toki ovoz apparati ko'p musiqa eshitishdan toliqishi mumkin.

Fiziologik tomondan xonandaning vokal eshitish asosida qobiqda bir vaqtda ta'sirlangan uchastkalar orasidagi reflektor aloqalar hosil bo'lishi yotadi. Kuylash chog'ida xonanda o'z ovozini eshitadi, ovoz apparati ishi haqida kinestik tasavvur oladi; turli vibrasion hodisalarini sezadi, agar oyna oldida kuylasa, o'z

harakatlarini ko'radi va shunday kuylaydi. Bir so'z bilan, turli xil hislarning butun kompleksi bir paytda va ko'p marta harakat qilgani bois bu barcha hislar o'rtasida mustahkam aloqa hosil bo'ladi.

Miya qobig'i harakat hujayrasining qobig'ining boshqa sohalari bilan aloqasi, Pavlov aytgan kompleks analizator bilan, aloqasi ko'p sonli va turfa keng «qobiqning kinestezik xujayralari qobiqning barcha qujayralari, barcha tashqi ta'sirlar kabi organizmning turli ichki jarayonlari vakillari bilan boliq bo'lishi mumkin va amalda bolanadi ham. Bu harakatlar ixtiyoriyligi, ya'ni fiziologik asosdir». Shunday qilib, ovoz ustida ishlash barcha jarangni nazorat qiluvchi analizatorlar tizimi o'rtasida aloqalar rivojlanishi bilan kechadi.

Vokal harakatlarni sezgi organlari kompleksi boshqaradi. Shu sababli har bir xonanda nafaqat o'zi chiqarmoqchi bo'lgan jarangini ichki eshitish bilan eshitadi, balki sezadi qam. Har bir xonanda «vokal jarangining tana sxema»siga ega, unga turli organda va ovoz apparati qismlaridan turli sezgilar kiradi. Shunga ko'ra, vokal texnikasining turli tiplari bu sezgilar tizimida turlicha aks etadi.

Xonanda sezgilari ancha individual bo'lsa-da, ular orasidan u yoki bu jarang tili uchun xarakterlarini ajratish mumkin. Masalan, jarangning bir tipida tovush tishlar oldida seziladi. Bu ovoz hosil qilish texnikasi tiplarini ular keltirib chiqargan sezgilarga ko'ra tadqiqotchisi Raul Yussen o'z imkonini berdi. Sezgi organlari butun ansambli tovush hosil bo'lish momentida harakatga kelganiga qaramay, ulaming ayrimlarigina tovush hosil qilish ustidan ongli nazoratda qatnashadi.

Yuqorida aytiganidek, katta e'tibor qaratiladigan sezgilargina yaxshi rivojlanadi. Faollik, qaysidir analizator faoliyatiga e'tiborni jamlash, aynan shu analizatoming umumiy kompleksda ustuvor rivojlanishga olib keladi. Shu sababli jarangning «tana sxemasida» birinchi planda sezgirlikning turli ko'rinishlari bo'sh, boshqalarda resonator sezishi.

Agar shogird e'tibori asosan rezonator sezgilarga qaratilgan bo'lsa, ular vokal sxemada rivojlanganligi va yorqinligiga ko'ra ustuvor o'rin tutadi. Bordi-yu,

nafas apparati ishini mushak sezishga e'tibor qaratilsa, demak, ular umumiy kompleksda yetakchilik qilishi mumkin.

Ovozni qo'yish - kuylovchining eshitish va mushak ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni, yaxshi xonandalik odatlarini ishlash. Kuylashga o'rgatishda asosiy vazifa - ovoz va eshitish, badiiy didni rivojlantirish. Tovush ustida ishlash jarayonida to'g'ri xonandalik ustanovkasi, nafas tayanchi ko'nikmalari egallanadi, nafasni to'qri taqsimlash, to'qri xonandalik pozisiyasi o'rghaniladi, bu ovozning jarangliligi, parvozliligi kabi sifatlarni baxsh etadi.

Vokal mashulotlari boshida, odatda ovoz apparatini «qizdirilgan», vokal ko'nikmalarini shakllantiradigan va rivojlantiriladigan mashqlar bajariladi.

Cholg'u asbobi jo'rligisiz kuylash solo kuylash sinfida o'qish mazmuniga kirgan maxsus ko'nikma bo'lib, bunday kuylash jarayonida xonandalik tovushning membr, dinamik va tovush balandligi haqidagi eshitish tasavvurini komponentlari rivojlanadi.

Kuylash faoliyatining amaliy turi sanaladi. Vokal o'qitish ko'p jiqatdan xonandalik ovoz hosil qilish, amaliy kasbiy ko'nikmalarini takomillashtirshdan iborat bo'ladi.

Kuylashga o'rgatishda ovoz apparati a'zolari kuylovchilik vazifalariga maxsus moslashtiriladi. Kuylovchilik tovushi, jarang xarakteri haqidagi tasavvurlar musiqiy - mazmunli ifodalilik bilan belgilanadi va ovoz apparati ishiga ta'sir etadi. Vokal jarangi ifodaliligi, tovush sifati vokal - texnik ko'nikmalar: nafasni rezonatorlar ishi, talaffuz apparatini egallahsha bog'liq. Biroq texnik ko'nikmalarni shakllantirish emotsiyal yo'naliш va badiiy ifodalilik bilan birga olib borilishi lozim.

Xonandalik ovozga kasbiy talablar bu jarangdorlik, parvozlilik, yaqin chiroyli jaranglash. O'qitishning boshlanich bosqichida vokal - texnik ish ustuvorlik qiladi. Ovozning asosiy boshqaruvchisi (regulyatori) eshitish sanaladi. Ovoz va eshitishni rivojlantirish kuylashga o'rgatishdagi asosiy vazifa. Kuylovchilik tovushi turli xususiyatlarini eshita olish, uni shu xususiyatlariga ko'ra

taniy olish, ya’ni ovoz apparati ishiga ko’ra tanish vokal eshitish deyiladi. Tovush hosil qilishda nafas olish muhim omil sanaladi.

Xonandalik nafas olishi - nafas olish hayot uchun poydevordir. Nafas olish qo’shiq va dirijyorlik uchun asosdir. Musiqani yaratishning mohiyati, xoh ovozda, xoh torda yoki boshqa asbobda bo’lsin, nafasdan boshlanadi. Kichkintoylar sifatida biz tabiiy ravishda yaxshi nafas olamiz. Siz cherkovda, konsertda yoki oziq-ovqat do’konida necha marotaba bo’lgansiz va xonaning ichidan chaqaloqning yig’isini eshitgansiz? (Otam: «U o’pkasini yig’ib olgan, shundaymi?») Bola yig’layotganida, tana kuchayishi yoki vokal zo’riqishi yo’q, chunki bu ixtiyoriy harakat emas, balki ko’proq refleksdir. Chaqaloqlar o’z-o’zidan (va bilmagan holda) mukammal vokal texnikasidan foydalanishadi! Sürgülü paytida ham, chaqaloqlar hali ham nafas bilan to’g’ri bog’langan. Keyin biz bolalar kabi tik yurishni o’rganamiz. Ikkala oyoqqa turish biz o’zimiz uchun qiladigan eng yomon narsa deb hisoblanishi mumkin, chunki bu harakat to’g’ri vokal texnikasini sabotaj qiladi! Bu sodir bo’lishi bilan biz chuqur va to’liq nafas olishni unutamiz. O’z xorningizdan «chuqur nafas oling» deb so’rang va qancha elkalar ko’tarilganini va ularning bo’yni, yuzi, jag’i, yelkalari va orqa qismida qancha kuchlanish borligini ko’ring. Stereotipik «chuqur nafas» - bu vokal nuqtai nazaridan qaralganda, odatdagi yomon odat! Kichkintoy nafas olayotgandek nafas olishni boshdan kechirish uchun o’z xorlaringizni polga aylantirishga harakat qiling.

Xonandalik nafas olishni rivojlantirish kuylash asosi sifatida kuylovchilik tovush ustida ishlash jarayonida kechadi va asta-sekin, sistemali tarbiyalanadi. U bir maromda, erkin, ovoz hosil qilishda qatnashuvchan barcha sistemalarning tabiiy muvofiqlashuviga ko’maklashadigan bo’lishi kerak. Faqatgina kuylash bilan boliq tashkil etilgan, tinch nafas olish «tayangan» tovush uchun sharoit yaratiladi. Bunday tovush to’liq va chiroyli eshitiladi.

Ovoz hosil qilishdan oldin nafas olinadi nafasning bu fazasini nazorat qilish mumkin, bu o’qitish uchun juda muhim. Xonandalik nafas olish jarayonida o’pka havoga to’ladi va ovoz apparati ovoz hosil qilishga tayyorlanadi. Xonandalik nafasi shovqinsiz ancha chuqur, yarim esnash tuyg’usi bilan olinadi.

Nafas olganda ko'p miqdorda havo olish yaramaydi, zero tovush berish va ovoz hosil qilish jarayonining o'zi qam qiyinlashadi. Xonanda nafas olishi va chiqarishi nafasni bir zum tutib turishi bilan ajratiladi, keyin nafas chiqarish boshlanadi. Tovushni qayta yaratishdan oldin nafasni bir zum tutib turish - nafas olish holati, nafas olish pozisiyasini fiksatsiyalash momenti nafas olish ustanovkasi butun kuylash davomida, butun fiksasion nafas chiqarishda saqlanish kerak, bu nafas tayanchini tashkil etadi. To'qri nafas chiqarishning asosiy vazifasi uni ohista, tejamkorona chiqarish ovoz to'qimalari normal ishlashi uchun zarur bo'lган to'qima osti bo'shliida bosim yaratishdan iborat. Nafasni uni oxirigacha tovushga aylantirib sarflay olish xonandalik nafasini egallaganlik mahoratini belgilaydi.

Vokal-pedagogik amalyotida pastki qovurg'a - diafragmatik, ya'ni aralash nafas olish eng qulay sanaladi. Nafasning bu tipda ko'krak qafasi va diafragma ishga faol kirishadi: nafas olish ularning bir paytdagi harakati bilan kechadi, bu to'liq nafas olish imkonini beradi. nafas va ovoz to'qimalari o'zaro ta'siri tovush tayanchini belgilaydi. Boshqacha aytganda, xonandalik tayanchi - ovoz apparatining barcha qismlari (bo'g'iz, nafas a'zolari va ustki trubka) muvofiqlashgan ishi natijasi.

Xonandalik tayanchining asosiy mezoni qayta yaratilgan tovush sifatidir. Bu yig'iq tembr bo'yog'iga boy, yaxshi eshitiladigan, dumaloq tovush. Shu sababli ta'lim boshlanishida to'g'ri tashkil etilgan nafas olish va tovush atakasi birinchi darajali muhim moment sanaladi, zero ko'p jihatdan xor jarangini belgilab beradi.

Ovoz to'qimalari va nafas hamkorligining boshlanich momenti - tovush atakasi deyiladi. Ataka tovush paydo bo'lish momenti. Ovoz hosil qilishning boshlanich momentida ovoz to'qimalari ishini tashkil etayotib, ataka izchil jarangni belgilaydi. Tovushni olish usulini ixtiyoriy o'zgartirib bu bilan ovoz to'qimalari ish xarakteriga ta'sir etamiz, ular irodamizga bevosita boliq emas. Vokal pedagogik amaliyotida yumshoq va qattiq ataka qo'llanadi. Ataka kuylashda ifoda vositasi sanaladi.

Kuylash - musiqiy tashkil etish so'z bilan bog'liq bo'lган musiqa san'ati. musiqiy nutq hosil bo'lishida nutq a'zolari: og'iz bo'shlig'i, til, yumshoq tanglay,

pastki jag', bog'iz, hiqdoq qatnashadi. Bu a'zolarning (unli va undosh) nutq tovushlarini yaratishga qaratilgan ishi artikulyasiya (talaffuz) deyiladi.

Talaffuz a'zolari alohida ahamiyatga ega. Bu ovoz apparatining eng harakatchan va irodamizga buysunadigan qismi. Pastki jaq harakati, lablar ishi, yumshoq tanglay holatini ko'ra olamiz. Bu a'zolar ishi avvalo bo'iz bilan boliq. Talaffuz a'zolari ishi sustligi, xuddi zo'riqish kabi butun ovoz apparati ishiga ta'sir qiladi.

Kuylashda yumshoq tanglay va bo'qiz ham sozligi juda muhim, zero ongimizga bo'ysungan yumshoq tanglay orqali bo'izga uning barqarorligiga ta'sir etamiz. Yumshoq tanglayning esnash holatiga kelishi unlilar shakllanishga sharoit yaratadi, ularning dumaloqlashuviga, tembri, bo'yoi, yuqori pozisiyaga ta'sir etadi. Yuqori tonlar yumshoq tanglayning baland ko'tarilishi, baland «gumbaz» ni talab qiladi. Bu ayniqsa erkak ovozlarida yuqori tonlarni shakllantirishda muhim. Kuylashga o'rgatish boshdanoq esnashga o'rgatishda qatoiy e'tibor qaratish lozim. Esnash nafas olish pozisiyasining tarkibiy qismi sanaladi.

Artikulyasiya organlarning kuylash skladi kuylash unlilar hosil bo'lishda nutqiy unlillardidan akustika, formatiga ko'ra farqlanadi. Kuylash undoshlari ham shunday xususiyatga ega fonislar (alohida nutq tovushlari) yordamida xonandalik ovozi va ovoz apparati ishiga ta'sir usuli vokalga o'rgatishning fonetik metodi bo'lib, vokal pedagogikada keng tarqalgan va samarali hisoblanadi.

Artikulyasiya organlari ishi intensivligi va muvofiqlashganligi nutq tovushlari talaffuz sifati, so'zlar aniqligi diksiyani belgilaydi. Artikulyasiya apparati ishini shunday tashkil etish lozimki, tez va intensiv harakatlar, ayniqsa til harakatlari bo'izning kuylovchilik ustanovkasini buzmasin, hiqidoqni deyarli qo'zatmasdan, tovushlarni talaffuz qilishga o'rgatish lozim.

Nafas olishning quyidagi tiplari farqlanadi:

1. Ko'krakda nafas olish. Bunda ko'krak qafasi a'zolari faol ishlaydi Tashqi nafas olish harakatlari ko'krak qafasi devorlari faol harakatlardan iborat bo'ladi. Diafragma kam harakatchan, nafas olishda qorin ichga tortilgan. Ko'krakda nafas olish turi klavishlar yoki yuqori -ko'krak nafas olish, bunda,

ko'krak qafasi, yuqori bo'ini, yelka va bo'yin mushaklari faol ishtirok etadi. Bu nafas olish yuzaki, bo'yin mushaklari zo'riqqan, hiqildoq harakatlari cheklangan, shu bois ovoz hosil qilish qiyinlashadi.

2. Aralash, ko'krak-qorin nafas olish. (suyak - abdominal). Ko'krak va qorin mushaklari,diagramma faol.

3. Qorinda yoki diafragmatik nafas olish. Bunda diafragma va qorin bo'shlisi mushaklari, jumladan biz ko'radigan qorin devori mushaklari,faol qisqaradi, ko'krak qafasi devorlari nisbatan teng. Erkaklar va ayollar nafas olishida ayrim tafovut mavjud. Erkaklar uchun «past», qorin nafas olishiga yaqin nafas olish xos. Ayollar ancha «yuqori» nafas oladi, ularning nafas olishi ko'krak tayanchiga yaqinroq.

Nafas tayanchi - nafas olish mushaklari «o'yini», ularning qisqarganda, ya'ni harakatlanganda aniq muvoffiqlashgan o'zaro hamkorligi. Tayanch plastik, nozik, egiluvchan bo'lishi kerak. Xonandalik tayanchining asosiy mezoni qayta yaratilayotgan tovush sifatidir. Tartibli, tembr bo'yoqlariga boy, yaxshi kelayotgan, tanlangan tovushni vokalchilar tayangan tovush deb bilishadi. Unga zid o'laroq, tayanmagan tovush tembri qashshoq, xorin, rangsiz, yetarlicha «parvozsiz», optimal kuchdan pastroq bo'ladi.

5-§. Ataka turlari.

Tovush atakasi - nafas va ovoz apparati hamkorligida tovushning yuzaga kelish vaziyati.

Nafas olish va tovush atakasi birinchi darajali muqim moment, zero ular jarang xarakterini belgilaydi. Tovush atakasi ovoz to'qimalari va nafasning o'zaro hamkorligi turli variantlari bilan belgilanadi.

Ataka turlari:

1. Qatoiy ataka.
2. Yumshoq ataka.
3. Nafasli ataka.

Qatoiy ataka - nafas chiqarish boshlanguncha, ovoz to'qimalari zich birlashadi, ovoz tovushi qatoiy, keskin qatoiy atakadan musiqiy ifodalilik vositasi sifatida asar xarakterini berishda foydalaniladi. Bundan tashqari, u bo'izni faollashtirish uchun qo'llaniladi.

Yumshoq ataka - ovoz (un) paychalari birlashishi vaqtin nafas chiqarish boshlanishiga to'g'ri keladi. Yumshoq ataka kuylashda ko'proq qo'llaniladi. Bo'g'iz jarangi siqilishni bartaraf qiladi. Yumshoq atakada tovush elastik, parvozli yumshoq bo'ladi.

Atakaning turlariga o'rgatish mumkin, o'rgangan xonanda tovush bo'lish usullarini ongli almashtiradi. Bu juda muhim, zero tovushni berish usuli ma'lum registmi qayta yaratish bilan boliq. Ataka, ovoz to'qimalari tovush hosil qilishning boshlang'ich momentida tashkil etilib, keyingi jarangni belgilaydi. Tovushni olish usulini ixtiyoriy almashtirib, biz ovoz to'qimalari ishi xarakteriga ta'sir eta olamiz. Shu sababli ataka ovoz to'qimalari ishiga ongli ta'sir etishning eng muhim vositasi, u irodamizga bevosita boliq emas. Insonning kuylovchilik ovozi obertonlarga boy. Obertonlarning balandligi, kuchi, miqdoriga ko'ra turlicha birikmalari jarangning umumiy fanini, tovush bo'yog'i yoki tembrini yaratadi.

Ovozning individual tembri ovoz apparatining anatomik xususiyatlari bilan belgilangan, biroq shuningdek, ovoz to'qimalari va nafas to'qimalarining muvofiqlashgan ishi, rezontorlar ishiga bog'liq shu sababli ta'lim jarayonida membran sifatiga ma'lum darajada ta'sir etish hamda tembrni ovoz to'qimalari va talaffuz organlari ishiga ta'sir etib o'zgartirish mumkin.

Diksiya va artikulyasiya - kuylash musiqa san'atining kuy va so'z organik uyg'unlashgan turi. Boshqachasiga uni musiqiy nutq deyiladi. Nutq tovushlarini hosil qiladigan ovoz apparatining qismi artikulyasiya (talaffuz) apparati, uning tarkibidagi a'zolar talaffuz a'zolari sanaladi. Bular: til, og'iz bo'shlig'i, yumshoq va qattiq tanglay, pastki jag', bo'g'iz, hiqildoq. Bu a'zolarning nutq tovushlarini yaratishga qaratilgan ishi artikulyasiya deyiladi.

Xonandalik artikulyasiya nutqi ustidan farq qiladi. Kuylaganda unlilar dumaloq, cho'ziq, membran va tovush balandligiga ega bo'lishi kerak. Undoshlar esa

siniq va tez talaffuz qilinadi. Artikulyasiya apparati ishining muvoffiqlashganligi va intensivligi tovush talaffuzi sifati, so'zlar aniqligi - diksiyani belgilaydi.

Kuylashda to'g'ri talaffuz adabiy tilning talaffuz normalari - orfoepiya (grekcha to'g'ri nutq) ga tayanadi. Xonandalik orfoepiyasi so'zlashuvdagidan farq qiladi, kuylaganda undoshlar keyingi bo'g'inga ko'chiriladi, toki bo'g'in ochiq bo'lzin.

Rezonatorlar - u yoki bu ovozga ma'lum bo'yoq, xarakterli tembr beradigan ovoz apparatining qismi rezonatorlar farqlanadi. Yuqori bosh rezonatorlariga ovoz to'qimalaridan yuqorida joylashgan bo'shliqlar: burun yo'llari, gaymorovlar va peshona "qorin"lari kiradi.

Pastki rezonatorlarga ko'krak qafasi (ko'krak, alveollar, bo'sh tanali bronxlar) kiradi. Kuylash choqida har ikki rezonatorlardan foydalanish kerak. Yuqori rezonatorlar ovozga parvozlilik, jarangdorlik, ko'krak rezonatorlari esa yumshoqlik va to'liq jarang baxsh etadi.

6-§. Kuylash va uning xususiyatlari.

O'qituvchi o'quvchilar ovozini tarbiyalashda vokal pedagogikasi uslublaridan keng foydalanish lozim. Vokal asarlarini kuylashning o'ziga hos tomonlari bilan bog'liq o'z qiyinchiliklari ham yo'q emas.

Xonandaning ovozi o'ziga hos «musiqa asbobi» hisoblanadi. Biroq, kuylashdan oldin tinglay bilish ham kerak. Tinglaganga ham ayrim musiqa tovushlarini yoki ohangni tashkil etuvchi tovushlarning ketma - ketligini aniq yetkazib bera oladigan darajada eshita bilash kerak.

O'z-o'zidan ma'lumki, vokal asarlarini kuylash uchun o'quvchiga avvalo tabiiy musiqiy eshitish qobiliyati, musiqiy xotira va aniq ifodalay bilish qobiliyati bo'lishi zarur. O'quv yilining boshida talabadagi ana shu fazilatlardan kelib chiqib, alohida reja tuziladi. Yakka tartibda vokal asarlarini o'rgatishda faqat yaxshi va a'lo darajada musiqiy qobiliyat hamda sog'lom ovozga ega bo'lgan o'quvchilargina tanlab olinadi. Biroq, tajriba shuni ko'rsatadiki, o'rtacha musiqiy qobiliyatga ega bo'lganlar ham uslubiy jihatdan to'g'ri va muntazam olib

boriladigan mashg'ulotlar davomida musiqiy qobiliyatga ega bo'lganlar ham uslubiy musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirib boriladi. Shuning uchun qobiliyatga qarab fan dasturida berilgan vokal asarlaridan tanlanadi

Eshitish, xotira xususiyatlari rivojlanadi va aniq ifoda etish o'zlashtiriladi. Oldindan tayyorlangan kuy namunalari musiqiy parchalar vositasida har bir o'quvchining musiqiy va ashula aytish qobiliyatini sinab ko'rish mumkin. (La, la, la, na, na,na yoki pam,pam,pam).

Talaba usulni ilg'ab olish darajasini esa, murakkabligi jihatidan turlicha bo'lgan usullar bilan sinab ko'rildi. Masalan: talaba tomonidan ovozga yoki cholg'uda chalingan ohangning usulini kaftlarini bir – biriga urish yoki stolni chertish bilan bajarishi mumkin. Agar stolga usul to'g'ri takrorlansa, so'ng murakkabroq usul orqali sinab ko'rish kerak. Talabalarning musiqiy xotirasi kuylardan parchalarni ketma-ket takrorlash vositasida tekshiriladi. Kuylashning qanchalik qiyin yoki oson bo'lishi uning yoshiga bog'liq. Musiqiy qobiliyati bor yoki qobiliyati o'rtacha talabalar uchun esa, bir muncha murakkab kuylar tanlanadi. Shundan so'ng, o'quvchining ovoz imkoniyatlarini tekshirishga o'tish mumkin.

Ovoz diapazoni ayrim qo'shiqlar, mashqlarni turlicha, ya'ni yuqori va quyi pardalarda kuylatib tekshiriladi, ovoz diapazonining yuqori va quyi tovush nuqtalari aniqlanadi. Bunda avvalo talabaning vokal asarlarini kuylay olish qobiliyati aniqlanadi. Agar diapazonda quyi va yuqori tovushlar bo'lib, o'rta tovushga ega bo'lsa, bunday ovozni alt (past ovoz) deb belgilansa, maqsadga muvofiq.

Diapazoni kuchli ovozning qaysi partiyaga mansubligi quyidagicha aniqlanadi. Agarda diapazonda quyi tovushlar kuchli bo'lsa, alt yuqori tovushlar kuchli bo'lsa, diskant (yuqori ovoz) deb belgilanadi.

O'smirlarning (11-18 yosh) organizmda ularning butun hayotiy faoliyatlariga ta'sir etuvchi katta anatomiq-fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Uning ovoz apparatida ham murakkab jarayonlar yuz beradi. Ovoz apparatining shakli bola organizmidagi alohida a'zolarning o'sishi bilan bog'liq. Ayniqsa,

bunday hol o'g'il bolalarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ularning ovoz bog'lamlari uzunasiga kengayadi, eniga esa, odatda o'zgarmaydi. Bo'g'iz tez o'sadi. Ayni paytda hiqildoq ostining o'smay qolish hollari ham tez-tez uchrab turadi. Bunday hollarning paydo bo'lishi, nafas olish organlari va bo'g'iz faoliyatining buzilishi bilan bog'liqdir.

Shunday hodisalarini qiz bolalarda ham kuzatish mumkin. Lekin, o'g'il bolalarda bo'lganidek aniq shaklda emas. Mutatsiya davrining xarakterli tomonlaridan hisoblangan bo'g'izning tez o'sishi, ovoz rivojlanishidagi birmuncha murakkab va havfli payt hisoblanadi. Ovoz apparati 15 yoshdan 18 yoshgacha sekinlik bilan shakllanib boradi. 19 yoshda uning rivojlanishi asosan to'htaydi. 11 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan butun davrni 3 ta bosqichga ajratish mumkin.

1. 11-13 yosh balog'atga yetish arafasi ovoz apparatida hech qanday katta o'zgarishlar bo'lmaydi.

2. 13-15 yosh mutatsiya davri (balog'at yoshining boshlanishi)

3. 15-18 yosh balog'atga yetish bo'g'iz va butun ovoz apparati rivojlangan va shakllangan bosqich.

Bu bosqichlarning har biri o'ziga hors xususiyatlarga ega bo'lib, ularni pedagog yaxshi bilishi lozim. Bolalar organizmi favqulotda xilma-xil rivojlanadi. Mutatsiya davrida u yoki bu alomatlarni paydo bo'lish muddatlari ham turlicha. Shu tufayli xar bir bolaga alohida munosabatda bo'lish lozim.

Mutatsiya davrining yaqinlashib qolganini aniqlash juda qiyin. Odamda mutatsiya arafasida bolaning ovozi sezilarli ravishda tiniqlashadi, kuchga to'ladi. Biroq, bola tez orada avval osonlik bilan ijro etgan diapazonning yuqori tovushlarini endilikda zo'riqish bilan aytadigan bo'lib qoladi. Ular tez-tez ohangni buzib ashula ayta boshlaydi. Ovoz bir xilligi, yoqimliligi, jarangdorligi yo'qoladi. Ovoz diapazonida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ladi. Qizlarda bir-ikki pardaga pasayadi. O'g'il bolalarda esa, bir oktava va undan ko'p darajada pasayadi.

Bo'g'izning yallig'lanishi, shilliq moddasining ko'payishi, nafas olish funksiyasining buzilishi, ba'zan ovozning yo'qolishiga olib keladi. Bu ayniqsa, o'g'il bolalar uchun hos bo'lsada, lekin qiz bolalarda ham kam bo'lsada uchrab

turadi. Mutatsiya davri o'g'il bolalarda 6-9 oydan, 2-3 yilgacha davom etadi. Qiz bolalarda uzoq vaqt davom etmasada, 15-16 yoshda takrorlanishi, yoki shu yoshda birinchi marta boshlanishi mumkin.

Mutatsiya arafasida muntazam ashula aytish bilan shug'ullanish ovozning bir muncha silliq, bir muncha tekis o'rganishiga va hatto mutatsiya davrida ham ashula aytaverish imkonini beradi. Mobodo mutatsiya o'tkir holatda nomoyon bo'lsa ma'lum davrgacha mashg'ulotni to'htatib turishga to'g'ri keladi. Mutatsiya davrida vrach - foniatorga murojaat qilish juda muhim.

Bu davrda vokal mashg'ulotlarining vaqtini qisqartirib, baland tovushda kuylatishni bir oz kamaytirishga to'g'ri keladi. Toliqishning birinchi alomatlari ko'zga tashlanganda mashg'ulotni to'htatish kerak bo'ladi. Bularni musiqa o'qituvchisi bilishi va bolalarga ham tayinlashi zarur. Mobodo, mutatsiya davrida ashula aytish butunlay to'htatib qo'yilsa, tovush chiqaruvchi organlarda yo'lga qo'yilgan kordenatsiyalarning yo'qolishiga olib keladi. Aksincha, muntazam ravishda chegaralangan vaqtda ashula aytish davom ettirilsa, anashu kordenatsiyalar saqlanib qoladi va mustahkamlanadi.

O'g'il bolalar mutatsiya davrida ashula aytish bilan muntazam shug'ullanib borsalar, mutatsiya silliq va sezilmay o'tishi mumkin. Ular ovozini yetarli darajada boshqarib, o'zlariga qulay tovushlarni tanlab kuylashlari mumkin. Odamda bunday vaqtda diskant alt ovoziga yozilgan qo'shiqlarni kuylash maqsadga muvofiq keladi. Muntazam ravishda olib boriladigan mashg'ulotlar jarayonida ovoz bog'lamlarining o'sishi, ntekis bo'lsada, diapazonning kengaytirishda ehtiyoj bo'lish lozim.

O'smir yoshdagi bolalarning diapazoni: soprano, diskantlar, birinchi oktavadagi do-re notalaridan, ikkinchi oktavaning fa-sol tessitura baland, agar past tovushlar ko'p uchrasa, asarning tessitura past hisoblanadi. Asarning past yoki baland tessiturasida ijro etish sun'iy aytishga olib keladi, bola ovoziga salbiy etadi. Ana shuning uchun ham o'qituvchi asar tanlaganda, tessitura qulayliklarini nazarda tutmog'i kerak. O'smir yoshda o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham tovush chiqarish mehanizmining farqi aniq bilinadi. Qiz bolalarda diapazonning

asosiy qismini markaziy registr tashkil etadi. Shu registr tabiatan aralash tovush chiqarishga moslashgan. Sof ko'krak va yuqori sado faqat chetki notalardagina tinglanadi. O'g'il bolalarda esa, aralash sado sun'iy yo'l bilan chiqariladi. Shu tufayli ham o'g'il bolalar cheklangan diapazonga ega bo'lishadi. Chunki, ashula aytish paytida ko'proq ko'krak registridan foydalanishadi. Asosiy va aralash registrdan tovush chiqarishni o'rganib olishgandan keyingina ular o'z diapazonlarini kengaytiradilar.

Qiz bola ovozi tabiatan markaziy (o'rta) registrga ega bo'ladi. Bunday hol ovoz diapazonining barcha notalarini tekis chiqishiga imkon beradi.

O'g'il bolalarda bunday registrda kuylash birmuncha murakkabdir. Bu borada o'ziga hos turli ovoz mashqlari bilan o'g'il bolalarda ham shu zaylda ko'nikma hosil qilish mumkin.

Bolalar ovozini tarbiyalashda aralash ovoz turini takomillashtirib borish katta ahamiyatga ega. Bu ovozning mayin chiqishiga registrdan – registrga o'tishni osonlashtirishga, diapazonining barcha notalarida bir tekisda kuylashga imkon beradi.

Yuqori ovozli qiz bolalarda past registrdan – o'rta registrga o'tish notasi 1 – oktavaning Mi-fa-fa diyez notalari hisoblanadi. O'rta registrdan – bosh registga o'tish notasi esa, 2 – oktavaning fa-fa diyez pardalari hisoblanadi. Past ovozlarda esa, o'tish notalari 1-oktavaning pardalari o'rta registrdan bosh registrga o'tish notalari 2-oktavaning Do-Re pardalari hisoblanadi. O'g'il bolalarda 2 ta registr bo'lganligi tufayli bosh sadolariga olib boruvchi tovushlar o'tish notalari hisoblanadi. Masalan: disskantlarda 2-oktavaning Mi-fa-fa diyez pardalari altlarda esa, 2 – oktavaning Do-re pardalari hisoblanadi.

O'smir yoshdag'i bolalarda ko'krak registridan o'z o'rnida foydalanish lozimligini o'qituvchi yaxshi bilishi kerak. Chunki, ko'krak registriga kiradigan ovozdan ortiqcha foydalanilganda bola ovozini baqiroq qilib qo'yishi mumkin. Ovoz kuchli diapazon bilan bevosita aloqada bo'ladi. Diapazonning turli qismlaridan ma'lum bir ovoz kuchligini talab qilish mumkin. Aks holda ovozga qattiq zarar yetishi mumkin.

Bola ovozining kuchli tiklanish davrida baland bo'lmaydi. Zero, buning unchalik ahamiyati ham yo'q. Bola ovozining go'zalligi, uning jarangdorligi, yengilligi soddaligida. Ovozning tabiiy kuchi yordamida jarangdorlikda sadolarning jozibadorligida, yoqimliliga erisha borib, bu bilan o'qituvchi bola ovozining rivojlanishini ta'minlaydi. Bola ovozining eng baland sadosiga o'rtacha kuch bilan erishadi.

Ovoz jarangdorligi ko'p hollarda tembrga (ovozi tusi va chiroyliligiga) bog'liq bo'ladi. O'smir yoshda olib boriladigan muntazam va to'g'ri ashula aytish jarayonida membr o'sha ovozning o'zigagina hos bo'lgan sifatlarga ega bo'lib boradi. Tembrni to'g'ri tarbiyalash, ayni paytda bolalarni diapazonining turli qismlarida unli harflarni to'g'ri va jarangdor ijro etishga o'rgatish demakdir.

Tembr ovozining o'ziga hos bebafo xususiyati uni tarbiyalash va shakllantirish - membr sifatiga ikki yo'l bilan ta'sir etiladi:

1. registrni (ko'krak va bosh registr)larini almashtira borib va ovoz pardalarini o'zgartira borish orqali;

2. ovozni kuchaytiruvchi bo'shliq (hiqildoq, og'iz) bilan ta'sir etish mumkin;

Endi kuylash va uning xususiyatlari haqida gaplashsak.

Kuylash va uning xususiyatlari - sog'lom ovoz birinchidan, vokalist (ashulachi, qo'shiqchi, xonanda) ovozini yo'qotmaslikka o'rganish kerak. Ovoz yo'qolib qolsa uning qayta tiklanmasligiga qadar vocal mashg'ulotlarini (qoshiq aytish) to'xtatishga to'g'ri keladi. Undan tashqari, bo'g'ilgan ovozni o'z tabiiy holatiga keltirish juda murakkab jarayondir. Shuning uchun, mahoratli qo'shiqchi intonatsion hatolardan qochish uchun ovozini taranglashtirishga (tomoqqa kuch berishga) majbur bo'ladi. Demak, ovoz yaxshilamaguncha, bunday yo'lni qo'llamaslik lozim.

Muskul xotirasi - agar siz qandaydir qo'shiqni qayta-qayta kuylasangiz miya bu harakatni saqlab qoladi. Bu jarayon muskul xotirasini tiklash deb ataladi. Bu degani, muskul aniq javob qaytarishga va kelajakda avtomatik ishslashga

odatlanadi. Eng mu’imi, bu sog’lom tartibni tiklaydi va xaqiqatdan «muskul xotiraga» yordam beradi.

Mashg’ulot paytida diqqatni jamlab, ko’p hatolarga yo’l qo’ymaslikka harakatlanish kerak. Umuman olganda, murakkab mashqlarni hato bilan bajargandan ko’ra, osonlarni hatosiz bajarish afzalroqdir. Agar siz xuddi shu mashqni 3 martada ham hato bilan qilsangiz, siz qo’rquvdan ijodiy nazoratni yo’qotib, mashqni davom ettira olmaysiz. Qachonki birorta muskul bo’g’iz holatda ishlasa, nazorat yo’qolganligini bildiradi. Bu ‘olat ovozni yaxshi, erkin va oson ishlashin to’xtatadi. Siz vokal mashqlarini tartib bilan yengil bajarashingiz kerak. Tez orada siz o’z o’zingizni to’g’ri nazorat qilayotganligizni sezasiz va «muskul xotirasini» sog’lom tarzda ishlatishga odatlanasiz. Vaqt kelib, ovoz faqat to’g’ri taribga o’rganadi va siz ko’p vaqt sarflamay, texnik murakkabliklarni bajara olasiz.

O’zingizga ishoning - muhim qoida kuylash chog’ida hyech qachon qisiq va noqulaylik holatda bo’lmaslik kerak. Agar birorta tovush noto’g’ri bo’lib chiqsa, yoki xis etilsa, yoki noqulaylik sezilsa ovozingiz ning o’zi sizga biror narsani noto’g’ ri qilganingizni aytadi. Har doim xissiyotlarining ishoning. Ular eng zo’r o’qituvchining qulog’idan ham yaxshiroq va aniqroq bo’ladi.

Bosh va gavdaning asosiy holatlari: kuylash chog’ida gavdaning to’g’ri, tabiiy, erkin bir muncha yoyilgan, qo’llar bo’sh qo’yiladi. Boshni to’g’ri, erkin tutish, pastga tushirmay va baland ko’tarmaslik kerak, yuz va bo’yin mushaklari kuchlanmasligi, oldinga qarab turish lozim.

Dastlabki mashg’ulotlar uchun sodda, xonandaga tovush hosil qilish jarayonida diqqatni jalb qilish imkonini beradigan mashqlarni tanlash lozim.

Oldinda turgan ijroga ichki tayyorgarlik bilan bir qatorda yaxshi xirgoysi, ya’ni mushak tizimini ishchi holatga keltirish zarur. Xonanda xirgoysi sportchining chig’ayozdi mashqlari yoki balerinaning “qizib olishi”kabi.

To’g’ri xirgoyi - keyingi kuylovchilik topshiriqini muvaffaqiyatli bajarilishi. Amalda o’z ishini hurmat qilgan har bir xonanda har kuni xirgoyi qilishni majburiy biladi, toki to’liq asarlarni kuylash chiroyli bo’lsin. Xirgoyi

uchun mashqlar vokalizlar yoki ovoz funksiyasini yaxshi sozlovchi muvaffaqiyatli asarlar sanalanadi. Bu xonandaning didi, odati va tayyorgarligi darajasiga bog'liq.

Qanday qilib mashq qilish kerak? Sog'lom ovoz - bu qo'shiqchining o'rghanishi kerak bo'lgan birinchi narsa - ovozni yo'qotmaslik. Ovozingiz yo'qolgach, u qaytgunga qadar ishlashni to'xtatishingiz kerak. Bundan tashqari, agar siz bo'g'iq bo'lsangiz, ovoz odatdagidek javob bermasa, tajriba o'tkazish qiyin. Ovoz buzilganida kompensatsiyani oldini olish uchun mahoratlari qo'shiqchi kerak. Ovoz yaxshi holatda ekan, siz maqsadlaringizga erishguningizcha o'z yo'lingizni mashq qilishingiz va tajriba qilishingiz mumkin.

Mushaklar xotirasi - agar siz biron bir narsani qayta-qayta kuylasangiz, miyangiz harakatni eslab qoladi. Bu sizning «mushak xotirangizni shakllantirish» deb nomlanadi. Bu shuni anglatadiki, mushaklar ma'lum bir tarzda javob berishga odatlanib qolishadi va kelajakda avtomatik ravishda ishlashni o'rGANADILAR. Shuning uchun sog'lom tartiblarni yaratish juda muhim, chunki bu sizning mushaklarning xotirasiga yordam beradi. Amaliyot paytida diqqatni jamlash va juda ko'p xatolarga yo'l qo'ymaslik kerak. Xatolar bilan qiyin mashqlardan ko'ra, oson mashqlarni xatosiz bajarish yaxshidir.

Agar siz bitta mashqni ketma-ket uch marotaba bajarolmasangiz, bu juda qiyin va agar davom etsangiz, nazoratsiz siqilish yuzaga kelishi mumkin. Nazoratsiz siqilish tomoqdagagi ba'zi mushaklar noto'g'ri ishlayotganda yoki siqilganda paydo bo'ladi. Ovoz yaxshi, erkin va oson ishlashini to'xtatadi. Vokal vazifasini bajarish uchun mashqni engillashtirish kerak. To'g'ri "his qilish" bilan tanishib chiqing va «mushak xotirasida» sog'lom tartib bilan ishlang. Oxir oqibat ovoz faqat ushbu sog'lom tartiblarni biladi va siz texnik qiyinchiliklarga ko'p vaqt sarflashingizga to'g'ri kelmaydi.

O'zingizga ishoning - e'tiborni tortib bo'lmaydigan muhim qoida shundaki, qo'shiq hech qachon asabiylashmasligi yoki o'zini noqulay his qilmasligi kerak. Agar biror narsa to'g'ri eshitilmasa, biror narsa noto'g'ri bo'lsa yoki o'zini noqulay his qilsa, ovozingiz sizni noto'g'ri ish qilayotganingizni

bildiradi. Har doim his-tuyg'ularingizga ishoning - ular eng yaxshi o'qituvchining qulog'idan ham yaxshiroq va to'g'ridan-to'g'ri.

Xonanda yaxshi mashq qilgan bo'lsa, xirgoyi kam vaqt egallashi mumkin. Katta tanaffuslardan so'ng xirgoyi ko'proq vaqt egallaydi. Tajribali professionalning nerv sistemasi funksional imkoniyatlari yuqori va shuning uchun ishga kirish davri minimal, ayrim professional xirgoyi qilmasdan ham sahnaga chiqa oladilar. Biroq har bir xonanda hamisha o'z ovozini «sinash», ya'ni uni ishchi «tayyor» holatga keltirishga intiladi. Bu murakkab asarlarni birdan kuylash kerak paytda ayniqsa zarur. Yaxshi ma'lumki, faqat xirgoyi qilib olgach, tobora murakkab ijro vazifalarini bajarish mumkin.

Vokal funksiyada xirgoyi harakati ikki yoqlama xarakterga ega. Bir tomonidan, xirgoyi natijasida (inertnost) juftlik bartaraf etiladi va nerv jarayonlarining zarur faolligiga erishiladi. Boshqa tomonidan, xirgoyi xarakteri, mashqlar sur'ati xonanda o'z oldiga qo'ygan vazifalar va tegishli nerv koordinatsion mexanizmlarni ishga tushiradi, mashqlar tempi, ijro ritmi, dinamik, xarakteri – kerakli stereotiplarini ishga kiritadi va keyingi kuylashga ta'sir etadi. Masalan, E.Karuzo lirik partiyalarni kuylagan yorqin, yengil jarang, qarakatchanlikni talab etgan mashq va vokalizlarni xirgoyi qilsa, dramatik partiylar ijrosidan oldin xirgoyi mashqlar xarakteri mos ravishda o'zgargan. ular keng jarangli, to'qroq, massivroq tovush bilan kuylangan.

Amaliyotchilar takidlaganki, xirgoyi xarakterli ayniqsa keyingi kuylash uchun maqbul. Xarakterga ko'ra xirgoyi xonandani tegishli asarlar ijrosiga tayyorlashi lozim. Shunday qilib, xirgoyi ma'lum planda tovush va psixologik tayyorlikni yaratadi. Bundan doim foydalanish kerak. Bu xirgoyi xonanda ijro etadigan asarlar xarakterida bo'lishi shart, degani emas. Uning koordinatsiya doirasi keng bo'lishi mumkin, zero xonanda hamma vaqt turli plandagi asarlarni kuylashga to'g'ri keladi.

Inertlik qissasi va keyingi ishga avvalgisining ta'siridan konsertdasturini tuzishga oid xulosalar qilinadi. Doimo asarlarning ketma-ket ijrosidagi sozlik (tayyorlik)ni hisobga olish lozim. Shu sababli, birinchidan, ovoz apparati ishining

bir xarakteridan boshqasiga tez o'ta olish lozim, bunga mashq qilganlik bilan erishiladi. ikkinchidan, konsertdan oldin dasturni estrada bajariladigan ketma-ketlikda xirgoyi qilish lozim.

Darsning xirgoyi qismi - kuylashga o'rgatish metodikasida xirgoyi qismiga alohida katta e'tibor qaratiladi. Biroq ikki tushunchani farqlash lozim: xirgoyi-ovoz apparatini qizdirish, ya'ni organizmga umumiy ta'sir va xirgoyi ovoz kiritish texnikasini ishlash. Vokal pedagogikasi amaliyotida ba'zan shunday aralashtirish kuzatiladi. Uni sport bilan qiyoslasak, bu chigal yozdi va mashq (mashq'ulot)ni qorishtirish, demak chigal-yozdi – sporti organizmni ishchi holatiga keltiradigan umumiy mashqlar, chigalyozdi oxirida mashqlarga, gimnastik kombinatsiya yoki Mashg'ulotda bajariladigan boshqa harakat faoliyatiga tayyorlaydigan mashqlar beriladi. Mashqulot – yangi koordinatsiyalarni ishlash, mushak faoliyati oliv natijalarga erishishi.

Xonandalik ham shunday. Dastlabki mashqlar murakkab vazifalardan holi bo'ladi. Mashqlarning birinchi qismi turli o'rganuvchilar uchun tom ma'noda xirgoyi (ya'ni, chigalyozdi) bo'lishi kerak, keyin esa vokal texnik vazifalarni qo'yadigan xirgoyiga o'tiladi. Sifatlari xonandalik ovozini shakllantirish, boshqa barcha asosiy vokal harakatlar: legato, stakkato, katta intervalga sakrash va h.k., - odatda, mashqlarda ishlanadi. Ovoz silliqligi, unlilar silliqligi, to'liq diapazon rivoji, dinamikasi - bu hammasi avvalo maxsus - tanlangan mashqlar tizimi bilan ishslash samarasи.

Ovoz hosil qilish va ovoz yuritish texnikasi ustida ishslash - yangi harakat vokal stereotiplarini rivojlantirish va ulami saqlay va turli musiqiy vazifalarga ko'ra variatsiyalay olishdir. Harakatlarni aniq farqlash (differensiatsiya), koordinatsiyani ishslash nerv jarayonlari inertligi bartaraf etilib, organizm «kuylash» holatiga yetganda muvaffaqiyatli kechadi.

U yoki bu differensiatsiyalashni ishslashda yuqori natijalarga faqat kuylash holatda erishi mumkin. Ko'pgina sinfda «Nega baland nota bugun chiqmayapti o'tgan darsda hammasi yaxshi edi-ku. Nimani noto'g'ri qildim?» - degan savolga «Sen bugun kam xirgoyi qilding» yoki «kecha ovoz ustida ko'p ishlading,

charchading, keragini qilyapsan, texnikang to'g'ri» degan pedagoglar javobi eshitiladi.

Fiziologiya nuqtai nazaridan buni shunday talqin qilinadi; bugun nerv tizimi yetarlicha faol holatda emas, maksimal qiyin vazifalarni bajara olmaydi. yetarlicha faol emaslik yo nerv hujayralari inertligi (kuylash holatida emasligi) yo oldingi haddan ziyod, uzoq va kuchli ta'sir oqibatida tormozlanganlikka (charchoqqa) bog'liq.

Mashg'ulotni tashkil etayotib, o'rganuvchiga xirgoyi uchun zarur vaqtni, texnikani takomillashtirish mashqlariga o'tish vaqtini hisobga olish muhim. Bu o'rinda metodik yondoshuv turlicha bo'ladi. O'rganuvchi ovoz apparatiga astasekin yuklama berish lozim bu vokal pedagogikasi alifbo haqiqati ekanini aytmasa ham bo'lar.

Mashg'ulot (dars) ning «xirgoyi» va «ishchi» qismlari orasidagi metodik tafavut shundan iboratki, xirgoyi qismida boshida odatiy, alohida e'tibor talab qilmaydigan, doim to'g'ri bajariladigan, ya'ni yaxshi kuylangan mashqlar berilishi kerak.

Ovozning meoyordagi kuchi va diapazon markazida ishlash bu mashqlar to'g'ri, barqaror bajarilishi omilidir. Shunday qilib, ovoz apparatini «qizdirish» va nerv sistemasi faoliyatini oshirish odatiy, sodda mashqlar davomida kechadi. shu tariqa inertlikni yengish va yaxshi o'rnatilgan koordinatsiyani mustahkamlash uchun sharoit yaratiladi.

Xirgoyining bu birinchi bosqichda pedagog ko'p tanbeh bermasligi, haddan ziyod talabchan bo'lmasligi, jarangning oldin eshitilgan maksimal yaxshi sifatini ko'zlamasligi lozim. Inertlik tugalmas ekan, bu yaxshi sifatlar, «so'nggi muvoffaqiyatlar» namoyon bo'lmasligi mumkin.

O'rganuvchini shu jarangni izlashga qatoiy majburlash yetarlicha «kuylash» holatida bo'lmasa, topilgan koordinatsiyalar mustahkamlanishiga emas, balki qo'shimcha kuchlanish, har qanday qilib izlanayotgan tovushni topish istagiga olib keladi.

Jarangning eng yaxshi sifati o'z-o'zidan, izchil xirgoyi natijasida namoyon bo'lguncha tinch xirgoyi qilib, o'rganuvchini qizdirish maoql. Bu holatda avval topilgan ko'nikmalar hisobiga shu sifatida yuzaga keladi va ularning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Faqat ovozni "kuylash" holatiga yetishga ko'ra pedagog murakkabroq vokal vazifalari berishi va maksimal talabchanlik va qatoiy at ko'rsatish kerak. Ayniqsa murakkab farqlashlar, o'ta murakkab kombinatsiyalar (trel, filillash va h.k.), diapazonning o'ta baland, alohida safarbarlik talab etadigan tovushlarni Mashg'ulotni ng ikkinchi yarmi, darsning kulminatsion fazasida berish lozim. Bu paytda to'liq kuylash holati kuzatiladi va hatto yengil charchoq ham sezilmaydi.

Shunday qilib, xonandaning xirgoyi ikki turli fazasidan iborat bo'lib, ularning o'ziga xosliklarini dars metodikasini qurishda hisobga olish kerak.

Xirgoyi mashqlari ketma-ketligi va xarakterini ko'p o'zgartirib borish kerak. aynan bir ketma-ketlikdagi mashqlar odat – ularni takrorlash stereotipiga olib keladiki, bu keyinchalik ulardan alohida foydalanishni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, o'zaro boliq mashqlarga qul bo'lgan xonanda xirgoyini mashqlarni odatiy ketma-ketlikda kuylashdan iborat xirgoyiga aylantiradi. Shuning uchun ularni variatsiyalash va xarakterini o'zgartirish ma'qul.

Xirgoyi mashqlari ma'lum ketma-ketligi faqat o'rgatishning dastlabki, ya'ni asosiy texnik ko'nikmalar o'zlashtiriladigan bosqichda maqsadga muvofiq bo'lish mumkin. Bu holda stereotiplash kecha o'zlashtirilganni mustahkamlashga, shuningdek talaba pedagog yo'qligida darsda qilganini yanada aniq takrorlashga yordamlashadi.

Ilg'or o'quvchi va yosh xonanda uchun xirgoyi mashqlarini doimo xilmashlash kerak, toki istalgan paytda istalgan vokal topshiriqlarni badiiy asarlar talab qilganida bajarishga tayyor bo'lsin.

Ular mashq – xirgoyilariga murakkab yurishlar va asarlarning mashq tarzida yuqori va pastga yarim ton transpozitsiyalash kerak. Boshlovchi va o'rtacha o'zlashtirgichlar, avval aytilgandek, o'qituvchisiz xirgoyi mashqlar kuylamasligi lozim, toki mo'ljallangan to'g'ri koordinatsiya noto'g'ri kuylash bilan buzilmasin.

Pedagog o'quvchisi ovoz apparati ishida sinfda foydalangan koordinatsiyadan mustaqil kuylashda foydalanishning ishonch hosil qilgandan keyingina yosh xonanda mustaqil xirgoyi qilish mumkin.

Ishlash (o'rganish) vaqtি xonandalarda turlicha bo'ladi. Juda uzoq xirgoyi qilish kerak bo'lган individuallar bor, ular qancha ko'п kuylasa, ovozi shunga jaranglashadi. Boshqalari aksincha sifatlarga ega. Har bir xonanda o'з ovoz apparati xususiyatlarini bilishi zarur. Pedagog shuningdek, har bir o'rganuvchining ishlash vaqtini hisobga olishi, darsning ratsional qurilishiga xizmat qiladi. Ishlagan vaqtি va xirgoyi qilish darsdan darsga o'zgarib boradi. Bunga kun tartibi, vokal yuklama tartibi, organizmning umumiy tonusi va psixik kayfiyat kabilar sabab bo'ladi.

Mashq qilgan sari kirishish vaqtি qisqarib boradi, bu kuylash holatiga tez kirish imkonini beradi. To'liq kuylash holati uchun o'rtacha 10-12 daqiqa yetarli bo'ladi. Asosiy 3 ta tamoyil – ovozingiz sog'lom to'g'ri tovushlar taratishiga kafolat beradi. Umumiy uchta tamoyil to'la-to'kis bo'lishi mumkin. Ular yakka tartibda ovozlarni baland-past notalarini kuylay oladilar, uzoq kuylaydilar, toza ovozni ta'sirliligi va qirrilashini oldini oladi.

Ko'tarib ushlab turmoq - bu diafragma qarama-qarshi yo'naltirilgan tabiiy havodan nafas olishdan namoyon bo'ladi. Bunda harakatga qarshi turish orqali erishiladi. Kuylash vaqtida, mushaklar, kindik bosqichma-bosqich doimiy ravishda cho'zilib turadi va mushaklarni musta'kam orqaga tortib turadi. Mushaklar belni ichkariga tortiladi, dumg'aza orqaga yonaltiriladi, qorin mushaklari harakat qilinganda dumg'aza zuyagi yuqoriga ko'tariladi.

Ijod qilayotgan vaqtida qorin mushaklari, bel ichkariga tortilishi va ma'lum bir qismi ko'tarilishi mumkin. Qanday bo'lsa ham nima sodir bo'lganda ham o'zini ovozi ustida uzoq vaqt ishlashga qarshilik qilmasdan ovozni ko'rsatish kerak. Quvvatingizni yuqorida tutib saqlab turishingiz mumkin., notog'ri g'oyalarga vaqt yoqotmang. Jismoniy ish qilganda tomoqni yaxshi holatda saqlash zarur.

Kerakli tovush - umumiy vokal ichkaridan tashqariga chiqaradigan ovoz "yepiglittic funnel" deyiladi. Siz har doim ovoz texnikasini yaxshilash va

ichkaridan chiqaradigan tovushga ehtiyoj sezasiz. Natijada ovozingiz tiniqlashib ravshanlashib boradi va sizni ovozingiz rivojlanadi.

Jag' va lablarning holati - oldiga chiqib turgan jag' va qisilgan lablar bo'lmasligiga e'tibor berib kuylash kerak, chunki ularning ana shunday holatlari ko'pincha tovush paychalarini nazoratsiz qoldiradi. Jag'ning erkin harakatlanishiga erishish zarurdir. Pastki va tepadagi jag'lar qoshiladigan joyida og'iz oshilishida jag'lar orasiga barmoq sig'ishi kerak. Bunday tarzda og'iz ochilishi va jag'lar joylashuviga doim erishing. Pastki jag' tepasidagiga nisbatan orqa tomonga yonaltirilga bo'lish kerak. Og'iz baland va past tovushlarga qanday keng ochilsa, xuddi shu tarzda o'rta tovushlar ham ijro etilishi darkor. Qisilgan lablardan qutulish uchun og'iz shaklini o'zgartirmay tilning yordamida unli tovushlarni kuylash muhim va zarurdir. Undosh tovushlar odatda ingichka (siquq) ovoz trakti va taranglashgan lablar orqali vujudga keladi. Lekin, siz bularni uzoq vaqt kuylab turmasangiz, ovoz kuchsizlanib qolmaydi. Undosh tovushlardan unlilarga to'ridan-to'rg'i kuchanishsiz o'ta olish qobiliyati muhim hisoblanadi.

7-§. Kuylashni boshlash (xirgoyi).

Kuylashda har doim qulaylikni xis etish – kuylash texnikasi tog'ridan-to'g'ri samaraga yo'naltirilgan bo'lish zarur. Boshqa o'qitish yo'llari to'g'ri bo'lmaydi. Agar mashq qiyin, noto'g'ri yoki uni kuylayotganda noqulaylik xis etilsa, unda u noto'g'ri deb hisoblsnsdi. Qanday uni xis etib kuylash, hamda o'z fikringizga ishinish faqqatgina o'zingizga bog'liq. Har doim kuylash bilan shug'ullanish jarayonini iloji boricha hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirish kerak.

Mashqlar oddiy bo'lish kerak. Ko'p qo'shiqchilar ma'sus muammolarni hal qilish maqsadida vokalga xos (murkkab) mashqlardan boshlashni so'raydi. Ushbu mashqlar yagona muhim mashqlar deb o'ylamayman, ammo bu yo'lida ular bilan ham ishlasangiz bo'ladi. Mashq qilish davomida butun daiqqat-yetiboringiz ovoz bilan qanday ishlash kerakligiga qaratilishi lozim. Natijada siz barch nota birikmalarini va intervallarni qiyinchiliksiz kuylay olasiz.

Sizning butun daiqqat-yetiboringiz to'g'ri kuylash texnikasiga qaratilgan bo'lishi lozim. Iloji boricha oddiy mashqlardan boshlashni maslahat beraman. Bu yo'l bilan tanangizning ishlashini bir joyga jamlay olasiz. O'yashincha, bu yo'l murrakkab mashqlar davomida ham o'zingizni boshqarishda diqqat-e'tiboringizni yanada ko'proq jamlashtirishingizga yordam beradi va shu paytning o'zidayoq ushbu harakatingiz ovoz texnik muammolarni ham hal etadi.

Dastlabki mashg'uotlar uchun sodda, xonandaga tovush hosil qilish jarayonida diqqatni jalb qilish imkonini beradigan mashqlarni tanlash lozim. O'qituvchi dars davomida imkoniyatdan kelib chiqib mashqlarni o'zi tanlaydi.

8-§. Registrlarni silliqlash.

Ovozning butun diapazon bo'ylab tekis bir xarakterli jaranglashi - professional jarang belgilaridan biri hisoblanadi. Tajribasiz xonanadalarda turli registrlarda ovoz turlicha jaranglaydi. Registrlar almashishi paytida, u xuddi singandek xonandaga bo'ysunmaydi. Bu jarangning estetik meyo'rлarini buzadi.

Ovozni silliqlash uchun o'tish tonlarini sekinroq, boshqa tovush bilan kuylash kerak. Mashqni ko'proq yuqoridan pastga, oxirigacha yuqori ton jarangini saqlash kerak. Shu tufayli bosh va ko'krak registrlari kerakli almashuvi (aralashuvi) ro'y beradi, ovoz jaranggi silliqligiga erishiladi. «A» unlisini o'tish tonlarida «O»ga yaqinlashtirish kerak. Erkaklar «yuqorilarini yopishga» intilishi lozim.

Pozitsion noaniqlikda tovush kuchini kamaytirsh va uni dumolaqlash tavsiya etiladi. Pastga boruvchi ohangda «chuqurlashgan» jarangidan qochish uchun unlilailarni guyo oldiga, yuqori tishlarga tomon chiqarish kerak. Bolanishli harakatda o'tish tovushlari yetarlicha silliqlash esa, mashqni stakkato boshidan kuylash lozim.

Nafas texnikasi, kantilena - kantilena xonandalik nafasi, tovush tayanchi bilan uzviy bog'liq. Tovush sifati ustidagi ishdan tashqari xonadandalik nafasi jarayoniga har qanday aralashuv nafaqat foydasiz, katta salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Korpusning (tananing) to'g'ri holati xonandalik tayyorgarlilik -

holati nafas olishidan oldin turadi. U yengil, shov qinsiz bo'lishi kerak: pastki qovurular kengaygan, fraza oxirigacha go'yo nafas olish holatida qoladi; hujum yengil, biroq an q bo'lishi kerak.

O'rgatish avvalida nafasni tez-tez yangidan boshlash kerak, yodda tutish kerakki, «nafassiz» kuylash nafasni haddan ziyod uzish kabi zararlidir. Bu bo'lim mashqlari xonandalik nafas, tovush tayanchi vazifalarini anglashga yordam beradi. Keyingi ishlar bu ko'nikmalarni mustahkamlaydi va avtomatlashtiradi.

9-§. Artikulyasiya. Diksiya.

Xonanda turli tovushlarni xonandalik ustanovkasini buzmasdan tezda talaffuz qilish imkoniga ega bo'lish uchun talaffuz apparati erkin bo'lishi kerak. Talaffuz aniqligi diksiyani yaxshilashga yordam beradi. Tovush yaxshi shakllanishiga shuningdek erkin, siqilmagan pastki jag' ko'maklashadi. Uni biroz tushirib, ozgina orqaga suriladi.

Talab etilgan holatini u yuz kvadrat mushaklari qisqarganda egallaydi; lablar tabassumda yoyiladi, yumshoq tanglay esnashdagi kabi tortiladi.

Artikulyatsiya va diksiya xaqida yuqorida 7-mavzuda ham qisman aytib o'tganman. Talabaga bilimini mustahkamlash uchun uchun qayta eslatib o'tishni joiz deb bilaman

Diksiya va artikulyasiya - kuylash musiqa san'atining kuy va so'z organik uyg'unlashgan turi. Boshqachasiga uni musiqiy nutq deyiladi. Nutq tovushlarini hosil qiladigan ovoz apparatining qismi artikulyasiya (talaffuz) apparati, uning tarkibidagi a'zolar talaffuz a'zolari sanaladi. Bular: til, og'iz bo'shlig'i, yumshoq va qattiq tanglay, pastki jag', bo'g'iz, hiqildoq. Bu a'zolarning nutq tovushlarini yaratishga qaratilgan ishi artikulyasiya deyiladi.

Xonandalik artikulyasiya nutqi ustidan farq qiladi. Kuylaganda unlilar dumaloq, cho'ziq, tembr va tovush balandligiga ega bo'lishi kerak. Undoshlar esa siniq va tez talaffuz qilinadi. Artikulyasiya apparati ishining muvoffiqlashganligi va intensivligi tovush talaffuzi sifati, so'zlar aniqligi - diksiyani belgilaydi.

Kuylashda to'g'ri talaffuz adabiy tilning talaffuz normalari - orfoepiya (grekcha to'g'ri nutq) ga tayanadi. Xonandalik orfoepiyasi so'zlashuvdagidan farq qiladi, kuylaganda undoshlar keyingi bo'g'inga ko'chiriladi, toki bo'g'in ochiq bo'lzin.

Bu bo'lim mashqlarida turli birikmadagi unli va undoshlarni kominasiyalash lozim. Pastki jag' siqilgan holatda yolashgan unlilarni (ya-ya, ye-ye, ney-ney, day-yay-yay) kuylash foydali. Diksiya aniqligi rivojiga yuqori lab harakatsizligi («o'lik lab»), yuzlar kvadrat mushaklari horg'inligi kabi nuqsonlar to'siq bo'ladi. «ze-zo» yoki «ze-zu» bo'g'lnarga mashqlar ularni tugatishga ko'maklashadi, agar «ze» bo'g'inda tez harakat bilan lablar (keng tabassumdag'i kabi) yoyilsa, «zo» yoki «zu» bo'g'inida esa ularni tezda oldinga tortilsa diksiya oydinligi uchun undoshlarni tez va aniq talaffuz qilish kerak.

Haddan ziyod artikulyasiya pastki jag'ni haddan ziyod orqaga olish yoki uni oldiga surish kabi estetik emas, qolaversa mushak siqishlariga olib kelishi, diksiya aniqligini buzilishi mumkin, shuning uchun tavsiya etilgan barcha usullar ish vaqtiga xarakteriga ega. Umuman artikulyasiya apparatining barcha harakatlari, yuz mimikasi tabiiy chiroyli bo'lishi kerak. Pastki jag'ni bo'shatish uchun mashqlar kuylayotib, pastki jag' harakati tekis va bog'lanishli jarangga xalaqit bermasligini kuzatish lozim. Til silliq yotishi, qattiq tanglay vat til o'rtasida yetarli bo'sh joy tuyg'usi paydo bo'lishi kerak.

Yaxshi rezonasiyalash-tovush hosil qilish to'g'riliqi ko'rsatgichidir. Bosh rezonasiya ovoz jarangini favqulodda yaxshilab, unga jarangdorlik, «parvoz» kabi katta xonanlarda kuylash uchun zarur sifatlarni beradi. Bosh rezonasiyasi (ko'krak rezonasiyasi bilan mohirona foydalanganda) yanada erkin tovush qosil qilishga ko'maklashadi va nafas davomiyligini oshiradi.

Lablarni mahkam siqib uzaytiradigan «lya-lya-lya» undoshini kuylansa yuzning yuqori qismida vibrasiya tuyg'usi paydo bo'ladi, ovoz rezonatsiyalay boshlaydi. Bosh rezonatorlar rivojlanishiga «i» (ba'zan «ye») unlishga kuylash ham ko'maklashadi. Uzuq tovush bilan nafas tayanchini his etib «mi» bo'qinlarini kuylash ham ovozga yanada jarang baxsh etadi.

Tavsiya etilgan usullar tayyor retsept emas, ular talabaga talab etilgan jarang xarakterini tushunish va unga hamroh hislarini mustahkamlash imkonini beradi.

Mashqlarni dastlab og'izini yopib kuylanadi. Buni o'zlashtirgach, bo'g'inlarini yuzning yuqori qismida rezonasiyasini his etishga urinib kuylashga o'tiladi. «B» va «d» undoshlarini imkon boricha jarangli talaffuz qilish va «m», «n» jarangini cho'zish lozim.

Yarim tonlar «qatoiy» jarangini his etish, kantilena elementlarini egallashga qaratilgan mashq ayniqsa baland va o'rta erkak ovozlar uchun tavsiya qilinadi va ikki variantda beriladi: birinchisi - baland, ikkinchisi past ovozlar uchun.

Dastlab o'rtacha keyinroq yanada sekin tempda ijro etish kerak. Tenorlar fa diez major; o'rta ovozlar re major tonallikdan baland kuylamasligi tavsiya etiladi. Yuqoriqoq tonallikda kuylash jarang kuchlanishga olib keladi. Yarim tonlarni sekinroq, jamlangan tovush bilan kuylanadi.

10-§. Fililash ovoz harakatchanligini rivojlantirish.

Fililash (filirovka) - bitta ton jarangdorligini ohista kuchaytirish yoki kuchsizlantirish. Buni egallaganlik, ya'ni tovush kuchning barcha gradasiyalarini o'zlashtirganlik yaxshi vokal maktabi kasbiyi mahorat ko'rsatgichi hisoblanadi. Filillash uzoq muddat tinimsiz mehnatni talab qiladi, bu esa xonandaning ma'lum vokal - texnik tayyorgarligini: tinch, bir maromdag'i xonandalik nafasi, ovoz yuritish erkinligi, bosh rezonasiyalashni talab qiladi. Bu sifatlarga ega bo'lgan o'rGANUVchi tovushni filillashga kirishishi mumkin.

Piano xuddi forte kabi shakllantirilishi lozimligini unutmaslik lozim. Farq shundaki, forte nafas uzatish yanada intensivligini talab qiladi, pianoda nafas uzatish o'sha xonandalik pozisiyasida asta-sekin kamaytiriladi, unlilar oldinga yuqori tishlarga tomon faol «suriladi», lablar tabassumda yoyilgan, bosh rezonasiyalash yanada sezilarli.

Filillash usulini ishlay boshlashidan oldin talabaga ko'proq qulay bo'lgan dinamika turidan «*p*» dan «*f*» ga kuylash bilan cheklanish kerak. Asta-sekin har ikki yo'nalihsda filillashga erishish lozim. Xonanda o'z imkoniyatlari chegarasini bilishi juda muhim.

Xonandalik jarayonining estetik va fiziologik normalari buzilmasligi, forte baqiroqlik, pianissimo esa jarangsizlikka aylanib qolmasligi kerak. Pianissimoga filillash oxiri ayniqsa chiroyli iliq, saf tembr bo'yoqini talab qiladi, tovush to'xtaydi, go'yo havoda «erib ketadi».

Mashqlarni kuylashda fraza oxirigacha kuylovchilik pozitsiyasini saqlash, tembr go'zalligi, ovoz tekisligi va nafas tejamkorligiga e'tibor berish kerak. Filillash usuli, nafas davomiyligi, uni taqsimlash malakasi, ovoz nozikligi va harakatlanganligi rivojlantiruvchi mashq.

Major gammasi har bir pog'onali yuqori tutilgan tonini juda sekin, yumshoq, «a» tovushini aniq atakalab, jaranglilagini astaga yetkazib, keyin asta so'ndirib kuylanadi. Gammalar o'rtacha kuch bilan oxirigacha yuqori ton pozisiyasini saqlab kuylanadi.

Do major gammasining barcha yuqori tonlari filillanadi. Mashqni osonlashtirilgan varianti tavsiya qilinadi, u barcha ovozlar uchun erkin jaranglovchi tonlar va tegishli tonallikda foydali.

Ovoz harakatchanligini rivojlantirish. Harakatchanlik texnikasi barcha ovoz turldari uchun kerak, u tovushga noziklik, yengillik va plastik baxsh etadi. Harakatchanlikni rivojlantirish uchun mashqlarni dastlab juda sekin tempda, uni erkinlik, pozitsion va intonatsion aniqlashnini egallagan sari tezlashtirib kuylash lozim.

Passajlar tipidagi mashqlarni ijro etganda nafas tejamkorligi, tovush dinamikasiga e'tibor qaratiladi. Tovushlarni hamma vaqt bosiqliq bilan, go'yo yashirin boshlash lozim. Yuqoriga melodik harakatda jarangdorlikni kuchaytirish lozim. Yodda tutish shartki, tez passajlarni kuylash yanada bosiq jarangni talab etadi, zero ovoz yengilligi va harakatchanligi yo'qolishi mumkin.

Eng kichik davomiyliklar ijrosi aniqligi, sofligiga e'tibor haratiladi. Buning uchun har bir tovush u qayta yaratilganiga tezda hayolan kuylanadi («tez kuylang, yanada tez o'ylang»). Har bir kuchli ulushda yengil aktsent ham aniqlikka xizmat qiladi.

Bu bo'lim ikkinchi qismidagi ko'pgina mashqlarni legato va stakkatoda kuylash mumkin. Unutmang, stakkatoda kuylaganda tovush yanada sekin va juda «o'tkir» jaranglash, bo'lish kerak, kuylovchi uni go'yo yuqori tishlar ildizlarida his qiladi.

Yuzlar kvadrat mushaklari qisqaradi, tabassumda tishlar ochiladi (ton qancha yuqori bo'lsa, tabassum shuncha keng), nafas olish kichik aloqida hollarda harakatchanlik ustida ta'limning birinchi yilidanoq ishlash mumkin. Bu maqsadda tegishli murakkablikdagi mashqlar kiritiladi. Ko'plab mashqlar yuqori ayol ovozlarga mo'ljallangan.

Barcha ovozlar harakatchanligini rivojlantirish boshlang'ich bosqichi uchun mashq. Aniq, gammaning har bir pog'onali jarangi aniqligiga erishib kuylanadi. Tonillikdagi ko'rsatish bilan tanlanadi.

Past va o'rta ovozlarda qarakatchanlikni rivojlantirish dastlabki mashqulotlari uchun mashq «lya», «mi», «do», «re» bo'g'lnlarga kuylanadi. Baslar major si bemoldan, baritonlar va messo sopranolar majordan boshlashadi. Erkin jaranglovchi tonlar doirasida sekvension kuylashda davom etiladi.

5-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa asarlari tahlili. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish.

1-§. Musiqa asarlar tahlili.

Musiqiylar tahlili fani o'zining keng qamrovligi, murakkabligi bilan o'quv yurtida o'tiladigan muhim fanlarning biri bo'lib hisoblanadi. Bu fan o'zining tarkibida musiqliy asarlarining turli tamonlarini, uning mazmunini, ifodalash notalarini hamda shakllantirish jihatlarini qamrab oladi. O'z navbatida bu jihatlar uning janrlari, uslublari haqida so'z yuritishga imkon beradi. Musiqliy asarlar tahlili – Vokal va zamonaviy musiqa fanining asosiy maqsad va vazifalari talabalarida

musiqiy asarlariing har tomonlama chuqur o'rganishini, uni mazmun va shakl jihatidan bir-biri bilan qanday bog'liqligini ko'rsatib berishdan iborat.

Analiz so'zi (tahlil) yunoncha so'zdan olingan bo'lib, ajratish, bo'linish - ma'nolarini anglatadi. Qadim zamonlardan tortib kishilar dunyoni bilish jarayonida ishlatadigan, o'zaro chambarchas bog'langan tekshirish usullari. Analiz fikran yoki amalda narsa va hodisani tarkibiy bo'laklarga bo'liqdandan iboratdir. Inson atrofni o'rab turgan ob'yekтив borliq murakkab va turi bilan birga konkret narsalar, hodisalardan iborat. Ular xilma-xil xususiyat va sifatlarga ega. Shu murakkab, char turli narsa va hodisalarni o'rganish va bilish, ular to'g'risidagi tushunchalarimizni chuq o'zlashtirish uchun shu narsa va hodisalarni tarkibiy qismlarga ajratish lozim.

Musiqa san'atida analiz (tahlil) fani musiqiy asarni ilmiy tadqiqot qilib uning uslubini shakilantirish, musiqiy tizimi, shuningdek har bir elementiing rolini va ularping musiqa mazmuni bilan o'zaro uzviyligini o'rgatadi. Tahlil tadqiqotiing uslubi sifatida butun birlikni bo'laklarga bo'lib, uning tizimidagi elementlarni alohida o'rganib chiqishni asosiy maqsad qilib belgilaydi.

Musiqiy asarlarni tahlil janirida musiqaning turli qirralarini yaxshi bilish kerak bo'ladi. Bu borada ta'lim fani – Musiqa tarixi, Garmoniya, Polifoniya, ayniqsa Musiqa shakli fanlari bilan juda yaqindan bog'liqdir. Tahlil qilinayotgan asarning janrini, uslubini yaxshi bilish bilan bir qatorda ushbu asarning yaratilish tarixini, kompozitorning shu davrda qanday sharoitda yashaganligini, zamonni shart-sharoitlari qanday ahvolda ekanligini bilish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy asarlar fanining murakkabligi uning ikkilamchiligidandir. Musiqiy asarlar tahlili nafahat turli hildagi qonunlar bilan bog'liq shuningdek u estetika, psixologiya masalalarini ham o'z ichiga oladi. Tahlil musiqani chuqur o'rganadim musiqa esa o'z navbatida o'ta murakkab sanat turidir. Shuning uchun ham bu sai'at turini turli hildagi mutaxassislar o'rganadi: musiqa san'ati estetika fanining (umumiyl qoidalari), psixologiya fanining (emotsioial xarakterlari), falsafa fanining (mavzularning ziddiyatligi), shuning bilan birga musiqa tarixiy faktlar (kuy, ritm, garmoniya, ovozlarning past-balandligining o'zaro bog'liqligi) ob'yekti bo'lib hizmat qiladi. Biz o'zimizni o'rab turgan atrof muhitni turlicha ko'rishimiz

mumkin. Bular turli fanlarda - fan va san'atda birikib ketishi mumkin. Fan dunyoni turli tomonlarini o'rghanadi va ularni ilmiy terminlar va formulalar orqali shakllanadi. Agar fan o'inining bilimlarini forsuldalar orqali isbotlab bersa, san'at hayotdagi voqe'liklarni badiiy obrazlar orqali tasvirlab beradi. Badiiy obraz bu – hayotda uchraydigan ma'lum bir kishining hayot faoliyati bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar tushuniladi. Musiqaning boshqa san'at turlari bilan umumiyligi shundan iboratki musiqa vaqtida yashaydi va asosan tovushlardan iborat bo'ladi. U badiiy obrazni musiqiy ohanglar asosida ifodalaydi. Shulardan kelib chiqib musiqa san'atini avvalambor vaqt asosida o'lhash bilan o'rGANIB chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning asosiy sababi musiqa yakunlanguncha vaqt o'tishi va bu davr mobaynida musiqani tushinish mumkin bo'ladi.

2-§. Musiqada janr va uslub tushunchasi.

Musiqada janr va uslub tushunchasi - umumiy san'at qonuniyatini o'rGANISHDA, musiqada janr va uslub muhim ahamiyat kasb etadi. Janrda musiqiy tilning asosiy elementlari mavjuddir, Musiqada janr deb uning bir turiga oid bo'lgan umumlashmasiga aytildi.

Janr so'zi fransuz tilidan tarjima qilganda – ko'rinish, - tur ma'nolarini bildiradi. Musiqiy janrlar - bu musiqaning turlari, ko'rinishlari bo'lib, turli xildagi funksiyalarni bajaradi.

Uslub tushunchasi musiqaning ma'lum tarixiy ijtimoiy sharoitida vujudga kelib, rivojlanishi bilan bog'liqdir. Har bir davrning o'ziga yarasha mavzulari, musiqiy asarlari yaratiladi va faqat shu davrgagina mansub bo'ladi. Bu borada uslub musiqaning barcha ifoda vositalari bilan juda mustahkam bog'liqlikka egadir.

O'tgan asrlarda vujudga kelgan ba'zi bir janrlar, keyiigi asrlarda o'zgaradi, yangilanadi va h.k.. Uslub nafaqat musiqa bilan bog'liq bo'lgan atama, shu bilan birga bu tushunchani hayotdagi boshqa sozlarda ham ko'rishimiz mumkin va ularni musiqa bilan bevosita bog'lash imkoniga egadirmiz.

3-§. Kuy – ohang.

Kuy - ohang – ya’ni bir ovoz bilan ifoda etilgan musiqiy fikr musiqaning eng muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Kuyda u yoki bu fikrning xarakterli belgilari odatda hammadan ko’ra ravshanroq namoyon bo’ladi. Kuy voqeа – xodisalarni musiqiy tovoushlar asosida bayon eta oladi.

Ko’proq yoki kamroq darajada tugallikka ega bo’lgan yoki juda bo’lma ganda, uning xaraktera qiyofasiga ega bo’lgunga qadar rivojlanuvchi musiqiy fikr musiqiy mavzu (tema) deb ataladi, kuy baland - past tovushlar (intervallar)ning birin-ketin izchil kelishi hamda ritmning o’zaro aloqasidan paydo bo’ladi. Avvalo, bu yerda harakat yo’nalishi muhim ahamiyatga egadir. Deyarli har qanday kuy to’lqinsimondir, ya’ni u yuqori va pastga tomon harakatlarning izchil yo’nalishidan iborat bo’lib, bir-birini to’ldirib, muvozanatga solib turadi. Bunda ancha keng intervallar ko’pincha ancha tor intervallar bilan tez-tez o’rin almashib turadi, bir tomonga yo’naltirilgan mayin harakatdan keyin kuya qarama - qarshi tomonga sakrash hosil bo’lishi asosida shovqinli bo’lgan ohangli xodisadir va aksincha, sakrash harakati qarama - qarshi tomonga yo’naltirilgan mayin harakatlar bilan to’ldirib boriladi. Ba’zan kuya sakrashning o’zi qarama -qarshi tomonga yo’naltirilgan sakrash bilan almashinadi.

4-§. Metr va ritm.

Metr va ritm - modomiki, musiqa muayyan vaqt mobaynida yangrар ekan, musiqiy tovush materialini shakllantirishda ritm eng muhim rol o’ynaydi. Ritm so’zi qadimgi grek tilidan tarjima qilganda – Oqim, - harakat tartibi ma’nolarini anglatadi. Bunday tarjima o’z navbatida ikki ma’noni anglatadi:

1. Oqim - beto’xtovlik bilan hosil bo’lgan harakat.
2. Harakat tartibi - davrning doimo qaytarilib turilishini nazarda tutadi.

Bunday ikki xil tushuncha keyinchalik musiqada ham o’z aksini topadi. Ritm - tartib bilan ketma-ket kelishlikning tashkilotchisidir. Bu ma’noda olib qaraganda ritm tushunchasi san’at sohasiining barcha turlariga taaluqlidir (teatr, arxitektura, mantiq), shuningdek atrofimizni o’rab turgan barcha sohalarga ham

tegishlidir. Shuning uchun ham ritm xususida so'z yuritganimizda biz ushbu sohalarning barchasi bilan taqoslama keltirishimiz mumkin.

Tor ma'noda olganda - ritm tushunchasi orqali tovush cho'zimlarining uyushib kelgan izchilligi tushiniladi.

Aniq cho'zimga ega bo'limgan tovushlar izchilligi anglab yetilgan fikr taassurotini bermaydi va hatto lad - tonal birliknipg hamda interval qatorlarining odatdagidek ekanligiga qaramay shunday bo'lavermaydi.

Ritm turli tovushlarni vaakkordlarni bir butun holda birlashtirmali hamda ulardan anglab yetilgan, xarakterli bo'lgan guruhlar va ma'lum darajada tangholik vujudga keltiradi. Bunday o'xhash va turlicha bo'lgan guruhlarning bir-biriga birlashishi va o'zaro bog'lanishi natijasida tugal fikr-musiqiy mavzular yuzaga keladi, mavzulardan va ularning rivojlantirilishidan esa butun asarlar yaratiladi.

Ritm tushunchasi keng ma'noda shaklning alohida holda olingen mayda va yirik qismlari chuzimining nisbatlari sifatida ham izohlanishi mumkin. Lekin mazkur tushunchaning ma'no hajmlarini bir-biriga aralashtirib yubormaslik uchun ritm termini ayrim tovushlarining cho'zimlari yig'indisiga nisbatan tor ma'noda qo'llanadi. Shakl qismlarining davomiyligi nisbatlarini anglatish uchun esa - struktura (tuzilish) terminlari ishlatiladi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, musiqa tovushlari ma'lum bir vaqt davomida eshitiladi. Tovushlarning ma'lum bir vaqlarda teng hissalarga bo'linib, almashib turishi ravon musiqiy harakatni hosil qiladi, bunday harakatga ko'pincha pulsatsiya ham deyiladi. Tovushlarning ana shu ravon harakati vaqtida ayrim hissalar urg'usi ajralib turadi. Bu urg'ular aktsent (zarb) deyiladi.

Zarb tushadigan hissalar kuchli hissalar, tushmaydiganlari esa kuchsiz hissalar deyiladi. Kuchli va kuchsiz hissalarining bir tekisda almashinib turishi metr deyiladi. Davriyalarning va umuman, to'rt yoki olti taktli tuzilmalarning juda ko'p jumlalari, shakli ham maydaroq - ibora deb ataladigan ikki ba'zan esa to'rt taktli kichik tuzilmachaga bo'linadi. Ibora o'z ma'nosiga ko'ra hushni tuzilmalardan batamom ajratib olsa bo'ladigan elementdir, ya'ni u ritmik jihatdai alohida

olingalar nipyg yakunlovchi qismi uchun garmoniya tanlash davriyaning bosh va har handay bas bilan tamom bo'lishi ham mumkin.

Iboralarga bo'linadigan jumlalar qatorida bo'linmaydiganlari ham (Misol L.Betxoven, Sonata, op.2. №1, 2 is., V.Motsart, Sonata №12, 2h.) o'z navbatida, bo'linmas bo'lishi yoki bir taktli - motiv deb ataladigan tuzilmachalarga bo'linishi ham mumkin. Eng kam ma'no birligidan iborat bo'lган, bitga asosiy aktsent bilan birlashtirilgan tovushlarnig ritmik guruhi motiv deb ataladi. Asarlar tahlili haqida «Musiqa asarlari tahlili» fanida ham ma'lumot olishingiz mumkin.

Bunday guruh o'zining qisqaligiga qaramasdan, ko'pincha xarakterning muayyan ma'noga ega bo'lishi, ritmik jihatdan alohida bo'lishi va shuning uchun ham haqiqatan bir butunning to'la ma'no tashiydigan alohida bir qismi sifatida keladi. Shu tufayli motiv takpoplanib va o'z ko'rinishini o'zgartnrib, shunday mavzu urg'usi vazifasini o'tashi mumkinki, keyinchalik bu urug'dan tugallangan musiqiy mavzu va zatto butun bir asar o'sib yetilishi ham mumkin.

Bitga asosiy aktsentga ega bo'lган motivning ko'proq qismi taxminan mana shunday belgilarga ega bo'lган bitga taktga tengdir. Motivning boshlanishi va oxiri hech qaysi tomondan takt chizig'i bilan sira to'g'ri kelmaydi, u albatgaakkordli tovush bilan tugaydiyu, lekin tugalma, o'tkinchi tovush va hokozalarda tugallamaydi. Motivning kuchli vaqt (u shuningdek - ikt deb ham ataladi) faqat bir tovush bilan ifoda etilishi ham mumkin. Kuyida keltirilgan sxemalarda u takt chizigi hamda tire (I) bilan ifoda etiladi.

Kuchsiz vaqt bir tovush bilan ham, bir necha tovush bilan ham ifodalanishi mumkin. Tovushlar soni hancha bo'lishidan hati nazar kuchsiz vaht sxemalardagi belgisi bilan ifodalangan. Kuchsiz vaqt kuchli takt oldidan (ba'zan - predikt deb ataladigan) zatakt, ya'ni taktoldi bilan to'liqsiz takt sifatida kelishi ham, shuningdek kuchli takt ketidan kuchsiz yakun sifatida kelishi ham mumkin, lekin ba'zi bir hollarda alohida mazmun tashuvchi bir tovushli motiv sifatida ham kelishi mumkin. Motiv yoki ibora gaktning qismlari uzunligi darajasida submotivlar deb ataladigan yakun ham maydaroq kuychan ritmik guruhlarga bo'linadi.

Umuman olganda, motiv garmoniyasi to'g'risida quyidagilarni aytish mumkin, taktoldidan boshlanadigan kuchli hissaga qarab boruvchi garmoniyaning ko'p qismi almashinadi va o'z ma'nosini har xil ko'rinishlarda namoyish qiladi. Taktoldini kengayib boruvchi harakatga tayyorgarlik va kuchli hissani harakatning o'zi sifatida Talqin qiladi, Kuchsiz yakunlanish ko'p hollarda kuchli ulushga kirishib borayotgan garmoniyaning davomi sifatida (inersiya bo'yicha keladigan harakat turi sifatida) keladi, lekin, u garmoniyaning almashinishi bilan birga qo'shilib ketishi ham mumkin. Motivning yakuniy qismi istalganakkordda, istalgan bas bilan tutashi ham mumkin.

**«Vokal va zamonaviy musiqa» fani laboratoriya mashg'ulotlari mavzulari
bo'yicha taxminiy repertuarlar.**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT
MADHIYASI**

Mutal Burhonov musiqligi
Abdulla Oripov she'ri

Tantanavor

Ser - qu - yosh, keng hur o'z - o'l - kam, bek - ning el - o'ch -

-ga mas baxt, iy - na - jot, mo ni, Sen o' - Er - kin

zing yosh do'st av - lar lod - lar yo'l sen - dosh, ga meh zo'r ri - qa -

hon!
bod!
Ol - - - **tin bu**

vo - **diy** - **lar** **jon** **O'z** - **be** - **kis**

ton
Aj - **dod** - **lar** **mar** - **do** -
f

na ru - hi sen - ga yor!
 U - lug'

xalq qud - ra - ti jo'sh ur - gan za - mon,
 O - lam -

ni mah - li - yo ay - la - gan
 di -

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, nojot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay to abad ilmu fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqorat:

Oltin bu vodiylar-jon o'zbekiston,
 ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Naqorat:

Oltin bu vodiylar-jon o'zbekiston,
 ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

"XAYR, MAKTAB"

Normurod NARZULLAYEV she'ri,
Avaz MANSUROV musiqasi

Moderato

Yakkaxonlar:

mf

1.2. Qal - bi - miz - da mo'l - dir or - zu,
3.4.

mf legato

Ko' - zi - miz - da chaq - nar yog' - du,

Min - nat - dor - miz sen - dan man - gu,

Xayr, mak - tab, xa - y(i)r, mak - tab, xush

qol en - di, xayr, mak -

tab... xayr, mak - tab.

HAMMA: *f* *NAQAROT:*

Mus - ta - qil - lik - man - gu of -

f

Xa - y(i)r, mak - tab, xush qol en -

di, xush qol en -

Tugallash uchun

mf

di! Xayr, mak - tab,

Qalbimizda mo'ldir orzu,
Ko'zimizda chaqnar yog'du,
Minnatdormiz sendan mangu,
Xayr, mакtab, xayr, mакtab,
Xush qol endi, xayr, mакtab.

Quchoq ochib ko'p kutding sen,
Bilim, odob o'rgatding sen,
Keng olamni tanitding sen,
Xayr, mакtab, xayr, mакtab,
Xush qol endi, xayr, mакtab.

Gullar terdim gulbog'ingda,
Sharbat ichdim bulog'ingda,
Kamol topdim quchog'ingda,
Xayr, mакtab, xayr, mакtab,
Xush qol endi, xayr, mакtab.

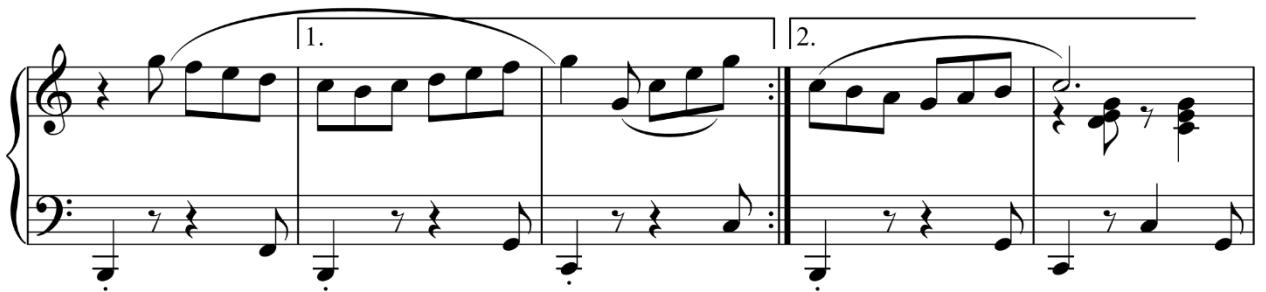
Aziz, nurli, hur ostona,
Bag'rin ochar keng koshona,
Bir umrlik munis ona,
Xayr, mакtab, xayr, mакtab,
Xush qol endi, xayr, mакtab.

NAQAROT: Mustaqillik - mangu oftob,
Bizni kutar hayot, kitob.
Yosh qalbimiz qilar xitob,
Xayr, mакtab, xush qol endi,
Xush qol endi!

Bolalarining ko'zlari.

Qambar OTA she'ri
Muhammad OTAJONOV musiqasi

Allegretto

Dun - yo - da eng sof,
ti - niq

Nur - lar ich - ra eng yo - niq

Ko` rar rav - shan
va a - niq

Bo - la - lar - ning ko'z - la - ri.

Is - siq - dir yul - duz - la - ri

Naqsh ol - ma- day yuz - la - ri

Yol - g'on ayt - mas so'z - la - ri

1.

Bo - la - lar - ning ko'z - la - ri.

2.

Diyor madhi.

Habib RAHMAT she'ri
Nadim NORXO'JAEV musiqasi

Andante

O-na va-tan er - ta - si Ke-la-jak-ning me - va - si

Musical score for the first section of the piece. The vocal line consists of eighth and sixteenth notes, with lyrics: "Bi-lim,hu-nar e - ga - si" and "Biz bo`-la-miz al - bat - ta". The piano accompaniment features eighth-note chords.

Musical score for the second section of the piece. The vocal line continues with eighth and sixteenth notes, with lyrics: "Ni-yat-lar ul-kan kat - ta.". The piano accompaniment includes eighth-note chords. A melodic line begins in the right hand of the piano at the start of the second measure.

Musical score for the coda section of the piece. The vocal line repeats "Ni-yat-lar ul-kan kat - ta.". The piano accompaniment continues with eighth-note chords. The section concludes with a melodic line in the right hand of the piano.

Musical score for the final section of the piece. The vocal line begins with "Mard g`o - lib - lar sin - ga - ri.". The piano accompaniment consists of sustained notes and eighth-note chords.

Dugonalar.

S. Yudakov musiqasi
Sh. Rashidov sh'eri

The musical score consists of six staves of music for piano and voice. The piano part is in 6/8 time, with a key signature of one sharp. The vocal part follows the piano's rhythm and key signature. The score includes dynamic markings such as *f*, *mf*, *cresc.*, *tr*, and *p*. The vocal line features lyrics in Russian: "Du-go - na-lar bor mi - siz o mon-mi - siz?". The piano accompaniment includes eighth-note chords and eighth-note patterns. The vocal line has melodic phrases with sustained notes and grace notes.

Jam bo' li-shib o-chi-lib, gul - zor - mi- siz? (jo ney)

(8) o - chi - lib gul - zor - mi - siz (jo - nay)

Jam bo' - li - shib o - chi - lib, gul - zor - mi - siz? (jo ney)

(8) o - chi - lib gul - zor - mi - siz, (jo - nay)

bor - mi - siz, yo - ray jon

Hech qan-day kuch biz - ni ha-zon e - tol - mas,

Bo'ron xo - rud, mu - ro - di - ga

ye - tol - mas!

Jam bo' - li-shib o - chi-lib, gul - zor - mi- siz? (jo ney)

(8) o - chi-lib gul - zor - mi- siz, (jo - nay)

bor - mi- siz, yo - ray jon

Huri ariyasi

("Zaynab va Omon" operasidan)

Zulfiya she'ri

Moderato

T. Sodiqov musiqasi

Musical score for piano and voice. The vocal line starts with a sustained note followed by eighth-note pairs. The piano accompaniment features eighth-note chords and bass line. Measure 4 ends with a fermata over the vocal line.

Musical score for piano and voice. The vocal line consists of eighth-note pairs. The piano accompaniment includes eighth-note chords and bass line. Measure 8 ends with a fermata over the vocal line.

Musical score for piano and voice. The vocal line is silent. The piano accompaniment features eighth-note chords and bass line. Measure 12 ends with a fermata over the piano line.

Musical score for piano and voice. The vocal line includes lyrics: "Say - ra, say - ra" and "ish - qing bo - g'i-da". The piano accompaniment features eighth-note chords and bass line. Measure 16 ends with a fermata over the piano line.

o - chil ra' - no

gul-day sen qiy-g'os. Yay - ra, yay - ra

o't qu-cho - g'i-da Go` zal shod-li - gi - ga

qo'y - ning och.

Be ishq ha-yot be - gul bir ba - hor, ha -
yot ko'r - ki to - za mu-hab - bat.

Be - ishq ha - yot be - gul bir ba - hor, ha -
yot ko'r - ki to - za mu-hab - bat.

o - o - o - o - o
 o.....
 o.....
 3
 o.....
 jo - - nay, o....
 Sev - gi - ni as - lo rad et - ma zin - hor,

rit.

Jon-dan sev-moq se-vil-moqzo'r baxt.

a tempo

Say - ra, say-ra

ish - qing bo-g'i-da o-chil ra³ - no

gul-day sen qiy - g'os. Yay - ra,

yay - ra o't qu-cho - g'i-da go` zal shod-li -

-gi - ga qo'y - ning och.

go`-zal shod - li - gi - ga qo'y - ning och.

Jon qizlar

Allegro moderato

P.Mo'min she'ri
A.Muhamedov musiqasi

mf

Jon qiz - lar, jo - non qiz - lar

Meh - nat - kash chaq - qon qiz - lar.

Da - la - lar - ni yash - nat - gan (oh yash - nat - gan)

The musical score consists of three staves. The top staff is for Soprano (G clef), the middle for Alto (C clef), and the bottom for Bass (F clef). The piano accompaniment is shown below the bass staff. The vocal parts are marked with '4.' above them, and the piano part has 'ni.' below it. The vocal parts play eighth-note patterns, while the piano part provides harmonic support with sustained notes.

Jon qizlar, jonon qizlar,
Mehnatkash-chaqqon qizlar.
Dalalarni yashnatgan (oh, yashnatgan)
Ishda qahramon qizlar.

Sizning chaqqon qo`lingiz,
Oppoq paxta-gulingiz.
Dalalarni yangratgan (jonon qizlar)
Sizning quvnoq kuyingiz.

Mehnatda obro`yingiz-
Sizning orzu-o`yingiz.
Ulug` Vatan baxtiga (jonon qizlar)
Doim omon bo`lingiz.

Dalalarni yashnatib,
Shodliklar to'lsin dilga.
Keling, qizlar, jon qizlar (jonon qizlar)
Beraylik qo`lni-qo`lga.

Ko`nglim guli.

Muhammad Ali she'rei
S. Jalil musiqasi

The musical score consists of two staves. The top staff is for Soprano (G clef) and the bottom for Alto (C clef). The tempo is marked 'Largetto' and the dynamic 'p'. The vocal parts play eighth-note patterns with grace notes, accompanied by a piano part.

Bog'ke-za-man tun-la - ri tan - ho yon-di - ra-di
 o't-li mu-hab-bat. Gu-li ra'-no ey gu-li ra'-no
 ko'ng-lim gu-li o'-zing-san fa-qat. Sha-mol-lar-ga(jon)

so'y - lay-manish-qim, tab - rik e - tar_(yor) me-ni kengja-hon
rit. *f*

fp
 a tempo
 Bo-shimuz-ra (yor)_ o - su-da-yu jim, jil-ma-ya-di (yor)

fp

yul-duz-li os mon, yul-duz-li os - mon.
mf *accel.*
 Se-vi - shim - ni bi-la - di ba-ri,
accel.

ba - ri bi- lar, (yor) dil dan suy - ga-nim,
f rall.
f *mf*
 dil-dan suy - ga-nim. Budun yo - da Maj-nunsin-ga-ri

o'r-tan-ga-nim, yo-nib kuy-ga-nim, o'r-tan-ga-nim,

yo - nib kuy - ga - nim. *rit.* *p* *pp*

Ona qo'llari.

To'lqin Ilhomov she'ri
G'. Qodirov musiqasi

Moderato

The musical score consists of two staves of music. The top staff is for a treble clef instrument, likely a guitar or ukulele, indicated by a 'P' dynamic. The bottom staff is for a bass clef instrument, likely a cello or double bass. The music is in common time (indicated by '6' over '8'). The lyrics are written below the notes in three-line stanzas. The first stanza includes a melodic line above the lyrics. Subsequent stanzas begin with a bass line followed by the lyrics.

Ba - hor kel-sa shox- lar - da bul - bul-lar kuy_ cha-la - di.
 Ba - hor kel-sa shox lar - da bul - bul-lar kuy_ cha-la - di.
 O - na soz ol - sa qo'l - ga, a - jib kuy ta - ra-la - di.

The musical score consists of eight staves of music. The top two staves are for the Soprano voice, the bottom two are for the Bass voice, and the bottom four are for the piano. The lyrics are written below the vocal parts. The music is in common time, with a key signature of one flat. The piano part includes bass and harmonic chords.

Soprano Part:
 Xor - mang, o - na qo'l - la - ri,
 tol - mang, o - na qo'l - la - ri.
 Xor - mang, o - na qo'l - la - ri,
 tol - mang, o - na qo'l - la - ri.

Bass Part:
 Hor - mang, o - na qo'l-la - ri,
 tol - mang, o - na qo'l-la - ri.

Piano Part:
 The piano part provides harmonic support with sustained notes and chords, primarily in the bass and middle octaves.

Xor - mang, o - na qo'l - la - ri, tol - mang, o - na qo'l - la - ri.

Musical score for two voices (Treble and Bass) in common time, key signature of one flat. The score continues from the previous section, consisting of four measures. The Treble voice maintains its eighth-note pattern with grace notes. The Bass voice maintains its eighth-note pattern.

Xor - mang, o - na qo'l - la - ri, tol - mang, o - na qo'l - la - ri.

Musical score for two voices (Treble and Bass) in common time, key signature of one flat. The score continues from the previous section, consisting of four measures. The Treble voice maintains its eighth-note pattern with grace notes. The Bass voice maintains its eighth-note pattern.

Hor - mang, o - na qo'l la - ri, tol - mang, o - na qo'l la - ri.

Musical score for two voices (Treble and Bass) in common time, key signature of one flat. The score continues from the previous section, consisting of four measures. The Treble voice uses eighth-note pairs with grace notes. The Bass voice uses quarter-note patterns.

Hor - mang, o - na qo'l la - ri, tol - mang, o - na qo'l la - ri.

Musical score for two voices (Treble and Bass) in common time, key signature of one flat. The score continues from the previous section, consisting of four measures. The Treble voice uses eighth-note pairs with grace notes. The Bass voice uses quarter-note patterns.

Oq oltin taronasi

N.Narzullayev she'ri
G'.Qodirov musiqasi

$\text{♩} = 88$

O - lis - da - gi oq tog` - lar, (o)

rom ay - lab, dil - ni chog' - lar.

o - lis - da - gi oq tog' - lar, (o)

rom ay - lab, dil - ni chog' - lar

meh - ri - ga qalb - ni bog' - lar (o) (jon - gi nam)

Staff 1:
 biz-ning xir-mon e- mas - mu.
Staff 2:
 Meh - ri - ga qalb - ni bog` - lar (o) (jon - gi nam)
Staff 3:
 biz-ning xir-mon e- mas - mu
Staff 4:
 dil his - la - rim bir dun - yo,

ko`z - la - rim - ga nur zi - yo,
 Qalb-ga mal - ham, to` - ti - yo,
 bel - ga dar-mon e - mas - mu.
 O - lis - da - gi oq tog` - lar, (o)

rom ay - lab, dil - ni chog' -
 -
 -
 -

o - lis - da - gi oq tog' - lar,(o)
 -
 -
 -

rom ay - lab, dil - ni chog' - lar
 -
 -
 -

meh - ri - ga qalb - ni bog' - lar (o)
 -
 -
 -

(jon - gi- nam) biz-ning xir-mon e- mas - mu.

Meh - ri - ga qalb - ni bog` - lar (o)

(jon - gi nam) biz-ning xir-mon e- mas - mu

dil his - la - rim

bir dun - yo,
 ko`z - la - rim - ga
 nur zi - yo,

Qalb-ga mal - ham,

to` - ti - yo,
 bel - ga dar - mon

e - mas - mu.

Olisdagi oq tog'lar,
Rom aylab, dilni chog'lar.
Mehriga qalbni bog'lar,
Bizning xirmon emasmu.

Dil xislarim bir dunyo,
Ko'zlarimga nur-ziyoy
Qalbga malham, to'tiyo,
Belga darmon emasmu.

Oltinzordir bu paykal,
Mehnatdan topdi sayqal,
Paxtazorga zo'r haykal-
G'azal, doston emasmu.

Oltinga kon gul diyor,
Elga bergen ahdim bor.
Paxtam bilan baxtim yor,
Baxtli zamon emasmu.

O'ynasin

M.M. ♩ = 100

T. Jalilov musiqasi
Uyg'un she'ri

The musical score consists of eight staves of music for voice and piano. The lyrics are written in English below the corresponding notes. The music is in 2/4 time, with a key signature of two sharps. The vocal part starts with a melodic line, followed by a piano accompaniment, and then returns to the vocal line. The lyrics describe various scenes and objects, such as 'O-chi-lib', 'gul-gul yo-nib', 'zul-fi pa-ri', 'shon o'y-na-sin', 'Ish-va-bir', 'la sil-ki-nib', 'to-vus xi-ro', 'Har ta raf', 'ga tar-qa-tib', 'gul-zo-ri-mon o'y-na-sin', 'da gul-lar at-ri-ni', 'Yuz-la-ri', 'gul,tish-la-ri', 'dur, la'-li', 'xan-don o'y-na-sin', 'Cho'l-g'a-nib', 'bel-lar-ga', 'zar', 'rin ko-ki-li', 'mas-to-na-vor', and 'Qad-di bar'.

O-chi-lib gul-gul yo-nib zul-fi pa-ri shon o'y-na-sin
Ish-va-bir - la sil-ki-nib to-vus xi-ro -
Har ta raf - ga tar-qa-tib gul-zo-ri-mon o'y-na-sin
da gul-lar at-ri-ni Yuz-la-ri gul,tish-la-ri
dur, la'-li xan-don o'y-na-sin
Cho'l-g'a-nib bel-lar-ga
zar - rin ko-ki-li mas-to-na-vor Qad-di bar -

Ochilib gul-gul yonib zulfi parishon o'ynasin,
Ishva birla silkinib, tovus xiromon o'ynasin.

Har tarafga tarqatib gulzorda gullar atrini,
Yuzlari gul, tishlari dur, la'li handon o'ynasin.

Cho'lg'anib bellarga zarrin kokili, mastanavor,
Qaddi barno, to'lg'anib, misli zarafshon o'ynasin.

Dilni o'tlarga yoqib, sarnoz ila qiyg'os boqib,
Xush tabassum, xush takallum, ofati jon o'ynasin.

Yuz latofat birla oshiqlarga san'at bog'idan,
Lutfi-ehson aylabon ul mohitobon o'ynasin.

Cho'lg'anib bellarga zarrin kokili, mastanavor,
Qaddi barno, to'lg'anib, misli zarafshon o'ynasin.

Oyxon ariyasi

("Maysaraning ishi" operasidan)

Andantino capriccioso

S.Abdulla, M. Muhamedov librettosi
S. Yudakov musiqasi

mp

To - qa - tim toq bo'1 - di,

o - qar_ ko'z yo- shim, yut - ga - nim za - har - dir,

mf

Meno mosso

mp
Tempo I

Ni - ko - hi - ga as - lo,
as - lo, as - lo bo'l- ma - dim ro - zi!

p

dim.

Sen - ga yet - may - di bu Oy - xon o - vo - zi,

p

Cho` - pon qa - ni, am - ma - jon, kel, qay - da- san?!

***pp* Meno mosso**

O'zbek qizi ovozi

A.Muxtor she'ri
M.Leviyev musiqasi

Men o'z - bek qi - zi - man, qalb-da a - lan - ga,
 f

Sharq-dan qu - yosh__ bo' - lib boq-dim o - lam - ga.

El - lar - ni cho'l-g'ay - di baxt - li o - vo - zim,

Mil - li - on qalb - lar jo'r bo' - la - di o - zod o - hang - ga.

Mil-li-on qalb-lar jo'r bo' - la - di o - zod o - hang - ga.

f

Tinch - lik is - tar el - lar, ham

za-mon, za-mon, za - mo - na - lar,

Tinch - lik u - chun, o - na - lar

ku-ra - shin - giz, dur - do - na- lar.

f

Tinch-lik deng mu-xab - bat qo' - shi - g'in - giz - da,

p

Tinch-lik u-chun ku - ra-shin - giz, o - pa sin - gil - lar, Tinch-lik u-chun

ku - ra-shin - giz jon du - go - na - lar.

f

Sayohat-rohat

P. Mo'min she'ri
D. Zokirov musiqasi

Allegretto

The musical score consists of four systems of music, each with two staves (treble and bass). The key signature is one flat, and the time signature is 2/4.

System 1: The first system starts with a rest. The lyrics are: "Do's-tim, yur tez - roq," followed by a measure of rests. The music then continues with eighth-note patterns.

System 2: The second system begins with a dynamic of *mf*. The lyrics are: "sayr e - tay - lik bir, el - ni o'r - gan - moq". The bass staff features eighth-note patterns.

System 3: The third system has lyrics: "o' - zi mak - tab - dir. Yu - ray - lik ya - yov," with corresponding musical patterns.

System 4: The fourth system has lyrics: "ha - vo top - to - za, be - pa - yon yay - lov". The bass staff includes a measure where the bass note is sustained over two measures.

ko`-ray - lik ro - sa, be - pa - yon yay - lov

Naqorat:

ko` - ray - lik ro - sa, Ba - hor - da, yoz - da,

qil - sak sa - yo - hat, kuz - da a - yoz - da

jon - lar - ga ro - hat. Eng yax - shi o - dat

The musical score consists of two staves of music in G clef, common time, and a key signature of one flat. The lyrics are written below the notes:

sa - yo - - hat ro - - hat

sa - yo - hat ro - - hat.

Do`stim yur tezroq, sayr etaylik bir,
Elni o`rganmoq o`zi maktabdir.
Yuraylik yayov, havo top-toza,
Bepayon yaylov ko`raylik rosa.

Naqorat:

Bahorda, yozda qilsak sayohat.
Kuzda, ayozda jonlarga rohat.
Eng yaxshi odat- sayohat-rohat,
Rohat-sayohat, rohat.

Har narsa go`yo berganday so`roq,
Sharqirar daryo,kel der dala, bog`.
Qancha ko`p ko`rsak ilmimiz oshar,
Sog`lom, dovyurak bo`lmoq yarashar.

Sevmasdan bo`lurmuh

(romans)

H. Sharipov she'ri
X. Izomov musiqasi

Andantino

The musical score includes a piano accompaniment in G major, 2/4 time, with dynamic markings like *mf*. The vocal line is in G clef, 2/4 time, and includes a melodic line with eighth-note patterns and a sustained note.

mf

Oq sho - hi kuy - la - gi hil - pi - rar yel - da

p

Musical score for piano and voice, continuing from the previous page. The piano part consists of two staves: treble and bass. The vocal part is in soprano clef. The vocal line continues with the lyrics: "Oq sho - hi kuy - la - gi hil - pi - rar yel - da". The piano accompaniment includes dynamic markings *mf* and *p*.

Tim quo - ra soch - la - ri to'l - g'a - nar bel - da

Musical score for piano and voice, continuing from the previous page. The piano part consists of two staves: treble and bass. The vocal part is in soprano clef. The vocal line continues with the lyrics: "Tim quo - ra soch - la - ri to'l - g'a - nar bel - da". The piano accompaniment includes dynamic markings *mf* and *p*.

Sah - na - da kuy - lar - di bu - loq - day jo` - shib,

Musical score for piano and voice, continuing from the previous page. The piano part consists of two staves: treble and bass. The vocal part is in soprano clef. The vocal line continues with the lyrics: "Sah - na - da kuy - lar - di bu - loq - day jo` - shib,". The piano accompaniment includes dynamic markings *mf* and *p*.

Baxt - ni madh e - tar - di shu dil - bar qo` - shiq. O...

Sev - mas - dan bo` - lur - mi, shun - day go` - zal - ni! O...

1.

2.

Tamomlash uchun

ni. ni.

Shodlik qo'shig'i

A. Po'lat she'rei
F.Nazarov musiqasi

Tempo di marcia

Musical score for the first system of the song 'Shodlik qo'shig'i'. The score consists of two staves: treble and bass. The key signature is one sharp (F#). The tempo is marked 'Tempo di marcia'. The music features eighth-note patterns and sustained notes.

Musical score for the second system of the song 'Shodlik qo'shig'i'. The score consists of two staves: treble and bass. The key signature is one sharp (F#). The music continues with eighth-note patterns and sustained notes.

Musical score for the third system of the song 'Shodlik qo'shig'i'. The score consists of two staves: treble and bass. The key signature is one sharp (F#). The dynamic is marked 'p' (piano). The lyrics are: Shu a - ziz Va - tan - da el - lar bax - ti - yor, ham-ma tinch, hur, o - zod,

Musical score for the fourth system of the song 'Shodlik qo'shig'i'. The score consists of two staves: treble and bass. The key signature is one sharp (F#). The lyrics are: dil-lar-da ba-hor. Eh, ko'k-ka yet-gu-day yuk - sa-lar bo' - yi-miz. The dynamic is marked 'mf' (mezzo-forte) in the bass staff.

f

Ja-rang-lab yo - yi - lar quv-noq ku - yi - miz,
Har ish-da ma-dad-kor

bu-yuk xal - qi - miz, xal - qi - miz. Jo - na-jon Va-tan - da qu-yosh-day bal - qi, qu-yosh-day

Har ish-da ma-dad-kor o'z - be - gim xal - qi, jo - na-jon Va-tan da

1.2.

qu - yosh - day bal - qi

3.

Qu - yosh - day bal - qi

Yetti qiz

P.Mo'mion she'ri

A.Muhamedov musiqasi

Allegretto

mf

Pax - ta ek - dik yet - ti qiz,

mp

keng da - la - miz o - ras - ta.

g'o` - za - lar - ga meh - ri - miz (o)

Bo'l - di do - im pay - vas - ta

Pay-vas - ta (yo), pay-vas - ta (yo),

unis.
bo'l - di do - im pay - vas - ta,

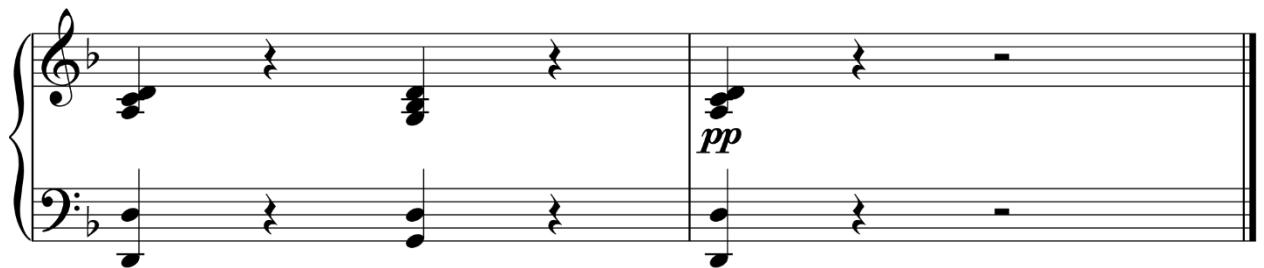
1. 2.

bo'l - di do-im pay - vas - ta. da.

f

unis.
Qa - rar ham-ma ha - vas - da,

poco morendo
qa-rarham-ma ha - vas - da.

Paxta ekdik yetti qiz,
Keng dalamiz orasta.
G'o'zalarga mehrimiz
Bo'ldi doim payvasta.

Paxtazorni kim ko'rsa,
O'xshar derdi bo'stonga,
Har tup g'o'za kuz bo'lsa,
Misli oppoq guldasta.

Hosil bo'ldi mo'lu ko'l,
Yig'ib oldik xirmonga.
Topshirishga olsak yo'l
Qarar hamma havasda.

Yuragimni sezarsan.

M.Nasimov musiqasi

Andante contabile

solo bariton

mf

(8)

Ku - mush shab-nam
Gul- lar ek - dim

yo-nib tu-rar Che chak-lar-ning yo-no-g'i da. Mun-cha me-ni
 u-zar - san deb Yu-ra-gim-ni se zar - san deb Me-ning sev gim

Xor

so g'in - ti- rar a-ziz yo rim tong cho - g'i da. Mun-cha se-ni
 yo zil - gan dir Harbir ni - hol yap-ro - g'i da. Se-ning sev ging

poco più mosso animato

so g'in - ti- rar a-ziz yo - ring
 yo- zil - gan- dir har bir ni - hol

tong cho - g'i - da.
 yap-ro - g'i - da.

mf

solo

f Go` zal bo g`im po-yon do-zing, o-qar dar-yo ku-mush so-zing

rall.

g`o` zal bo g`im po-yon - do - zim o-qar dar-yo ku-mush so - zing

a tempo

p Ar-doq la- yin um-rim bo`yi Ya-shil o lam qu- cho - g`i- da.

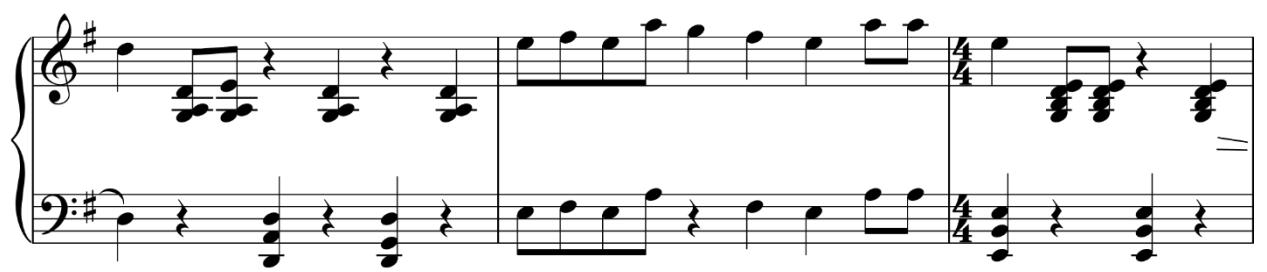
ya-shil o- lam qu- cho - g`i- da Ku- mush shab-nam yo- nib tu- rar

che- chak - lar-ning yo- no - g`i - da Mun-cha se - ni so g`in - ti - rar

Ра́йно

Слова С.Акбари
 Русский текст Ю.Энтина
Не скоро

Музыка Икрама Акбарова

В пе - сне я те - бя срав -

Musical score continuation. The vocal line continues with eighth and sixteenth-note patterns. The piano accompaniment features sustained chords and rhythmic patterns. Measure 4 concludes with a fermata over the vocal line.

нию срав - ню с са-мым яр - ким из цве-

Musical score continuation. The vocal line includes sustained notes and eighth-note patterns. The piano accompaniment consists of sustained chords and rhythmic patterns. Measure 5 concludes with a fermata over the vocal line.

тоб Я на - ве - ки со - хра

Musical score continuation. The vocal line includes sustained notes and eighth-note patterns. The piano accompaniment consists of sustained chords and rhythmic patterns. Measure 6 concludes with a fermata over the vocal line.

нью я на - ве - ки со - хра-

нью си - лу чувст - ва све - жесть, све - жесть

слов. Си - лу чувст - ва, све - жесть, све - жесть

слов. слов.

ff

Treble clef, key signature of one sharp (F#), common time.

The vocal line consists of two parts:

 1. "Ра - но," (with a long sustained note) followed by "в мир люб-ви мо-ей ок-"

 2. "но, ОК - но," followed by "в мир люб-ви мо-ей ок -"

 3. "HO, ОК - HO, ОК - HO."

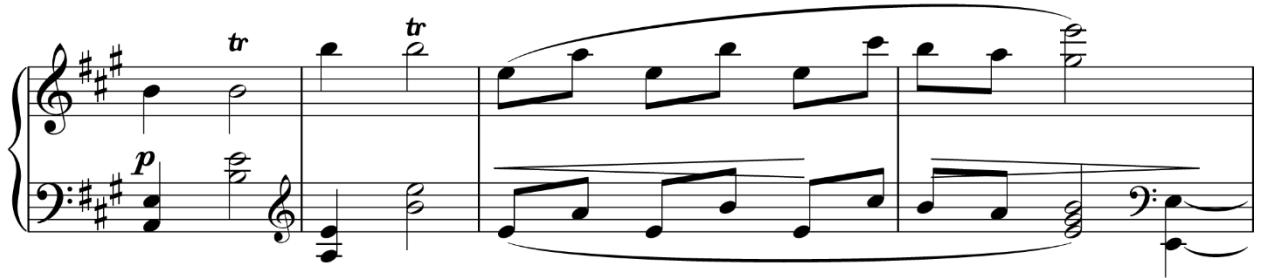
The piano accompaniment features a bass line with sustained notes and chords, and a treble line with eighth-note patterns. It includes dynamic markings such as *f*, *ff*, and *ff mp*. Measure numbers 3 and 3 are indicated above certain chords.

Х.Г'улом со'зи
М.Левиев музикаси

Qachon kelasiz.

(Teshaboy ariozasi "Toshbolta oshiq" musiqali dramasidan)

Tempo di valse. Moderato

Musical score page 2. The top two staves continue the piano accompaniment with dynamic markings *p*, *tr*, and *p*. The bass staff has sustained notes.

Musical score page 3. The top two staves show piano accompaniment in G major (two sharps) with dynamic marking *f*. The bass staff has sustained notes.

Musical score page 4. The top two staves show piano accompaniment in G major (two sharps) with dynamic marking *mf*. The bass staff has sustained notes. The vocal line begins with lyrics: "Bun - da ter - mu - lib qol - dik,"

Musical score page 5. The top two staves show piano accompaniment in G major (two sharps). The bass staff has sustained notes. The vocal line continues with lyrics: "jo - na - jon, qa - chon ke - la - siz,"

ah - di - miz a - yon siz - ga,
mp

be - gu - mon qa - chon ke - la - siz,
mf

mf
 of - tob - dek ku - lib xan - do - n(e), (yo - re)

be - o - mon, qa - chon ke - la - siz,
mf

mf

bun - da in - ti - zor bo'l - dik (e) (yo - re)

mp

meh - ri - bon, qa - chon ke - la - siz?

mf

rit.

f a tempo

mf *dolce*

Tong sa - har sha - mol - lar - dan

biz so` - roq qi - lib ko'r - dik,

mf

hajr e - mish yi - git - lar - ga im - ti - hon,

(siz jo - nim) qa - chon ke - la - siz.

mp

f

Bax - ti - yor qi - lur biz - ni cheh - ran - giz

gul - (lar och - gan - da) (gul - lar - och - gan - da)

bag` - ri - miz bo` - lur siz - ga o - shi - yon,

(siz jo - nim qa - chon ke - la - siz?)

This musical score page features two staves. The top staff is in treble clef and has a key signature of two sharps. It contains a vocal line with lyrics and a piano line below it. The piano line consists of simple chords. The bottom staff is in bass clef and also has a key signature of two sharps, providing harmonic support for the piano line.

This page continues the musical score. The vocal line begins with a melodic line consisting of eighth notes. The piano accompaniment provides harmonic support with sustained chords. The vocal line then transitions into a more complex melodic pattern with sixteenth-note figures.

This page shows a continuation of the musical score. The vocal line is now more prominent, featuring sustained notes and rhythmic patterns. The piano accompaniment consists of sustained chords. A dynamic marking "rit." (ritardando) is present above the piano staff, indicating a slowing down of the tempo.

This page presents another section of the musical score. The vocal line is now more active, with sustained notes and rhythmic patterns. The piano accompaniment consists of sustained chords. The vocal line ends with a melodic flourish.

Tempo I
mp

This final page of the musical score begins with a dynamic marking "Tempo I" and "mp" (mezzo-piano). The vocal line consists of sustained notes, and the piano accompaniment consists of sustained chords. The page concludes with a single sustained note on the piano staff.

mf

Qush ka - bi yu - rak o'y - nar,

mp

meh - ri - bon, qa- chon ke - la - siz,

mf

yo'l to - pib bo - rol - may - man,

mp

jo - na - jon qa- chon ke - la - siz,

mf

A musical score page featuring three staves. The top staff uses a treble clef, the middle staff an alto clef, and the bottom staff a bass clef. All staves are in 2/4 time with a key signature of four sharps. The vocal line consists of eighth-note patterns with slurs over groups of notes. The lyrics are: "of - tob - dek ku - lib", "xan - do n(e),", and "(yo - re)". The piano accompaniment consists of simple harmonic chords.

A continuation of the musical score. The vocal line continues with: "be - o - mon," followed by a fermata, "qa - chon", and "ke - la - siz,". The piano accompaniment maintains its harmonic pattern. A dynamic marking "mf" is placed above the piano staff.

A continuation of the musical score. The vocal line continues with: "buz - ni", "in - ti - zor", "ay - la - b(e)", and "(yo - re)". The piano accompaniment maintains its harmonic pattern. A dynamic marking "mp" is placed above the piano staff.

A continuation of the musical score. The vocal line continues with: "be - gu - mon", "qa - chon", and "ke - la - siz?". The piano accompaniment maintains its harmonic pattern.

Дороги

Умеренно

Слова Л.ОШАНИНА
Музыка А.НОВИКОВА

1. Эх, до - ро - ги Пыль да ту - ман,

хо-ло-да, тре - во - ги да степ-ной бурь - ян.

A musical score for piano and voice. The vocal part is in soprano clef, and the piano part is in bass clef. The music consists of four measures. The first measure has lyrics 'хо-ло-да, тре - во - ги'. The second measure has lyrics 'да степ-ной'. The third measure has lyrics 'бурь - ян.'. The fourth measure is a repeat sign followed by a new section.

Знать не мо - жешь до - ли сво - ей,

A musical score for piano and voice. The vocal part is in soprano clef, and the piano part is in bass clef. The music consists of four measures. The first measure has lyrics 'Знать не мо - жешь'. The second measure has lyrics 'до - ли'. The third measure has lyrics 'сво - ей,'. The fourth measure is a repeat sign followed by a new section.

Для повторения

мо- жет, крыль - я сло - жишь по- сре-ди сте - пей.

A musical score for piano and voice. The vocal part is in soprano clef, and the piano part is in bass clef. The music consists of four measures. The first measure has lyrics 'мо- жет, крыль - я'. The second measure has lyrics 'сло - жишь'. The third measure has lyrics 'по- сре-ди'. The fourth measure is a repeat sign followed by a new section.

Вьет-ся пыль под са-по - га - ми - сте - пя - ми, по - ля - ми,

A musical score for piano and voice. The vocal part is in soprano clef, and the piano part is in bass clef. The music consists of four measures. The first measure has lyrics 'Вьет-ся пыль под са-по - га - ми -'. The second measure has lyrics 'сте - пя - ми,'. The third measure has lyrics 'по - ля - ми,'. The fourth measure is a repeat sign followed by a new section.

замедляя

а кру-гом бу-шу-ет пла - мя да пу - ли свис - тят.

A musical score for piano and voice. The vocal part is in soprano clef, and the piano part is in bass clef. The music consists of four measures. The first measure has lyrics 'а кру-гом бу-шу-ет'. The second measure has lyrics 'пла - мя'. The third measure has lyrics 'да пу - ли'. The fourth measure has lyrics 'свис - тят.'.

Для окончания
замедляя в темпе
по-за-быть нель - зя

Эх, дороги...Пыль да туман,
Холода, тревоги Да степной бурьян
Знать не можешь Доли своей,
Может, крылья сложишь Посреди степей.

Вьется пыль под сапогами Степями, Полями,
А кругом бушует пламя Да пули свистят.

Эх, дороги...Пыль да туман,
Холода, тревоги Да степной бурьян.
Выстрел грянет, Ворон кружит...
Твой дружок в бурьяне Неживой лежит.

А дорога дальше мчится, Пылится, Клубится,
А кругом земля дымится —Чужая земля.

Эх, дороги...Пыль да туман,
Холода, тревоги Да степной бурьян.
Край сосновый, Солнце встает,
У крыльца родного Мать сыночка ждет.

И бескрайними путями, Степями, Полями,
Все глядят вовсю за нами Родные глаза.

Эх, дороги...Пыль да туман,
Холода, тревоги Да степной бурьян.
Снег ли, ветер, Вспомним, друзья...
Нам дороги эти Позабыть нельзя.

Если встречусь с тобой...

Слова А.КОЛЬЦОВА
М.Глинка

Agitato

The musical score consists of three staves of music. The top staff is for voice and piano, starting with a dynamic of ff . The middle staff is for piano. The bottom staff is for voice. The music is in 6/8 time, primarily in G minor (indicated by a key signature of one sharp). The vocal line begins with a melodic line consisting of eighth and sixteenth notes. The piano accompaniment provides harmonic support with sustained notes and chords. The lyrics begin with "Если" and continue through the piece. The vocal line becomes more rhythmic and energetic as it reaches the end of the page.

con passione

Ес - ли встре-чусь сто - бой иль у - ви - жу те - бя что за тре пет, за

огнь ра - зо - льет-сяв ду - ше. Ес - ли взгля- нешь, ду - ша, я го - рю и дро -

жу, и бес - чув-ствен и нем пред то - бо - ю сто - ю! Ес - ли мол-вишь мне

что, я на ре - чи тво - и на при - ве - ты тво - и что ска-зать,-не сы -

щу. А лоб-зань-ям тво - им, а во - стор-гам жи - вым на зем - ле, у лю -

(— — — —)

дей, вы - ра-жень - я им нет! Де - ва - ра-дость ду - ши! Э - ту жизнЬ мы жи -

вем. Не хо - чу я дру - гой жиз - ни вжизни мо - ей!

Если встречусь с тобой иль увижу тебя, -

Что за трепет, за огнь разольется в душе.

Если взглянешь, душа, я горю и дрожу,

И бесчувствен и нем пред тобою стою!

Если молвишь мне что,

Я на речи твои, на приветы твои что сказать, - не сыщу.

А лобзаньям твоим,

А восторгам живым на земле, у людей,

Выраженья им нет!

Дева - радость души!

Эту жизнь мы живем.

Не хочу я другой жизни в жизни моей!

Забуду ля

Музыка Михаила Глинки

Слова Сергея Голицына

Andantino

The musical score consists of four systems of music. The first three systems are for piano, showing bass and treble staves with various dynamics (e.g., *p*, *mf*) and note patterns. The fourth system is for voice (treble clef) and piano (bass clef), with lyrics in Russian: "За - бу - дуль я" and "вол-шебст-во слов тво - на - смеш - ли - вый у -". The piano part continues with bass notes and chords.

их кор мла - ду - ю грудь о - ни так ча - сто вол - но

Aх мо - жет быть на ги - бель о - бре -

чен - ный ты ско - ро мой у - зна - ешь при - го -

что за - те - бя я палв бо - ю спра -

жен - ный За - бу - дешь ты за - бу - дешь ты

Забуду ль я волшебство слов твоих,
Младую грудь они так волновали,
И взор очей небесно-голубых,
Моей любви и радость, и печали,
Моей любви и радость, и печали!
Забуду ль я? Забуду ль я?

Забуду ль я насмешливый укор,
Ах, может быть, на гибель обреченный:
Ты скоро мой узнаешь приговор,
Что за тебя я пал в бою сраженный,
Что за тебя я пал в бою сраженный!
Забудешь ты? Забудешь ты?

На заре ты ее не буди!

А.ВАРЛАМОВ

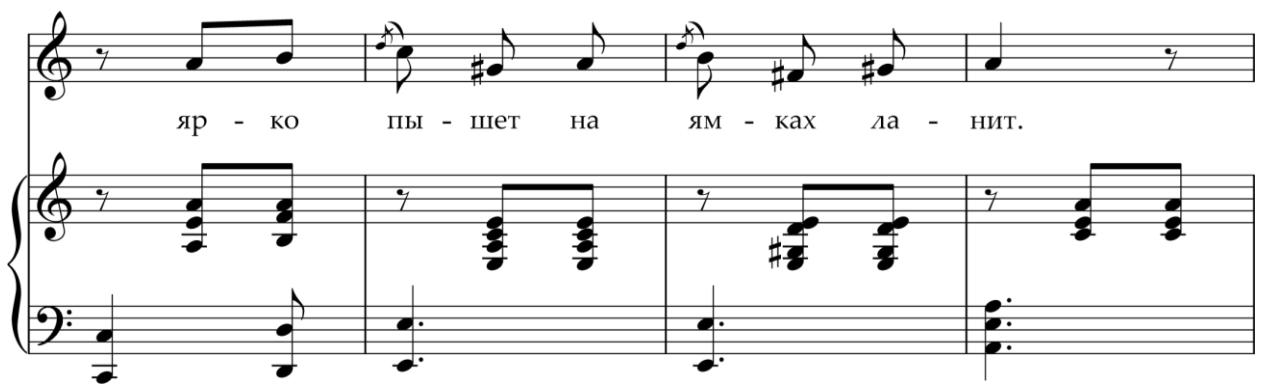
Allegro moderato *mp*

На за - ре ты е - е не бу - ди!

На за - ре о - на слад - ко так спит.

Ут - ро ды - шит у ней на гру - ди,

яр - ко пы - шет на ям - ках ла - нит.

На заре ты ее не буди,
На заре она сладко так спит;
Утро дышит у ней на груди,
Ярко пышет на ямках ланит.

И подушка ее горяча,
И горяч утомительный сон,
И, чернеясь, бегут на плеча
Косы лентой с обеих сторон.

А вчера у окна на ветру
Долго-долго сидела она
И следила по тучам игру,
Что, скользя, затевала луна.

И чем ярче играла луна,
И чем громче свистал соловей,
Все бледней становилась она,
Сердце билось больней и больней.

Оттого-то на юной груди,
На ланитах так утро горит.
Не буди ж ты ее, не буди...
На заре она сладко так спит

На старом кургане

Слова И. НИКИТИНА
Вас. КАЛИННИКОВ (1866-1900)

Moderato

На ста - ром кун - га - не, в ши -

ро - кой сте - пи при - ко - ван - ный
 со - кол си - дит на це - пи.

со - кол си - дит на це - пи.

p
 Си - дит он - уж

ты - ся - чу лет, все нет е - му

бо - ли, все нет,

все нет

е - му

бо - ли, все нет.

и

грудь он с до-са - ды ког - тя - ми тер-за - ет, и кап - ля-ми кровь из гру-

ди вы - те - ка - - - ет!..

Ле - тят

в си - не -

ve об - ла - ка, а степь ши - ро -

ка, ши - ро - ка...

pp **ppp**

На старом кургане, в широкой степи,
Прикованный сокол сидит на цепи.
Сидит он уж тысячу лет,
Всё нет ему воли, всё нет!

И грудь он когтями с досады терзает,
И каплями кровь из груди вытекает.
Летят в синеве облака,
А степь широка, широка...

Песня о Тбилиси

Музыка Р.Лагидзе

Слова П. Грузинского

Русский текст М. Квадиашвили

Оживленно. но не очень

f

Та кой ла-зур-ный не-бо-свод си-я-ет толь-ко над то-бой,

The vocal line continues with eighth-note patterns. The piano accompaniment consists of sustained chords in the bass and harmonic support in the treble.

Тби-ли-си мой лю - би-мый и род-ной! И На-ри-ка-ла

The vocal line includes melodic phrases with eighth and sixteenth notes. The piano accompaniment features more complex harmonic patterns, including a section with sixteenth-note chords.

здесь сто-ит, как па-мять прош-лых тяж-ких бед, тво-ю гла-ву вен

The vocal line concludes with a melodic phrase. The piano accompaniment provides harmonic support with sustained chords.

ча-я се - ди - ной. Рас-цве-тай под солн-цем, Гру-зи-

я мо - я, ты судь-бу сво-ю вновь об-ре-

ла. Не най-ти в дру-гих кра-ях та - ких кра-сот,

без те-бя и жизнЬ мне не ми - ла.

Рас-цве-тай под солн-цем, Гру зи - я мо - я,
Гру - зи - я...

(Continuation of the vocal line from the previous page.)

ты судь-бу сво - ю вновь об - ре - ла.

(Continuation of the vocal line from the previous page.)

Не-най-ти в дру-гих кра-ях та-ких кра-сот,
без те-бя и

(Continuation of the vocal line from the previous page.)

Гру - зи - я...

Для повторения

жизнь мне не ми - ла!

ла! A! Не най-ти в дру-гих кра-ях та -

ких кра-сот, без те - бя и жизнь мне не ми -

Гру - зи - я...

ла!

Какой лазурный небосвод
Сияет только над тобой
Тбилиси мой любимый и родной
И Нарекала здесь стоит
Как память прошлых тяжких бед
Твою главу венчая сединой

Идешь алеей вдоль Куры
И над тобой платанов тень
Своей прохладой в знойный день манит
И сердце рвется из груди
И даже птицы все поют
Седой Куре, одетой здесь в гранит

Расцветай, под солнцем Грузия моя
Ты судьбу свою вновь обрела
Не найти в других краях таких красот
Без тебя и жизнь мне не мила

Расцветай, под солнцем Грузия моя
Ты судьбу свою вновь обрела
Не найти в других краях таких красот
Без тебя и жизнь мне не мила

Сурок (La marmotte)

Слова I.V.GETE
L.BETHOVEN (1770 1827)

Allegretto

1.По раз - ным стра - нам я бро - дал и
1.Ick kom - me schon - durck man - ches Land, A -

мой су - рок со - мно - ю, и сый все - гда, вез -
 vec que la mar - mot - te, Uud im - mer was zu

де я был и мой су - рок со мно - ю, и
 es - sen fand, A - vec que la mar - mot - te, A

мой всег - да, и мой вез - де, и мой су - рок со
 vec que si, a - vec que la, A - vec que la mar -
 sf sf

мно - ю, и мой всег - да, и мой вез - де, и
 mot - te, A - vec que si, a - vec que la, a
 sf sf

мой су - рок со мно - - - ю.
vec que la mar - mot - - te.

По разным странам я бродил
И мой сурок со мною,
И весел я, и счастлив был,
И мой сурок со мною!

И мой всегда, и мой везде,
И мой сурок со мною.
И мой всегда, и мой везде,
И мой сурок со мною.

Из края в край вперед иду,
Сурок всегда со мною,
Под вечер кров себе найду,
Сурок всегда со мною.

Санта лючия

Неаполитанская песня

Santa Lucia

Canzone napolitana

Перевод А.Горчаковой
Композитор: Т.Коттрай

Andantino

pla - ci - dae' l'on - da, pros - pe - ro il ven - to.
 Sul ma - re luc - ci - ca l'a - stro d'ar - gen - to,
 pp
 Sul ma - re luc - ci - ca l'a - stro d'ar - gen - to, pla - ci - dae'
 l'on - da pros - re ro il ven - to. Ve - ni - teall' a - gi - le

bar - che-ta mi - a, San - ta Lu - ci - a, San - ta Lu-

ci - a. Ve - ni - te all' a - gi - le bar - che - ta mi - a,

San - ta Lu - ci - a, San - ta Lu - ci - a.

Lug'at. (Musiqiy atamalar)

Avj. - (arab. - cho'qqi-ma'nosini bildiradi) musiqa bayoni va rivojida eng yuqori nuqta. Arab -fors musiqasi nazariyasi, xususan o'n ikki maqom sistemasidagi cho'balardan biri. O'zbek musiqa merosining maqom, achula, katta achula kabi yirik chakldagi na'munalarida bir necha xil A. lar uchraydi. Bular o'rta A. katta A. deb belgilanib. «Uchchoq», «Muxayyar», «Turk», «Zebopari», Singari nomlar bilan ataladi. Ayniqla maqomlarda A. lar alohida ahamiyatga ega. Maqomlarning turli qismlarida ketma-ket bir necha A. uchrachi mumkin. Agar bir maqom A.idan kichik bir qismi 2-maqomning A.ida kelsa namud deb ataladi. «Uzzol», «Muxayyar», «Navo», «Zebopari», «Turk» avjlari deyilganda «namud» termini qo'chilmaydi. «Buzruk» maqomining Saraxbor, Talqini, Uzzol, Ufori Uzzollarida keladigan «Muxayyar» A.ining negizi bir bo'lsa ham kuy jixatidan bir oz farq qiladi. Xuddi chuningdek «Rost», «Dugoh», «Iroq» maqomlarida keladigan «Muhayyar» A.i «Buzruk» maqomidagi «Muxayyar» A. i bilan ohangdoch.

Avtor-(lot.avtor-yaratuvchi, ijodkor)- ilmiy, badiiy va turli sohada yaratuvchi, muallif. Musiqa asarlarining avtori kompozitor, bastakor.

Adajio – (ital. Adajio-og'ir, tinch) 1. Asarni og'ir, vazmin suratda ijro etich belgisi. 2. Salmoq bilan ijro etiladigan cholg'u asar, pesa.

Akustika - (yun. Acustikos - tinglachga oid) – 1. Fizika fanida tovuchlarning kelib chiqichini o'rganuvchi soha. Akustikaning asosiy bo'laklaridan biri musiqa Akustikasidir. U musiqada qo'llaniladigan tovuchlar haqida baxs qiladi. 2. Teatr, kontsert zallarida tovuchlarni binoning xar bir qismida barobar echitilichi.

Aksent – (lat. Accentus – urg'u, ta'kidlach) – biror tovuch yokiakkordni qattiq chalich. Odatda ta'kidning kuchli hissasida kelib A.tli nota >, sf, V va b. belgilar ko'rsatiladi. CHuningdek A. ritmik cho'zimini orttirich orqali garmoniya, membr va kuy harakatini o'zgartirich va b. da qo'llaniladi.

Alt – (lat. Altus, it. Alto – baland, yuqori ovoz). 1. Xor va vokal ansabllarida bolalar yoki xotin-qizlarning (metstso soprano) ovozi, tenordan yuqoriroq yangraydi. A. tenor partiyasi yuqorisida yoziladi. 2. bolalarning pastki

tovuchi Diapazoni kichik oktavadagi lya dan – ikkinchi oktava mi ga qadar. 3. Kamoncha bilan chalinadigan torli cholg'u asbob. Tuzilichi skripka chaklida, lekin unga nisbatan biroz kattaroq. 4. Duxovoy orkestrda qo'llaniladigan puflama asbob. 5. Aksariyat orkestrlarda qo'llaniladigan cholg'u asboblar va ularning turlari: A.-klarnet, A.-trombon takomillachtirilgan O'zbek halq asboblari A. - g'ijjak, A.-dutor.

Alt ovozi - (altovo'y golos) ko'p ovozli musiqada (xor asarlarida) balandligi bo'yicha sopranodan keyingi ovoz.

Analiz -(yun. Analus - qismlarga bo'lich, tahlil qilich) musiqa asarlarini tuzilich va estetik jihatidan tahlil qilich.

Ariya – (it. Aria - achula) – 1. Achula kabi kuychan, mukamallachgan va keng ko'lamli chaklga ega, odatda lirik va dramatik mazmunli tugallangan asar. A. asosanopera, musiqali drama chuningdek, kantata va oratoriyalarda qo'llaniladi. A. qahramon xarakteri, his-tuyg'ulari, voqeа va hodisalarga bo'lgan munosabatini tasvirlaydi.

Artikulyatsiya - (nem. Articulatio, lat. Articulo – mayda bo'laklarga bo'laman) – musiqa cholqu asboblari va achulachi ovozida surunkasiga kelgan tovuchlarni ijro etish usullari. A. turlari ko'p bo'lib, asosiyalarini legato, stakato, glissando, portamento tachkil qiladi. A.ning to'g'ri bajarilichi musiqa asarini badiiy va ta'sirli chiqichiga yordam beradi.

Asar - ijod (sochinenie) – 1. Bastakor yaratgan musiqa asari. 2. Ayrim musiqa asarlarining ko'rsatilichi, ya'ni raqamlar bilan yozib borich. Buni qisqartirib **soch**. holda ko'proq lat. Opus (opus) so'zi bilan (odatda qisqartirib or.) yoziladi.

Achula – keng tarqalgan vokal musiqa janri va chakli bo'lib unda che'riy va musiqiy obrazlar bir-biriga uyg'unlachgan holda gavdalanadi. A.ning halq achulasi va professional turlari bor. Professional Ashula bastakorlar tomonidan chaklan ko'proq xalq achulalariga yaqin tarzda yaratiladi. Ashula tuzilichi va ijrosi bo'yicha turli janrlarga bo'linadi. Masalan: ommaviy estrada, ansambl, xor va b. Chuningdek che'riy va musiqiy tuzilichi ham turlichadir: alla, yalla, lapar, marsiya.

Xalq termalari yo'lida aytildigani Ashula chaklini qo'chiq deb ataladi. O'zbek musiqa merosidagi A.ning yana bir turi katta Ashuladir.

Bariton - (it.baritono)-1.Bas va tenor tovuchlari o'rtasidagi erkaklar ovozi. B.ning drammatik tenorga yaqin lirik va drammatik turlari bo'lib, ovoz hajmi katta oktavadagi lya yo si bemoldan 1-oktavadagi lya yo si bemolga qadar: notalari bas kalitida yoziladi.2.Mundchtuk bilan chalinadigan puflama cholg'u asbobi.

Bas - (it.vasso-pastki)-1.Erkaklarning past (yo'g'on)tovuchi. Katta oktavadagi fa dan 1-oktavadagi fa ga qadar bo'lgan oraliqdagi tovuch ovozi keng achullachilarda past va yuqori tomon yana kengayichi mumkin. Notalar B.kalitida yoziladi 2.Yo'g'on tovuch beradigan mis duxovoy cholg'u asbobi.3.Ko'p ovozli musiqa asarlarida eng pastki yo'g'on ovoz partiya. 4.Akkord uchtovuchlik, septakkord,nonakkord)dagi eng past tovuch.

Bastakor (fors.toj.basta-bog'lov,kor-ich, machg'ulot)-monodiya uslubida asar,(asosan, qo'chiq, achula, cholg'u -kuy)lar yaratuvchi ijodkor.O'zbek musiqa merosida B.lik an'analari uzoq o'tmichga borib taqaladi.T.Jalilov, YU.Rajabiy, F.Sodiqov, K.Jabborov, /.Tochmatov, M.Mirzaev kabi bastakorlar bu sohadagi an'anani bir muncha kengaytirib nafaqat kuy qo'chiqlarga yaratib qolmay,musiqali drama, opera, kantata, oratoriya kabi janrlar rivojiga muhim hissa qo'chichdi.

Bir turdag'i ovozlar (odnorodno'e golosa) -faqat xotin-qizlar, yoki faqat erkaklar ovozi.

Bir qismli asar (odnochastnoe proizvedenie)-alohida bo'laklarga bo'linmaydigan bir qismli musiqa asari. Odatda yirik cholg'u asari chu nom bilan yuritiladi. M-n:simfonik poema, uvertyura va bochqalar.CHuningdek bir qismli sonata, kontsert ham bo'lichi mumkin.

Vokaliz - (fr.vocalise, lot.vocalis-unli tovuch)-achullachilar so'zsiz aytadigan machq yo etyudlar. V. biror unli harfda aytilib, achulachining ovozini yuksaltirich, texnik qiyinchiliklarni o'zlachtirichni ko'zda tutib ayttiriladi. Ayrim kompozitorlar kontsertlarda ijro etilichini mo'ljallab maxsus V.lar yozdilar. M-n Raxmaninov «Vokaliz», M.Ravelning «Xabanera», chuningdek R.M.Glierning simfonik orkestr jo'rligida ovoz uchun yozgan kontsertida V. uslubidan keng

foydalanimilgan. Respublikamizda o'zb xalq musiqa intonatsiyasidagi birnchi V.ni V.A. Uspenskiy yaratgan.

Vokalist - achulachi. Odatda bu termin maxsus maktablar musiqa bilim yurti, konservatoriyalarda ta'lif olgan achullachilarga nisbatan qo'llaniladi. Vokal musiqa-yakka ovoz yoki biror cholg'u asbob (asbobolar) jo'rligida ovoz uchun yozilgan musiqa asarlari.

Vokal san'ati - (vokalnoe iskustvo) achula aytich san'ati. Bu musiqa san'atining bir turi bo'lib, achula aytich mahoratini yaxchi o'zlachtirichga asoslanadi. Achula aytich yakka xolda, ansambl va xor bilan bo'lichi mumkun. V. san'ati estrada kontsertlarida, opera, musiqali drammalarda keng qo'llaniladi.

Davlat gimni – (Gosudarstvenno'y gimn) davlatning musiqiy ramzi, tantanali qo'chig'i. Har bir davlatning o'z xukumati tomonidan tasdiqlanadi. O'zbekiston g.1992 yil qabul qilindi, uning che'rini A.Oripov musiqasini M.Burxonov yozgan.

Diapazon – (yun.diapazon-maxammasidan) -achullachi ovozi, cholg'u diapazoni, tovuchqator, lad, kuy va bochqalarning tovuch hajmi. Ovoz va musiqa asboblaridagi eng pastki va eng yuqorigi tovuch oralig'i (intervali).

Dinamika - (yun. Dinamikos-kuchli)-musiqa tovuchlarining qattiq-sekin ijro qilinichi. D.da tovuchni turlicha chiqazich, ya'ni bir yo'la qattiq yoki sekin, asta-sekin kuchaytirich, yo sekinlachtirich, ayrim tovuchlarni alohida ta'kidlab (qattiq) echittirich va b. bo'lichi mumkin.D.ning asosiy turlari forte, (forte nota yozuvida qisqartirib-f holida, yoziladi)-qattiq, kuchli; piano (piano, nota yozuvida qisqartirib –p holida yoziladi)-sekin; crescendo (krehendo- tovuchni asta-sekin kuchaytirich); diminuendo (diminuendo-tovuchni asta-sekin pasaytirich.)

Diskant-1.Bolalarning baland tovuchi. Birinchi oktavadagi do dan ikkinchi oktavadagi sol oralig'idagi ovoz. 2. Vokal ansambli yo xorda bolalarning yo xotin - qizlarning yuqori (soprano) ovoz partiyalari.

Dinamika – (yun. Dinamikos – kuchli) – musiqa tovuchlarining qattiq – sekin ijro kilinichi. D. da tovuchni turlicha chiqazich, ya'ni bir yo'la qattiq yoki sekin, asta – sekin kuchaytirich, yo sekinlachtirich, ayrim tovuchlarni alohida

ta'kidlab (qattiq) echittirich va b. bo'lichi mumkin. D.ning asosiy turlari forte, (forte nota yozuvida qisqartirib – *f* holida, yoziladi) -qattiq, kuchli; piano (piano, nota yozuvida qisqartirib – *p* holida yoziladi) – sekin; crescendo (krehendo-tovuchni asta-sekin kuchaytirich); diminuendo (diminuendo – tovuchni asta-sekin pasaytirich.)

Janr - (fr.Genre-tur, uslub) – musiqa asarining turlari. Asarning tuzilichi, ijrochilarning tarkibi, xarakteri va bochqa holatlari bilan J..lar bir-biridan ajraladi va turlicha bo'linadi.

Jumla - (predlojenie) – garmonik tugallanich (kadansda) bo'lgan kichik bir musiqa tuzilmasi.

Zarb - (urich) – torli tirnama yo urma cholg'u asboblar (dutor tanbur) da o'ynaganda birmoqlar bilan torlarni chertich yo doirani urich.

Ijrochi - achula aytuvchi yoki biron cholg'u asbobida chaladigan musiqachi. Ijrochilar maxsus o'quv yurtlarida (musiqa bilim yurti va konservatoriyalarda) o'rta va oliy ma'lumot oladilar.

Klavir - (nem. Klavier) - vokal - simfonik musiqa asarlarining ovozlar va fortepiano yoki yolg'iz fortepiano uchun moslab ko'chirilgan nusxasi.

Kuy – (yun. melodia – achula aytich, kuylach) – turli baland va uzunlikdagi tovuchlarning ma'lum bir ritm va ladda badiiy holatda kelichi. Musiqa asari bir yoki bir necha kuydan tuzilichi mumkin. Kuy asarning asosi hisoblanadi.

Kulminatsiya (lot. culmen-cho'qqi) – musiqa asari yo uning ma'lum bir qismining eng yuqorigi nuqtasi, avji.

Kuplet - (fr. coulpeet-strofa. band) – bir necha bor kaytariladigan qo'chiqning bir band che'rda qaytarilichi. Kuy ikkinchi marta yangi che'r bilan qaytarilichida o'zgarmay yo ba'zi o'zgarichlar bilan aytilichi mumkin. K. ko'p vaqt bochlovchi ijrosi bilan bochlaniib, naqorat bilan tugallanadi. K. ni turli so'zlar bilan bir necha marta qaytarilichidan kuplet chakli hosil bo'ladi.

Lirik - (liricheskiy) – yumchoq, mayin va ijrochilik xususiyatiga boy bo'lichi bilan bochqa turdagilardan farq qiluvchi ovoz.

Messo soprano – (it. mezzo - o’rtasidagi) soprano va kontralto oralig’idagi o’rta registrda bo’lgan xotin – qizlar ovozi.

Musiqa asarlari tahlili – (analiz muzo’kalno’x proizvedeniy) – Turli xarakterdagи musiqa asarining mazmuni, uslubi chakli va musiqaviy xususiyati bo’yicha ilmiy tekchirich ichi olib borich. Bu ilmiy tekchirich musiqa asarining ma’lum bir turida bo’lichi mumkin. Bunday holda olib borilgan ichga qarab, garmonik tahlil, chakliy tahlil, polifonik tahlil va x.k deb ataladi.

Pastki ovoz – (nijniy golos) – ko’p ovozli musiqada eng pastki, bas tovuchi. Ikki ovozli musiqaning pastkisi ham chu nom bilan yuritiladi.

Piano - (it. piano – sekin,bo’ch) – sekin ijro etich P.ni qisqartirib, lotincha r harfi bilan ko’rsatiladi.

Ritm - (yun. ruthmos — bir tekis oqim) — musiqa asarlaridagi tovuchlarning uzun qisqaliklari jihatidan bo’lgan munosabatlari. Har bir musiqa asarining o’ziga xos ritmi bor. Musiqa, tovuchi bilan R. chambarchas bog’langan bo’ladi; R. siz kuy bo’lichi mumkin emas. R. turlariga metr va o’lchovlar kiradi. O’zbek xalk kuylari va raqslari, ayniqsa doira usullari R. ning rang — barangligi jihatidan juda boy va murakkabdir.

Romans - (isp. romance, roman — ispancha) — Bir ovoz uchun vokal asar. R. turli mavzu, xarakter va tuzilichda bo’lichi mumkin; ko’proq lirik yoki lirik — drammatik bo’lib. cholg’u asboblari jo’rligida ijro etiladi.

Solist — (it. solista — yakkaxon, yakka ijrochi) – a yakka ovoz yoki biror cholg’u asbobi uchun yozilgan musiqa asarini ijro etuvchi — yakkaxon xonanda, yakkanavoz sozanda; b) musiqa asari ansamblida ijro etilganda ayrim partiyani bir ijrochi tomonidan oldingi planda bajarilichi.

Soprano - (it. sopra — yuqorida) — 1. Xotin —qizlarning yuqori tovuchi; ovoz hajmi birinchi oktavadagi do dan — uchinchi oktavadagi do ga qadar. Notalar skripka kalitida yoziladi. S. ovoz tembriga ko’ra koloraturali, lirik va dramatik turga bo’linadi. 2. Garmoniya kursidagi musiqaviy masalalarda eng yuqorigi birinchi ovoz.

Stakkato - (it. stakkato — ajratilgan, alohida) — tovuchlarni qisqa - qiska bir - birovidan pauzalar bilan ajratib ijro etich. Legatoga qarama — qarchi tovuch chiqazich yo'llaridan biri. S. har bir notaning ust yo ostiga qo'yilgan nuqta (stakkato) stakkato deb yozilgan so'zlar bilan ko'rsatiladi. Torli kamonchali cholg'u asboblarida S. kamonchani qisqa harakatlar bilan uzib — uzib chalinadi. S. ning turlari saltando, spiccato, sautille kabilardir.

Tenor – (it. Tenor, lot. tenor— uchlab turaman)– 1. Erkaklarning yuqori ovozi. Ovoz hajmi kichik oktavadagi do dan 2 – oktavadagi do ga qadar T. tovuchi xarakteriga ko'ra dramatik va lirk turlarga bo'linadi.

Forte - (it. Forte – qattiq kuchli)– tovuch kuchini ko'rsatuvchi asosiy belgilardan biri; f harfi bilan ko'rsatiladi.

Erkaklar ovozi (mujskiye golosa)– Bas, bariton va tenor.

Estrada – (fr. estrade – taxtasupa, minbar) –1. Kontsert ijrochilar uchun qurilgan taxtasupa, saxna. 2. Estrada yoki estrada san'ati — saxna san'atining bir turi bo'lib, turli chakldagi ijrochilarni (cholg'uchi, achulachi, badiiy o'qich, raqs, sirk san'ati nomerlari va b.) birlachtiruvchi tachkilot. E. kontsertlari odatda ma'lum bir mavzuli programma asosida tuzilichi ham mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Akbarov I. Zamonaviy qo'shiqlar. T., 1969.
2. American popular music. Larri Star & Christopher Waterman. Oxford Universite Press. Inc. 2007.
3. Ashurov M.A. Vokal va zamonaviy musiqa. O'quv qo'llanma Farg'ona-2020
4. Begmatov S. Hofizlik san'ati. T:-2007
5. Cathrine Sadolin. Complete vocal technique. 2012.
6. Isroilov H, An'anaviy hofizlik san'ati. T: -2007
7. Jalilov M.R, Sadirov J.S: «Qo'shiqlar xrestomatiyasi» Toshkent: O'qituvchi. 1995.
8. O'zbekiston Vatanim manim. to'plam I, II, III, IV-qismlar. Toshkent: 1997.
9. Omronnulayeva D. Estrada xonandaligi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2007. 110 b.
10. Panjiyev Q.B, Salimova D.I, Yusupov Sh. Vokal va Zamonaviy musiqa fanidan ma'ruza matni. Guliston-2017
11. Pirmatov Sh. Vokal texnikasi asoslari. O'quv uslubiy qo'llanma. T: - 2011
12. Pirmatov Sh. Xonandalik san'ati. O'quv qo'llanma. T: -2011
13. Qahharov N.B., Ayubov K. Vokal san'ati asoslari . O'quv qo'llanma. Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2008 y
14. Rahimov E. Vokal. O'quv metodik qo'llanma. T: -2010
15. Umarov M. Estrada va ommaviy tomoshalar tarixi. Darslik. Toshkent. Yangi avlod asri. 2009. 304 b.
16. Аден Г. Вокализы итальянских композиторов и учителей пения XVII-XVIII веков. Для среднего голоса и фортепиано. Музыка, 1965
17. Алчевский Г. А. Таблицы дыхания для певцов и их применение к развитию основных качеств голоса. Учебное пособие, «Планета музыки», 2014

18. Бархатова И. Б. Постановка голоса эстрадного вокалиста. Метод диагностики проблем. Учебное пособие «Планета музыки», 2015
19. Бельская Е. В. Вокальная подготовка студентов театральной специализации. Учебное пособие. «Планета музыки»: Лань, 2013
20. Ваккан Николо. Практический метод итальянского камерного пения. Принципы постановки голоса. «Планета музыки», 2019
21. Васильева О. В. Сокерина И. В. Вокально-педагогический репертуар. Хрестоматия. "Горячая Линия - Телеком" (2014)
22. Васильева О. В. Школа пения. Вокализы для голоса в сопровождении фортепиано. "Горячая Линия - Телеком" (2015)
23. Вербов А. М. Техника постановки голоса. "Планета Музыки" (2019)
24. Гей Юлиус. Немецкая школа пения. Учебное пособие. "Лань", "Планета Музыки" 2014
25. Глинка М. И. Упражнения для усовершенствования голоса. Школа пения для сопрано. "Лань", "Планета 2016
26. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики. "Музыка", 1968
27. Евсеев Ф. Е. Школа пения. Теория и практика для всех голосов. Издательство "Лань", "Планета музыки" 2015
28. Журавлёва З. Соловушка. Вокальная школа для детей и взрослых. Учебное пособие. Композитор - Санкт-Петербург, 2014
29. Карягина А. В. Джазовый вокал. Практическое пособие для начинающих. Планета музыки, 2019
30. Лобанова О. Правильное дыхание, речь и пение. Учебное пособие. Планета музыки, 2019 г.
31. Митрофанова Д. А. Итальянский язык для вокалистов. Фонетика в пении. Учебное пособие. Лань 2014
32. Монд Лиза. Здоровье голоса певца. Издательство: "Фортуна ЭЛ" (2011)
33. Морозов В. П. Тайны вокальной речи. М., Аграф, 2003, 240 с.

34. Морозов Л. Н. Школа классического вокала. Издательство: "Лань, Планета музыки" (2013)
35. Павлищева О. П. Методика постановки голоса. Москва ; Ленинград : Музыка. [Ленингр. отд-ние], 1964. - 124 с.
36. Пеллегрини-Челони Анна Мария. Грамматика, или правила прекрасного пения. Учебно-методическое пособие. "Лань", "Планета музыки", 2015
37. Плужников К. И. Вокальная школа Матильды Маркези. Женские голоса. Современный взгляд. Педагогический репертуар. Композитор - Санкт-Петербург, 2014
38. Плужников К. И. Вокальное искусство. Издательство "Лань", "Планета музыки", 2016
39. Плужников К. И. Механика пения. Принципы постановки голоса. "Лань", "Планета музыки", 2013
40. Плужников К. И. Школа академического вокала от Плужникова. Учебное пособие. "Лань", "Планета музыки", 2014
41. Прянишников И. П. Советы обучающимся пению. Издательство: "Лань" (2018)
42. Рубини Батиста Джованни. 12 уроков пения для тенора и сопрано. "Лань", "Планета музыки", 2015
43. Смелкова Т. Д. Савельева Ю. В. Основы обучения вокальному искусству. "Лань", "Планета музыки", 2014
44. Сморякова Т. Н. Эстрадно-джазовый вокальный тренинг. Учебное пособие. "Лань", "Планета музыки", 2014
45. Соловьёва Л. Дао голоса. Голос как ваш инструмент. Москва 2009
46. Сонки С. М. Теория постановки голоса в связи с физиологией органов, воспроизводящих звук. Санкт-Петербург, 1912. – 247с.
47. Стеблянко А. А. Искусство оперного пения. Итальянская вокальная школа. "Лань", "Планета музыки", 2014
48. Тронина П. Л. Из опыта педагога-вокалиста. Музыка 1976

49. Шапошников С. Вокальные откровения. "Композитор - Санкт-Петербург" (2013)
50. Энрико Делла Седие. Вокальное искусство. "Лань", "Планета музыки", 2015
51. Юдин. С. П. Певец и голос. О методологии и педагогике пения. "Либроком" (2014)
52. Юшманов В. И. Вокальная техника и её парадоксы. Деан, Санкт-Петербург, 2002

Mundarija

Kirish	3
O'quv fanning dolzarbliji va oliy kasbiy ta'limgangi o'rni	4
O'quv fanining maqsadi va vazifalari	4
1-Modul. Vokal va zamonaviy musiqa	6
1-mavzu: Musiqa madaniyati va uning hayotdagi o'rni. O'zbek musiqa madaniyati namoyondalari	6
1-§. O'zbekistonda musiqa madaniyatini shakllanishi jarayonlari.....	6
2-§. Musiqada yangicha uslub	10
3-§. Musiqa madaniyatini rivojida milliy cholg'ularning o'rni va ahamiyati	14
4-§. O'zbek musiqa madaniyati namoyandalari	16
Komil Xorazmiy	16
Ota Jaloliddin Nazirov	22
Hoji Abdulaziz Abdurasulov	24
Mulla To'ychi Toshmuhammedov	25
Madali Hofiz Rahmatillo o'g'li	27
Domla Xalim Ibodov	28
Usta Olim Komilov.....	30
To'xtasin Jalilov.....	31
Muhibdin Qoriyoqubov.....	34
Yunus Rajabiy	36
Jo'raxon Sultonov	43
Ma'murjon Uzoqov	44
Tamaraxonim	45
Muxtor Ashrafiy	48
Halima Nosirova	50
Mutal (Mutavakkil) Burhonov	52
Komiljon Otaniyozov	56

Fattohxon Mamadaliyev	57
Matniyoz Yusupov	61
Tavakkal Qodirov	64
2-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa fanining maqsad va vazifalari.	
XX asr musiqasan'ati rivojining ba'zi hususiyatlari	65
1-§. Fanni o'qitishning maqsad vazifalari	65
2-§. Qo'shiq – aytim tushunchasi va uning inson hayotidagi o'rni	67
3-§. O'zbek xalq qo'shiq ijrochiligi hamd xonandalik ijrochiligi tarixi...	69
4-§. Vokal va zamonaviy musiqa xonandaligi to'g'risidagi asosiy tushunchalar	72
3-mavzu: Xonandalik asoslari. Vokal va zamonaviy musiqada ovoz tarbiyasi	77
1-§. Xonandalik san'ati mahorati	77
2-§. Ovoz imkoniyatlari, uning gigienasi va talqini bilan bog'liq qonuniyatlar.....	84
3-§. Matn va talaffuz masalalari.....	90
4-§. So'z va ohang	93
5-§. Xonandaning ovoz tuzishi tavsifi.....	96
6-§. Erkaklar ovozi registrlari	97
7-§. Ayollar ovozi registrlari	97
8-§. Ovoz tayanchi	98
9-§. Kuylayotganda lab, til va yumshoq tanglay ish faoliyati	106
10-§. Xonandaning nutqi	109
11-§. Ovoz tarbiyalashning fonetik uslubi	110
12-§. Xonandaning hayot tarzi	114
4-mavzu: Vokal musiqa pedagogikasining asosiy tamoyillari va uslublari. Vokal asarlari va mashqlari ustida ishlash	115
1-§. Ta'limda ketma - ketlik va uzliksizlik tamoyili	115
2-§. Talaba tovushiga o'qituvchining ta'sir etish usullari	117

3-§. Xonandalik ovozini aniqlash	119
4-§. Xonandalik registrlari	120
5-§. Ataka turlari	127
6-§. Kuylash va uning xususiyatlari	129
7-§. Kuylashni boshlash (xirgoyi)	142
8-§. Registrlarni silliqlash	143
9-§. Artikulyasiya. Diksiya	144
10-§. Fililash ovoz harakatchanligini rivojlantirish	146
5-mavzu: Vokal va zamonaviy musiqa asarlari tahlili. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish	148
1-§. Musiqa asarlar tahlili	148
2-§. Musiqada janr va uslub tushunchasi	150
3-§. Kuy – ohang	151
4-§. Metr va ritm	151
«Vokal va zamonaviy musiqa» fani laboratoriya mashg'ulotlari mavzulari bo'yicha taxminiy repertuarlar	155
Lug'at. (Musiqiy atamalar)	255
Foydalangan adabiyotlar ro'yxati	262

Содержание

Вступление	3
Актуальность науки и ее роль в высшем образовании	4
Цели и задачи предмета	4
1-модуль. Вокал и современная музыка	6
Тема 1: Музыкальная культура и ее место в жизни.	
Представители узбекской музыкальной культуры	6
1-§. Процессы становления музыкальной культуры в Узбекистане	6
2-§. Новый стиль в музыке	10
3-§. Роль и значение национальных инструментов в развитии музыкальной культуры	14
4-§. Представители узбекской музыкальной культуры	16
Камил Хорезми	16
Джалолиддин Ата Назиров	22
Ходжи Абдулазиз Абдурасулов	24
Мулла Тойчи Ташмухаммедов	25
Мадали Хафиза - сын Раҳматилло.....	27
Домла Халим Ибодов	28
Уста Алим Комилов.....	30
Туктасин Джалилов	31
Мухитдин Гориёкубов.....	34
Юнус Раджабий	36
Журахан Султонов	43
Махмурджон Узаков	44
Тамараханим	45
.....	
Мухтар Ашрафий	48
Халима Насирова	50
Мутал (Мутаваккил) Бурханов	52

Комилжон Атаниёзов	56
Фаттоххон Мамадалиев	57
Матниёз Юсупов	61
Таваккал Кадыров	64
Тема 2: Цели и задачи вокала и современной музыкальной науки. Некоторые особенности развития музыки в XX веке	65
1-§. Задачи преподавания естественных наук	65
2-§. Песня - это концепция высказывания и ее место в жизни человека	67
3-§. История узбекских народных песен и пения	69
4-§. Основные понятия вокала и пения современной музыки	72
Тема 3: Основы пения. Звуковое образование в вокале и современной музыке	77
1-§. Искусство пения	77
2-§. Законы, касающиеся возможностей звука, его гигиены и интерпретации	84
3-§. Проблемы с текстом и произношением	90
4-§. Слово и тон	93
5-§. Описание звуковой композиции певца	96
6-§. Регистры мужского голоса	97
7-§. Регистры женского голоса	97
8-§. Звуковая база	98
9-§. Активность губ, языка и мягкого неба при пении	106
10-§. Речь певца	109
11-§. Фонетический метод звукового образования	110
12-§. Образ жизни певца	114
Тема 4: Основные принципы и методы вокально-музыкальной педагогики. Работа над вокальными произведениями и упражнениями	115

1-§. Последовательность и преемственность в образовании	115
2-§. Методы воздействия учителя на голос ученика	117
3-§. Определение певческого голоса	119
4-§. Регистры пения	120
5-§. Типы атак.....	127
6-§. Пение и его особенности	129
7-§. Начни петь (петь).....	142
8-§. Регистры помола	143
9-§. Артикуляция. Дикция	144
10-§. Развитие филологической звуковой мобильности	146
Тема 5: Анализ вокала и современной музыки. Организовать практические занятия	148
1-§. Анализ музыкальных произведений	148
2-§. Понятие жанра и стиля в музыке	150
3-§. Мелодия – тон	151
4-§. Метр и ритм	151
Примерный репертуар по темам лабораторных занятий «Вокал и современная музыка»	155
Словарь. (Музыкальные термины)	255
Список использованной литературы	262